

ვანტანგ გურული

ჯვარცმული და ჯვარმცმელები

თბილისი
2008

ვანტანგ გურული

ჯვარცმული და ჯვარმცმელები

(ილიას გმობის ისტორია)
1861-1937

გამომცემლობა “უნივერსალი”

თბილისი

2008

ნაშრომში წარმოჩენილია ილია ჭავჭავაძის მოწამებრივი ცროვრების ერთი მხარე-ქართველთა მიერ ილიას უარყოფის ისტორია.

რედაქტორი პროფ. გიორგი ჰაპუაშვილი
რეცენზენტები: პროფ. დიმიტრი შველიძე
დოც. ავთანდილ წოწკოლაური

არავინ წინასწარმეტყუელი
შეწყნარებულ არს თვისსა მამულსა.
ლუკა, 4,24

ალილე ეგე და მოგუტევენ ჩვენ ბარაბა.
ლუკა, 23,18

წინათქმა

XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის დამდეგს საქართველოში, სამწუხაროდ, იყვნენ ადამიანები, რომლებმაც ილია ჭავჭავაძის ნააზრევისა და ნაღვაწის წინააღმდეგ ბრძოლა ცხოვრების მიზნად დაისახეს. ილიას მოძულენი, შემთხვევა რომ მისცემოდათ, დაუფიქრებლად შესძახებდნენ: „ალილე ეგე და მოგუტევენ ჩვენ ბარაბა”. (ლუკა, 23, 18) . ამ ტრაგედიამდე ქართველი ერი ერთბაშად არ მისულა. ყოველივე დიდხანს და საგულდაგულოდ მზადდებოდა...

ილიამ მოწამის ცხოვრებით იცხოვრა და მოწამეობრივად აღესრულა. სულიერი და ფიზიკური ძალა, რომელიც ილიას უფლისაგან ებოძა ყველაფრისათვის საკმარისი აღმოჩნდა. სწორედ, ილიას უშრეტმა ძალამ ჩააგდო სასოწარკვეთილებაში მისი უარმყოფელნი. ვერ გატეხეს სულიერად (ეს მათ ადამიანურ შესაძლებლობებს აღემატებოდა!), მოსპეს ფიზიკურად (ეს მათი პროფესია იყო!). ილიას უარყოფა სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე – 1861 წელს – სცადს. ილიას თავს დაესხნენ და მერე რისთვის? ჟურნალ „ცისკრის” 1861 წლის აპრილის ნომერში გამოქვეყნებული პუბლიცისტური წერილისთვის – „**ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის მიერ კაზლოვის „შემლილის” თარგმანზედა**”. ეს სწორედ ის წერილია, რომლისთვისაც ყველა გონიერი ქართველი ილიას აღმერთებდა და აღმერთებს დღესაც. ეს ის წერილია, რომლის საპროგრამო მოთხოვნათა მთლიანად რეალიზება, სამწუხაროდ, დღემდე ვერ შეძლო ქართველმა ერმა.

ილიას უარყოფის ტემპი და მასშტაბი 1861 წლიდან განუხრელად იზრდებოდა, იცვლებოდა ბრძოლის ფორმები. როგორ აღიქვამდა ამას ილია? როგორ აფასებდა მის გარშემო გამუდმებით დარაზმულ უარმყოფელთ და მათ მიერ შექმნილ ფსიქოლოგიურ კლიმატს? როგორ აფასებდა საზოგადოების იმ ნაწილს, რომელსაც მისი ნააზრევისა და ნაღვაწის უარყოფა ცხოვრების მიზნად ექცია? ეს ადამიანები ხომ ქართულ საზოგადოებას განეკუთნებოდნენ, ქართული სინამდვილის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდნენ და ილიას მათთვის ანგარიში უნდა გაეწია, მათთან ერთად უნდა ეკეთებინა ქართული საქმე.

ილია ზუსტად, ლაკონურად, მაგრამ სრულად ახსნიათებს ქართული საზოგადოების ერთი ნაწილის, სხადასხვა რწმენის, მსოფლმხედველობისა და პარტიულობის ადამიანებს, რომელთაც ერთი საერთო სახელი აქვთ – **ილიას უარმყოფელნი**.

მოღვაწეობის დასაწყისში (XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგს) ილიას შეფასება ასეთი იყო:

– „კაცმა რომ პატიოსანს და კეთილს საქმეს თავი შესწიროს, ერთი ჩვენგანი არ დაიჯერებს. რატომ? იმიტომ რომ ყოველი ჩვენგანი იმ კაცის ალაგას თავის თავსა დააყენებდა და იტყოდა: მე უანგაროდ ამას ვიქმოდი? ამის პირდაპირი პასუხი „არა” იქნებოდა, რასაკვირველია ... „მაშ არც ის იქმოდა” – დაასკვნის გონიერი ქართველი” (1862 წ.).¹

– „ქართველის შეუსყიდებელი გული ეხლა შეისყიდება ხოლმე. თვითონ რომ სიკეთეს გადაჩვეულა, სხვისაგანაც სიკეთე აღარ სჯერა, რომ იმ დედამიწაზედ, საცა თითონა სცხოვრობს და ათასი კიდეც სხვა მისი მსგავსი, აღარ სჯერა – რომ იმ დედამიწაზედ კაცი არის, რომელსაც

სიკეთე სიკეთისათვის უყვარს, რომელსაც იმოდენა სულის ძალა აქვს, რომ თუ გასჭირდა, სიკეთისათვის თავსაც დასდებს” (1862 წ.).²

– „პირველი ქვა, რომელიც თავგამოდებულს მოხვდება ხოლმე, ქართველისაგანვე არის გამოტყორცნილი” (1862 წ.).³

მოღვაწეობის შუა გზაზე (XIX საუკუნის 80-იან წლებში) ილიასეული შეფასება კიდევ უფრო სავალალოა:

– „რა დაემართა ადამიანს? არ ვიცი. უჭკონი, ულოლიკონი, სულელნი განა წინათ კი არ ყოფილან, მაგრამ სულელს თავის დღეში სულელი ჰრქმევია და ყური არავის უთხოვებია. ეხლა კი სულელობას თითქო კაი ბაზარი აქვს, თითქო კაი ფასად გადის და ვისაც ეს განძი ბლომად ჰქონია, საპაღნებით ზედიზედ ეზიდება გასასაღებლად, თითქო დროს ეხარბება მაზანდა არ წაჰხდეს, ფასი არ დაჰყარდეს და არ დავიღუპოვო” (1887 წ.).⁴

– „მაშ რა ხათაბალა ამოქმედებს ამისთანა კაცს? თუ მთლად სულელი არ არის, მთლად რადა ჰსულელობს? აქ მარტო ერთი პასუხია: ან სხვისი სულელობა აქეხებს, ან სხვის გასულელებასა ჰლამობს და ამით მუშტრის შოვნასა. რაც გინდა სთქვით და არც ეს არის მთლიანი სულელობა. აქაც ანგარიშია და ანგარიში შეუცდომელი. ამისთანა გამბედაობა დღეს თანხაა და თანხის ტრიალი უნდა, რომ სარგებელი აიღოს, იბარტყოს, იმატოს” (1887 წ.).⁵

– „აქ კაცმა სინდისიც უნდა დაივიწყოს, ნამუსიც უნდა ჩვარში გამოჰკრას, პატიოსნებაცა ჰკმოს, ერთი სიტყვით, ყოველს ღვთაებურს ნიჭს ადამიანისას უნდა გადუღგეს და ამ ხელობას ისე მოჰკიდოს ხელი. ხუმრობა ნუ გგონიათ ასე სამარცხვინოდ თავის გაწირვა, ასე გაბაიბურება, გაუპატიურება საკუთარის თავისა, საკუთარის კაცობისა. ამასაც ღონე უნდა, მართალია ღონე საზიზღარი, თავლაფდასხმული, შემადრწუნებელი, მაგრამ მაინც ღონე. ვაი, რომ ამისთანა ღონესაც ფასი აქვს და მუშტარიც ჰყავს” (1887 წ.).⁶

– „რარიგ აერია ადამიანს გზა-კვალი ყოველსფერში! ეჩოსავით სულ მუდამ თავისაკენ მთლელი გონება ადამიანისა ამ არეულობასა და ბაბილონის გოდოლის აშენებაში იქამდე მივიდა, რომ ლამის ცხადი ბოროტება, აშკარა ავკაცობა დიდ სათნოებად და დიდ მადლად გადააქციოს და საქვეყნოდ იქადაგოს კიდევ, ვითარცა მოძღვრება ყოველად მხსნელი”. (1888 წ.).⁷

– „განა მოიფიქრებდა ვინმე, რომ ყოველად შემაზრზენს, თავლაფდასხმულს, ყველასგან გაღანძღულს, გაკიცხულს და შეგინებულს „ავენობას“, ანუ „ჭორს“ მწე-მქებარი და მაქებ-მადიდებელი გამოუჩნდებოდა!” (1888 წ.).⁸

მოწამებრივ აღსასრულამდე ორი წლით ადრე (1905 წ.) მის უარყოფლებთან ხანგრძლივი ბრძოლით თავმოებზრებული (მაგრამ არა სასოწარკვეთილი!) ილია ასეთი სიტყვებით მიმართავდა „ავენობისა“, ანუ „ჭორის“ „მწე-მქებართა“ და „მაქებ-მადიდებელთ“.

– „არის ზოგიერთი იმისთანა ზნეობრივი კანონი, რომელიც კაცთა ერთმანეთობით ცხოვრებას საძირკვლად უდევს და რომელიც ყველასათვის ერთნაირად სავალდებულოა, რა დასისა და რწმენისაც გინდა იყოს, და ერთი ამ კანონთაგანი ის არის, რომ რაც შენ არ გინდა მოგივიდეს, იმას ნურც სხვისათვის მონდომებო” (1905 წ.).⁹

ამ სიტყვებს ილია ჭავჭავაძე წერდა თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში, შუა გზაზე და მიწურულს. ილიასეული შეფასებები ზოგადია და კარგად ახასიათებს იმ ყოველდღიურობას, რომელთანაც შეხება უხდებოდა ილიას. ილია იმასაც გრძნობდა, რომ ზნეობის დაცემის პროცესი მხოლოდ იწყებოდა, „ავენობისა“, ანუ „ჭორის“ „მწე-მქებარნი“ და „მაქებ-მადიდებელნი“ კიდევ უფრო გამრავლდებოდნენ...

ილია ამისთვისაც მზად იყო. **ღვთისაგან რჩეულს თავისი მისია ბოლომდე ჰქონდა შეცნობილი.**

1. „საკვირველი კაცია ქართველი.” (ქართული ენის განახლების მოწინააღმდეგენი)

და აღივსნეს ყოველნი გულისწერობითა,
რომელნი – იგი იყვნეს შესაკრებელსა
მას შინა, ესმოდა რაჲ ესეს
ლუკა, 4, 29

ჟურნალ „ციკრის” 1861 წლის აპრილის ნომერში გამოქვეყნდა ილია ჭავჭავაძის წერილი „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის მიერ კახლოვის „შეშლილის” თარგმანზედა”. სრულიად ახალგაზრდა, 24 წლის ილია წერდა: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან. მამული, ენა, სარწმუნოება. თუ ამასაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას.” ილიამ მოღვაწეობა ქართული ენის სიწმინდის დაცვისათვის ბრძოლით დაიწყო. არაფერი გაუგონარი და მიუღებელი არ უთქვამს. ენა ვითარდება და განვითარება თავისთავად გულისხმობს ცვლილებას – ძველ ქართულ სამწერლობო ენას ადგილი უნდა დაეთმო ახალი ქართული სამწერლობო ენისათვის. ამასთან ერთად ილია აცხადებდა, რომ აუცილებელი იყო ქართული ენის სიწმინდის დაცვა სხვა ენების, (კერძოდ, რუსული ენის) გავლენისაგან. რევაზ ერისთავის პატრიოტიზმში ილიას ეჭვი არ შეჰპარვია, მაგრამ ისიც ცხადი იყო, რომ რუსული ენიდან ქართულ ენაზე თარგმნისას რევაზ ერისთავი უხეშად არღვევდა ქართული სინტაქსის ნორმებს და, ნებისთ თუ უნებლიეთ, ქართულ ენაში რუსული სინტაქსის ნორმები შემოჰქონდა.

ილიას აზრით, ქართული ენის განვითარება აუცილებელს ხდიდა ქართული ანბანიდან რამდენიმე ასოს (**ა, ჯ, ზ, კ, მ**) ამოღებას. მაგანს და მაგანს ილია ჭავჭავაძის წერილის დედააზრი არ მოეწონა, თუმცა, ტაქტიკური მოსაზრებით, მთელი აქცენტი ანბანიდან ასოების ამოღებაზე გადაიტანეს. ასეთი პოზიცია, ცხადია, მომგებიანი იყო: ქართული ანბანიდან ასოების ამოღება ერთი ხელის დაკვრით გადასაწყვეტი საკითხი არ იყო. ქართველი მწერლებისა და, საერთოდ, განათლებული საზოგადოების ილიასთან დასაპირისპირებლად ანბანიდან ასოების ამოღების საკითხის წინა პლანზე წამოწევა ხელსაყრელი იყო.

ილიას წერილმა „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის მიერ კახლოვის „შეშლილის” თარგმანზედა” დიდი აურზაური გამოიწვია. ჟურნალ „ციკრის” 1861 წლის მაისისა და ივნისის ნომერებში ილიას წინააღმდეგ წერილები გამოაქვეყნეს **ბარბარე ჯორჯაძემ** („თ. ილია ჭავჭავაძის კრიტიკაზედ”)¹ **გიორგი ბარათოვმა** („წერილი რედაქტორთან”)², **სარდიონ ალექსიევი-მესხიევმა** („უსტარი ანტიკრიტიკული”)³ და თვით **რევაზ ერისთავმა** („პასუხი თავადი ილია ჭავჭავაძის კრიტიკისა”).⁴ ილიას წერილის სერიოზულად განხილვა არც ერთ მათგანს არ უცდია (იქნებ ზედმეტად და საკუთარი ღირსების დამამცირებლადაც კი მიიჩნევდნენ ილიასთან პოლემიკას?!). ყველანი ერთხმად ჭკუას არიგებდნენ ილიას, მორალს უკითხავდნენ, ზემოდან დაჰყურებდნენ და დასცინოდნენ კიდევ! იგივე გზას დაადგა **ეფთვიმე წერეთელიც** (გიორგი წერეთლის მამა), რომელმაც ჟურნალ ცისკრის 1862 წლის თებერვლის ნომერში მოთავსებული წერილი („უფალო რედაქტორო!”) ასევე ილიასთვის მორალის კითხვით დაიწყო და დაასრულა.

ნებისთ თუ უნებლიეთ, ისმის კითხვა: ნუთუ იმდროინდელმა მოღვაწეებმა მართლა ვერ გაიგეს რატომ არ მოსწონდა ილია ჭავჭავაძეს რევაზ ერისთავის თარგმანი, რატომ ითხოვდა ქართული ანბანიდან რამდენიმე ასოს ამოღებას? თვით ილიას არაფერი უკვირდა. სწორედ, ასეთი

შემთხვევის გამო იტყოდა: „საკვირველი კაცია ქართველი!.. ძალიან თვალების აბმა იცის, სხვისი თვალებისა კი არა, მაგოდენა არ შეუძლიან, თავისი საკუთარის თვალებისა. თუ მოინდობა, და თუნდაც არ მოინდომოს, ისე ხელობად დასჩემებია, რომ რაც უნდა კეთილ-სვინდისიანი საქმე იყოს, ასეთს კუდს გამოაბამს, ასეთნაირად წაშლის-წამოშლის, რომ შენი გაკეთებული საქმე შენვე ვერ იცნო, შენი ნათქვამი სიტყვა შენვე ველარ გაიგო.”

2. „პირველი ქვა ... ქართველისაგანვე არის გამოტყორცნილი” („საქართველოს მოამბისა” და „ივერიის” არაკეთილმოსურნენი)

მოხუცდ წარწყმედად ჩუენდა
ლუკა, 4, 34

1863 წელს ილია ჭავჭავაძემ გამოსცა ყოველთვიური ჟურნალი „საქართველოს მოამბე”. ჟურნალ „ცისკრის” გარშემო შემოკრებილმა მოღვაწეებმა „საქართველოს მოამბის” გამოცემა „ცისკრის” მონობლიის შეზღუდვად მიიჩნიეს. „საქართველოს მოამბის”, ესე იგი ილია ჭავჭავაძის, წინააღმდეგ გალაშქრება ცისკრელებმა ლავრენტი არდაზიანს მიანდეს. ჟურნალ „ცისკრის” 1863 წლის ივნისის ნომერში ლავრენტი არდაზიანმა, „ალექსი ელბაკიდის” ფსევდონიმით, მოათავსა წერილი „ორიოდე სიტყვა შესახებ თერგ-დალეულის სტატიისა.”¹ როგორც ვხედავთ, წერილის სათაურშივე დარღვეულია ქართული სინტაქსის ნორმა. ვისაც რევაზ ერისთავის თარგმანზე ილია ჭავჭავაძის შენიშვნები წაკითხული ჰქონდა (ცხადია, ცისკრულ ლავრენტი არდაზიანს ილიას წერილი წაკითხული ექნებოდა) უნდა ხსომებოდა: ქართული სინტაქსის მიხედვით, სიტყვა შესახებ თავის ადგილზე არ იყო, მას წინადადებაში (სათაურში) ბოლო ადგილი უნდა დაეკავებინა. რატომ დაარღვია ლავრენტი არდაზიანმა ქართული სინტაქსის ნორმა? ასე მიაჩნდა სწორად, თუ განგებ იქცეოდა ასე? ძნელი სათქმელია. სამაგიეროდ, ცხადია, ის, რომ ლავრენტი არდაზიანი აგრძელებს ცისკრელთა ტრადიციას – მორალს უკითხავს, ზემოდან უყურებს ილიას! სერიოზულ, დასაბუთებულ კრიტიკას „ცისკარმა” ამჯერადაც თავი აარიდა.

* * *

1863 წლის ბოლოს გამოვიდა ჟურნალ „საქართველოს მოამბის” მეთორმეტე ნომერი. 1864 წელს ილია ჭავჭავაძემ ჟურნალის გამოცემა ვედარ გააგრძელა. ცისკრელებმა ტაში დაჰკრეს, „საქართველოს მოამბე” კიდევ ერთხელ განაქიქეს. 1864 წლის მარტის ნომერში „საქართველოს მოამბის” დახურვასთან დაკავშირებით დაიბეჭდა „ცისკრის” რედაქციის განცხადება: „დიდის ჭექა-ქუხილით დაიბადა („საქართველოს მოამბე” – ავტ.) ქვეყანაში და იმ წამსვე გაპენტა „ცისკარი”, მიწასთან გავასწოროვო, ჩუწნი სრულებით ხმაც არ გაგვიცია, რადგან დარწმუნებული ვიყავით, რომ ის ჭექაქუხილი ქარი იყო და ქარივე წაიღებდა.”² განცხადება მთავრდებოდა შემდეგი სიტყვებით: „დიდადა ვწუხვართ, რომ ასე უდროოდ გამოაკლდა „მოამბე” ამ ჩუწნს დაუდგრომელს წუთი სოფელს.”³

რატომ უნდა გაჰხარებოდა ერთი ქართული ჟურნალის („ცისკრის”) რედაქციას მეორე ქართული ჟურნალის („საქართველოს მოამბის”) დახურვა? განა რამდენი ქართული ჟურნალი და გაზეთი არსებობდა 1864 წელს? ქართული პერიოდული გამოცემები, ქართული ჟურნალისტიკა, ქართული პუბლიცისტიკა, ნუთუ ისე ძლიერი, ისე წელში გამართული იყო, რომ ერთი ჟურნალის დახურვა არად ჩაგვეგდო, გაგვხარებოდა?! ნუთუ ცისკრელებმა ვერ გაიგეს, რომ „საქართველოს მოამბის” დახურვა ილიას პირადი სატკივარი სულაც არ იყო? „საქართველოს მოამბე” დააკლდა ქართველ ერს, საქართველოს, ქართულ მწერლობას, ქართულ პუბლიცისტიკას!

საინტერესოა, რას მოიძიებდნენ ცისკრელები „საქართველოს მოამბე“ ხელისუფლებას რომ დაეხურა? განგაშს ატეხდნენ, თუ გახარებულნი ტაშს დაუკრავდნენ?

* * *

ჟურნალი „ცისკარი“ და მის გარშემო შემოკრებილი მოღვაწენი ილია ჭავჭავაძეს მარტო ენის განახლების პროგრამას კი არ უწუნებდნენ, არამედ პოეტურ ნიჭსაც. 1863 წელს ჟურნალ „ცისკრის“ მარტის ნომერში ანტონ ფურცელაძე წერდა: „ჩვენ ზემოთვე წარმოვსთქვით და ახლაც ვამბობთ, რომ ის პოეტი პოეტი არ არის, რომელიც აძალებს ნიჭსა, ატანს თავს ძალას, ამღერებს გრძნობას და პირველ ჩანჩალათ თავის თავი ჰყავს. ერთიც ეს უნდა შევნიშნოთ, რომ ჭავჭავაძეზედ დიდი გავლენა აქვს ყოველ რიგის თხზულებას, და ამათ გაუვლენელად არ შეუძლიან წერა.“⁴ 1863 წლის ჟურნალ „ცისკრის“ მაისის ნომერში ანტონ ფურცელაძე კიდევ უფრო კატეგორიულ დასკვნას აკეთებს: „რაც შეეხება ჭავჭავაძის ნიჭს ლექსებში, ის, როგორც უმყოფელია და არის მხოლოდ ხელოვნება, როგორც ზემოთა ვსთქვით, არ არის იმედი, რომ მაგაზედ წინლა წავიდეს.“⁵ არ შეიძლება იმის დავიწყებაც, რომ ანტონ ფურცელაძემ თექვსმეტი წლის შემდეგ აზრი ნაწილობრივ შეიცვალა და გაზეთ „დროების“ 1879 წლის 1 დეკემბრის ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში „აკაკი წერეთელს“ მოინანია: „დღეს რომ ჭავჭავაძეზედ წერა შემხვდეს, საზოგადოთ შეუდარებლად კი არა, – შემხვდეს წერა შედარებითა, მაშინ ბევრად უფრო სხვა კილოზე ვილაპარაკებდი, ესე იგი, იმას შედარებით სხვებთან, მეტადრე როგორც პოეტს, არავისზედ, თუ არა წინ, უკან არ დავაყენებდი.“⁶ ანტონ ფურცელაძემ ღიად დატოვა საკითხი რა აზრისა იქნებოდა ილიაზე, როგორც პოეტზე, თუ ილიას ლექსებს შეაფასებდა „საზოგადოთ შეუდარებლად“ და არა „შედარებით“. წერლის ტექსტიდან ცხადი ხდება, რომ ანტონ ფურცელაძის შეფასება ამ შემთხვევაში უარყოფითი იქნებოდა.

* * *

1866 წელს გიორგი წერეთელმა გამოსცა შესანიშნავი ქართული გაზეთი „დროება“. დიდა „დროების“ დამსახურება ქართული ჟურნალისტიკის, ქართული მწერლობის, ქართული პუბლიცისტიკის ქართული ეროვნული მოძრაობის წინაშე. გავიდა ათი წელი. 1876 წელს ცნობილი გახდა, რომ 1877 წლიდან, ილია ჭავჭავაძის რედაქტორობით, გამოვიდოდა ახალი ქართული გაზეთი „ივერია“. ეროვნული მოძრაობის აღმავლობის პროცესში ახალი ქართული გაზეთის გამოცემა სრულიად ბუნებრივი და მისასალმებელი მოვლენა იყო. ცნობას გაზეთ „ივერიის“ გამოცემის თაობაზე დაუფარავი წყენით შეხვდა გაზეთი „დროება“. 1876 წლის 25 ივნისს გაზეთ „დროებაში“, ხელმოწერით „ს.მ.“, დაიბეჭდა სერგეი მესხის წერილი – „ახალი ქართული გაზეთი“⁷ წერილში ვკითხულობთ: „რედაქტორობა ამ გაზეთისა თ. ილ. გ. ჭავჭავაძეს უკისრნია. თანამშრომლებს ურიცხვს ამბობენ: პეტერბურდის ქართული ენის პროფესორს უფ. ალ. ცაგარელს, ოდესის ქიმიის პროფესორს უფ. ვ. პეტრიაშვილს, ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკის გამგებელს უფ. ბეს. ლოღობერიძეს, უუ. ნ. ქანანოვს, ი. გოგებაშვილს, ბეს. ჯაფარიძეს, დავ. ჩქოტუას და ბევრს კიდევ სხვა მცნობ და უცნობ პირსა.“⁸ განცხადება რომ აქ დასრულებულიყო, „ივერიის“ დაარსების მოთავეთ, და პირადად ილია ჭავჭავაძესაც მადლობის მეტი არაფერი ეთქმოდათ რა. მაგრამ სერგეი მესხმა თავი ვერ შეიკავა, წყენა ვერ დამალა. განცხადებაში ვკითხულობთ: „კეთილი იყოს იმის ჩასახვა ილ. ჭავჭავაძისა და ბეს. ლოღობერიძის აზრში.

კეთილი იყოს იმის დაბადება! კეთილი იყოს, თუ ამ მომავალ ჩვენს მოძმეს მარტო და მხოლოდ ლიტერატურული ინტერესები ექნება მხედველობაში და არა სხვა რაიმე. კეთილი იყოს, თუ ის საზოგადო სარგებლობისათვის მოღვაწეობას გამოიჩენს და არა კერძო პირების, კერძო ინტერესებისათვის.”⁹ რატომ დაეჭვდა გაზეთ „დროების” რედაქცია და პირადად სერგეი მესხი ილია ჭავჭავაძის კეთილ განზრახვაში. საქმე ისაა, რომ ამ დროისათვის (1876 წ.) უკვე სერიოზულად იყო დაძაბული ილია ჭავჭავაძისა და გიორგი წერეთლის, ილია ჭავჭავაძისა და ნიკო ნიკოლაძის, ილია ჭავჭავაძისა და სერგეი მესხის ურთიერთობა. ამის მიზეზი ეროვნული მოძრაობის პროგრამის უმნიშვნელოვანესი საკითხების სხვადასხვაგვარი გაგება იყო. იყო პირადულიც ... სერგეი მესხს ეს არც კი დაუმაღლავს. წერილის მეორე ნაწილში ის პირდაპირ აცხადებდა: „მაგრამ, რა ექნათ? ეჭვი ვერ მოგვიშორებია თავიდან. ის გარემოება, რომელმანც დაბადა ეს ახალი გაზეთი, რომელმანც უფ. ბეს. ლოლობერიძე და ილ. ჭავჭავაძე „აიძულა”, რომ ქართული გაზეთის გამოცემისათვის ხელი მოეკიდნათ, ის გარემოება სულ სხვას გვიჩვენებს ყურებში, სულ სხვას გვეუბნება, ცდილობს სულ სხვაში დაგვარწმუნოს”.¹⁰ შემდეგ სერგეი მესხი მკითხველს აცნობს ილია ჭავჭავაძის მიერ გაზეთ „ივერიის” დაარსების დროებისეულ ვერსიას: „თქვენც იცით ეს გარემოება: ბეს. ლოლობერიძემ და ი. ჭავჭავაძემ მხოლოდ მაშინ გაივლეს გულში ახალი გაზეთის გამოცემა, როდესაც ძველმა ე.ი. „დროებამ” იმათ წინააღმდეგ სიტყვის თქმა გაბედა; მხოლოდ მაშინ როდესაც „დროების” ერთმა თანამშრომელთაგანმა გაბედა იმათს მოქმედებაზე ცოტაოდენი ეჭვის შემოტანა.”¹¹ შემდეგ სერგეი მესხი უფრო შორს მიდის და მკითხველს კიდევ ერთ საიდუმლოსაც გაანდობს: „ამ პირებმა (ე.ი. ბესარიონ ლოლობერიძემ და ილია ჭავჭავაძემ – ავტ.) წინადადება მისცეს „დროების” ახლანდელ პატრონებს, რომ თუ აკ. წერეთელსა და ნიკ. ნიკოლაძეს გამოავადებთ რედაქციიდან და მათ ნაცვლად უფ. ბეს. ჯაფარიძესა და დ. ჩქოტუას მიიღებთ, მატერიალურ და სხვა ყოველ გვარ შემწეობას მოელოდეთ ჩვენგანო. და თუ არა ... თუ არა ჩვენ ახალს გაზეთს გამოვცემთ!”¹² ძალზე დაინტერესებულ მკითხველსაც კი როგორ უნდა გაეგო სიმართლე იყო ეს თუ ჭორი? ვერ გაიგებდა, ვერ გაიგებდა და დაეჭვდებოდა. „დროების” რედაქციასაც ეს უნდოდა! დაბნეულ და დაეჭვებულ საზოგადოებას სერგეი მესხი კითხვით მიმართავს: „რომელიმე გაზეთი რომ ამისთანა გარემოებაში დაიბადება, როგორ არ შეგივა კაცს ტვინში ეჭვი, რომ ეს გაზეთი მიუდგომელი და „ლიტერატურის დროშის მალა დამჭერი” ვერ იქნება? როგორ არ გაივლებს საზოგადოება გულში იმ ჰაზრს, რომ ამ გაზეთს ზოგი კერძო ინტერესებისა და კერძო პირების სამსახური ექნება მხედველობაში?”¹³ ცხადია, სერგეი მესხი ამ კითხვაზე საზოგადოების პასუხს ვერ მოისმენდა, არც აინტერესებდა! სერგეი მესხი თავდაჯერებული დასძენდა: „ჩვენ ამას ვამბობთ, ამ ეჭვს ვაცხადებთ”.¹⁴ დანარჩენი დროებამ სამომავლოდ გადადო. ეს მომავალი არც ისე შორეული აღმოჩნდა. 1877 წელს გაზეთი „ივერია” გამოვიდა. ნიკო ნიკოლაძემ აღარ დააყოვნა და თავისი აზრი გამოთქვა ახალ გაზეთზე. 1877 წლის 6 მარტს გაზეთ „დროებაში” გამოქვეყნდა ნიკო ნიკოლაძის წერილი „ივერიის” პირველი ნომერი”. ნიკო ნიკოლაძის შეფასება ასეთია:

პირველი. ილია ჭავჭავაძემ ძველი, მკვდარი „მწიგნობრული ენის” ნაცვლად დაამკვიდრა „სახალხო ენა”, მაგრამ გაზეთ „ივერიის” პირველ ნომერში ილია ისევ ძველ „მწიგნობრულ ენას” დაუბრუნდა. ნიკო ნიკოლაძემ ეს ფაქტი დამტკიცებულად ჩათვალა და ილია ძველი „მწიგნობრული ენის” აღდგენის მცდელობაში დაადანაშაულა. ამიტომ იყო, რომ ილიას ასეთ დარიგებას აძლევს: „ნიჭიერი მწერალია უფ. ილია ჭავჭავაძე, მაგრამ მისი ნიჭი ვერ დაარღვევს ამ საყოველთაო და საზოგადო კანონს. ბევრათ უფრო ნიჭიერი იყვნენ რუსეთში აქსაკოვები და შიშკოვი, როცა იმათ სცადს ძველი მწერლური ენის აღდგინება, მაგრამ ვერა გაარიგეს რა. და რადგანაც ჩვენში ნიჭი იშვიათი საქონელია, სჯობს და სასურველიც არის, რომ უფ. ჭავჭავაძემ თავისი ღონე და მეცადინეობა სხვა, უფრო სახიერო და მომავლიან შრომას მოახმაროს.”¹⁵ იმდროინდელი ქართველი საზოგადოებისა არ ვიცით, მაგრამ დღევანდელ საზოგადოებას, ალბათ, გაუჩნდება კითხვები: 1)

გაზეთ „ივერიის“ პირველ ნომერში გამოქვეყნებული მასალით როგორ უნდა დამტკიცდეს, რომ ილია ჭავჭავაძემ „სახალხო ენა“ უარყო და ძველი, მკვდარი „მწიგნობრული ენა“ აირჩია? ნიკო ნიკოლაძემ ეს ნამდვილად ვერ დაამტკიცა. 2) რატომ იყვნენ ილია ჭავჭავაძეზე ბევრად უფრო ნიჭიერები აქსაკოვები და შიშკოვი? ამის დამტკიცება ნიკო ნიკლაძეს არც კი უცდია. 3) ვის ეხება ნიკო ნიკოლაძის სიტყვები: „ჩვენში ნიჭი იშვიათი საქონელიაო.“ წერილის იმ აბზაცის მიხედვით, სადაც მკითხველი ამ სიტყვებს ამოიკითხავდა, ეჭვი არ შეეპარებოდა, რომ სიტყვები ილიას მიმართ იყო ნათქვამი.

მეორე. წერილის ავტორი ამტკიცებს, რომ „ივერიის პირველ ნომერს მიუღია „Неделя“-ს ჩვეულება – „ბრტყლად და დამჯერად სრულიად უმნიშვნელო და ყველასთვის ნაცნობი აზრისა.“¹⁷ ნათქვამს ნიკო ნიკოლაძე ასე ამტკიცებს: „იწყებ კითხვას, გვონია აი, ესეც არის გამოთქმენ იმ აზრს, რომლის გამოთქმამდი ამდენს ცერემონიას ხმარობენ, ძლივს ინელებ სიტყვების ტკაცა-ტკუცს, გადახვევ-გადმოხვევას, და ათავებ ისე, რომ აზრი ვერც კი გიპოვნია.“¹⁸ ამ საკითხზე საუბარს ნიკო ნიკოლაძე ისე ამთავრებს, რომ ერთი კონკრეტული მაგალითიც კი არ მოჰყავს ამის დასამტკიცებლად.

მესამე. გაზეთი ივერია მიზნად ისახავდა სამეცნიერო ცოდნის (მეცნიერების მიღწევების) პროპაგანდას საზოგადოებაში. იდეას, ცხადია, ნიკო ნიკოლაძე ვერ დაიწუნებდა, მაგრამ დარწმუნებული იყო, რომ „ივერია“ ამას ვერ შეძლებდა.¹⁹

მთავარი სათქმელი ნიკო ნიკოლაძემ წერილის ბოლოს ამცნო მკითხველს: „ნებას ვაძლევ ცემს თავს ერთი რჩევა მივსცე ეფ. ჭავჭავაძეს. რასაკვირველია იმას სრული უფლება აქვს მიიღოს ან უკუაგლოს ეს რჩევა. მისი პირველი ნომრის გასინჯვა მარწმუნებს, რომ თითქმის მთელი ეს ნომერი, ორი სუსტი სტატიის გარდა, მისი დაწერილია, თავიდან ბოლომდეკარგათ დარწმუნდეს რომ „ივერიის“ რედაქციაში ლიტერატურული ძალა არ მოიძიება, გარდა თვითონ ილ. ჭავჭავაძის ძალისა, და იმედი იქონიოს მარტო თავის თავის. ნუ დააძლებს თავის თავის ნიჭს, ნუ მოთხოვს იმას იმისთანა რასმე, რისი მოცემაც მის ნიჭს არ შეუძლია. მიატოვოს იქით მეცნიერება, ფილოსოფია, მაღალი ფრენა: ამაებში უხეირო ფრაზების მეტს მისი ნიჭი ვერსა მოგვეცემს.“²⁰

ასე „გულითადად“ შეხვდა გაზეთ „ივერიის“ გამოცემას გაზეთი „დროება“ და მისი ორი წამყვანი თანამშრომელი, ქართული ჟურნალისტიკისა და პუბლიცისტიკის ორი გამოჩენილი წარმომადგენელი – ნიკო ნიკოლაძე და სერგეი მესხი.

XXX

1885 წელს ყოველდღიური გაზეთი „დროება“ ხელისუფლებამ დახურა. 1886 წლიდან ილია ჭავჭავაძემ, ჟურნალ „ივერიის“ ნაცვლად, იმავე სახელწოდების ყოველდღიური გაზეთის გამოცემა დაიწყო. „დროების“ დახურვაში რედაქტორი, თანამშრომლები და მათი თანამოაზრენი ხელისუფლებას კი არა ილია ჭავჭავაძეს ადანაშაულებდნენ. განმეორდა ძველი ისტორია. ყოველდღიურ გაზეთ „ივერიის“ გამოცემას დაუფარავი აღშფოთებით შეხვდნენ ილიას უარმყოფელნი. ამჯერად, დავით სოსლანმა (კეზელმა) გამოიჩინა თავი. გაზეთ „თეატრის“ 1886 წლის 2 მარტის ნომერში დაიბეჭდა „ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა“²¹ დავით კეზელი ილია ჭავჭავაძისა და გაზეთ „ივერიის“ რედაქციის შესახებ წერდა: „სჩანს რომ ეს ვაჟ-ბატონები მხოლოდ იმიტომ იღწვიან და მოქმედობენ საზოგადო ასპარეზზე, რომ „საცოხნელი“ არ გამოეღიოთ. ჩვენ ამისთანა საზოგადო მოღვაწეობა არ გვესმის და თვით წარმოდგენაც კი გვეზიზღება. ყველაფერს წარმოვიდგენდით და იმას კი ვერა, რომ ყველაფერში ფრთხილი და წინდახედული ილ. ჭავჭავაძე თავის თავს საკუთარის ხელით ესრე უწყალოდ გამოლტავდა

საჯაროდ. ის მწერალი, რომელიც ღრმა ფილოსოფიის და საზოგადო პრინციპების სახელით წერილმან ანგარიშებს მისდევს და ჯამბაზობს, ყოველთვის ამ სასაცილო მდგომარეობაში ჩავარდება.”²² ქვემოთ დავით კეზელი ილია ჭავჭავაძეს კიდევ უფრო დიდ ბრალდებას უყენებს. „ღრობის” დახურვითა და „ივერიის” გამოცემით გალიზიანებული დავით კეზელი წერს: „მეკობრეობა ყველა სახელმწიფოთა კანონდებულებით აკრძალულია, მაგრამ ფათერაკის თავიდან ასაცილებლად მეკობარნი თავიანთ ზომალდზედ იმ ქვეყნის ალამს ააფრიალებენ ხოლმე, რომლის გემებსაც სრული უფლება აქვთ იმ ზღვაზედ სიარულისა. ბ. ილ. ჭავჭავაძემ ამ შემთხვევაში ლიტერატურული მეკობრეობა დაამტკიცა: ე.ი. რაღაც გაცვეთილი ფილოსოფიის ალმით ხელში, ვიდაცა კერძო პიროვნების საბრძოლველად გამოვიდა და ეს არის მიზეზი, რომ ლოგიკამაც უღალატა და უბრალო საღმა ჭკუამაც.”²³

ასე „იგლოვეს” „საქართველოს მოამბის” დახურვა, ასე „დაულოცეს” ორჯერ გზა „ივერიას” ქართული ჟურნალისტიკის, ქართული პუბლიცისტიკის, ქართული მწერლობის მოღვაწეებმა. სწორედ, ასეთი შემთხვევის გამო იტყოდა ილია: „პირველი ქვა, რომელიც თავგამოდებულს მოხვდება ხოლმე, ქართველისგანვე არის გამოტყორცნილი.”

3. „კეთილი არა გეწამს, სული და გული ამოგეშრობია” (დიდი იდეის მესაფლავენი)

*და აკურთხევდით მწყევართა თქუენთა
და ილოცევდით მათთვის,
რომელნი გმძლავრობდენ თქვენ.*

ლუკა, 6, 29

*კეთილი არს მარილი. უკუეთუ მარილი
იგი განქარდეს, რაღთა დაიმარილოს?*

ლუკა, 14, 35

ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ მორიგი შეტევა 1888 წელს განხორციელდა. ამჯერად „ოთარაანთ ქერივი” დაუწუნეს ილიას. 1888 წელს, ფსევდონიმით „მკითხველი”, დაიბეჭდა შიო დავითაშვილის ბროშურა „ჩატეხილი ხიდი” „ოთარაანთ ქერივი“-ს ბ. ილია ჭავჭავაძის მოთხრობის შესახებ მკითხველის შენიშვნები.” შიო დავითაშვილი „ოთარაანთ ქერივს” მთლიანად უარყოფითად აფასებს, მწერალს ერთბაშად ყველაფერს უწუნებს, ერთგან კი ასეთ დასკვნასაც აკეთებს: „მთელ მოთხრობაში არ არის არც ერთი დასრულებული სახე: ერთისა ენა გვაჩვენებს, მეორისა მკლავი, მესამისა ფეხი და მეოთხისა ჩრდილი. ამასთან მთელი მოთხრობა ჩვენს ნიადაგზედ არ არის აშენებული. ერთი ჩვენი ნაცნობი სახეც ვერ დავინახეთ, ჩვენი აღმაშფოთებელი, ან დამატკობელი სიტყვაც ვერ გავიგონეთ, ის სიტყვა, რომელიც მაღლა ცაში კი არ იკარგება, არამედ გულსა ჰხვდება. აბა რა იყო ოთარაანთ ქერივი? ვის გინახავთ ჩვენში მაგისთანა დედაკაცი?”²²

ილიასეული „ჩატეხილი ხიდის” იდეა, როგორც თავად აღნიშნავს, შეუცნობელი დარჩა შიო დავითაშვილისათვის. გაუგებარია, თავს ისულებდა თუ მართლა ასე უწიგნური იყო ილიას ოპონენტი. შიო დავითაშვილს ეტყობა სერიოზულად აინტერესებდა პასუხი მის მიერვე დასმულ კითხვაზე: „რა ხილებს ეძებს ჩვენი მწერლობა, ბ. ჭავჭავაძის მოთავეობით? ნუ თუ მართლა ჩვენ

ხალხში წოდებათა შორის ასეთი განხეთქილება სუფევს, რომ მათ შორის ხიდი ჩატეხილა და მის აღსადგენად მრავალთაგან-მრავალი ცრემლი იყოს საჭირო? რა უნახავსთ, რა გაჰკვირვებიათ, რომელ ხიდის ჩატეხვაზე გვესაუბრებიან?”³

ამ კითხვაზე „ოთარაანთ ქერივში” რომ პასუხი ვერ უპოვია, შიო დავითაშვილს უფიქრია, უფიქრია და ასეთი დასკვნა გაუკეთებია: „რა ვიცი, არა ერთი სოფელი მომივლია, არა ერთს თავადს, აზნაურს ვიცნობ, არაერთ გლეხთან მილაპარაკებია და ჩატეხილ ხიდზედ ხსენებაც არსად არის. მართალია, ყველა თავისთვის სცხოვრობს და სხვისი დარდი არა აქვს, მაგრამ არჩილსა და კესოსაც არა ჰქონდათ გიორგისა და სოსიას დარდი. ეს მაინც არ უშლის არც ერთ მხარეს მიმართოს მეორეს, დაუკითხავად ესტუმრონ სახლში ერთმანეთს, როცა რაიმე მოუწოდებთ.”⁴ ერთი სიტყვით, შიო დავითაშვილმა „ჩატეხილი ხიდის” არსებობა უარყო და ამ აღმოჩენით კმაყოფილმა ასეთი დასკვნა გააკეთა: „აქ ჩატეხილ ხიდზედ ლაპარაკიც არ შეიძლება და არ ვიცი, საითგან რა გამოუგონია ბ. ჭავჭავაძეს.”⁵

1888 წელსვე გამოიცა დავით სოსლანის (დავით კეხელის) ბროშურა „კრიტიკული განხილვა „ოთარაანთ ქერივისა” (მოთხრობა ილ. ჭავჭავაძისა).“⁶ შიო დავითაშვილის მსგავსად, დავით კეხელიც მთლიანად უარყოფითად აფასებს „ოთარაანთ ქერივს.” დავით კეხელის აზრით: „მთელი მოთხრობა აშენებულია იმ წინა აგებულს აზრზედ (ტენდენციანზედ), რომ თავად-აზნაურობასა და გლეხ-კაცობას შორის ხიდია ჩატეხილი. ამ ხიდის გასამთელებლად ავტორს აუღია გლეხის ბიჭი გიორგი, მაგრამ, როგორც მკითხველს ახსოვს მასალა ფარსავი არ გამოდგა და უფრო ჩაიმშხვია უამისოდაც ჩატეხილი ხიდი. რისთვის მოკვდა ესრე უდროვოდ ეს ჯანსაღი და სოფლის თვალი ბიჭი? – იმისთვის, რომ თავადის ქალი შეიყვარა.”⁷ ნაწარმოების მთავარ იდეას დავით კეხელი ასე აფასებს: „თვით ის აზრი, რომ სიყვარული, მიჯნურობა გაიღოს „გზად და ხიდად” ამ ორს, გრძელი ისტორიული წეს-წყობილებით ერთი-ერთმანეთზე დაშორებული წოდებათა შორის, სათავეშივე ყალბი და შემცდარია. თავად-აზნაურობის და გლეხ კაცობის შერიგება და შეერთება ქალის სიყვარულით, გლეხის თავადთან დასიძებით არ მოხერხდება.”⁸ აი, ასე მარტივად გაიგო ის დიდი იდეა, რომელიც ილია ჭავჭავაძემ ქართველი საზოგადოების განსასჯელად გამოიტანა.

ზოგადი დასკვნების გვერდით დავით კეხელი კონკრეტულ დასკვნებსაც აკეთებს. ილია ჭავჭავაძის ოპონენტი წერს: „ეხლა თქვენი ბედნიერი თვალით ჰხედავთ, რომ ბ. ჭავჭავაძე დაშორებულია გლეხობასთან არშიეობაზედ. პირიქით ჩვენ წინა სდგას თავადის სისხლის შეუბღალავობის დარაჯი გლეხის მყრალი სისხლით.”⁹ აი თურმე რატომ კვდება გიორგი, რატომ არ აცოცხლა იგი ილიამ! როგორც ჩანს, ილიასადმი ზიზღი დავით კეხელს გიორგისადმი ზიზღში გადაეზარდა. სხვაგვარად ვერ აიხსნება დავით კეხელის დასკვნა იმის თაობაზე, რომ გიორგის სიყვარული „სულის ავადმყოფობის ნიშანია. მისი სიყვარული შტოა ფსიხიატრიაში ესრედ წოდებული ეროტომანიისა.”¹⁰ იგივეს იმეორებს ავტორი ცოტა ქვემოთ: „დიად, ან გიორგი სულით ავადმყოფია და, მაშასადამე, საგანია ფსიხიატრიისა და არა გმირი მოთხრობისა.”¹¹

დავით კეხელი ერთმანეთს ადარებს ლევ ტოლსტოის გმირის, ანა კარენინას, და ილია ჭავჭავაძის გმირ გიორგის, სიცოცხლის ფინალს – პირველმა თავი შეგნებულად მოიკლა, მეორე კი შემთხვევით დაიღუპა. ილიას განსაქიქებლად დავით კეხელი ამჯერადაც შემთხვევას არ უშვებს და წერს: „ანა კარენინა, რომ მატარებელს შემთხვევით მოჰყოლოდა და მომკვდარიყო, მაშინ ტოლსტოი ლიტერატურის ფინაჩი იქნებოდა და არა პირველხარისხოვანი რომანისტი.”¹² დავით კეხელი არ გათავხედებულა და არ დაუწერია თუ ვინ იყო ამგვარი ლოგიკით ილია ჭავჭავაძე. ილიას მოშურნემ კარგად იცოდა, რომ მკითხველი დასკვნას ისეც ილიას სასარგებლოდ არ გააკეთებდა.

არც შიო დავითაშვილი და არც დავით კეხელი არ განეკუთვნებოდნენ იმ ადამიანების რიცხვს, „ჩატეხილი ხიდის” იდეას ასე მარტივად რომ უყურებდნენ. ასეთ ადამიანებზე იტყოდა ილია: „კეთილი არ გვწამს, სული და გული ამოგვშრობია.”

4. „ერთი გაპტყელებული და უშვერი ტყუილი“ (საქართველოს ისტორიის გამყალბებლები და მათი დამქაშები)

რამეთუ თითოეული ხს
თვისისაგან ნაყოფისა საცნაურ არნ.
ლუკა, 6, 44

რუსული ნაროდნიკული სოციალიზმის ცნობილმა წარმომადგენელმა ივანე ჯაბადარმა, ფსევდონიმით „Н. Д.“ ჟურნალ „Северный Вестник“-ში 1889 წელს გამოაქვეყნა „Писма о Грузий“. ივანე ჯაბადარის მიზანი ასეთი იყო: საქართველოს ისტორიას ისეთი ინტერპრეტაცია უნდა მისცემოდა, რომ ქართველ ერს თავისი წარსულით ვეღარ ეამაყა. ივანე ჯაბადარი დაასკვნდა, რომ ქართველი ერი დაბერდა, ფიზიკური და სულიერი ძალისგან დაიშრიტა და პერსპექტივა აღარ ჰქონია. ივანე ჯაბადარს 1889 წელსე უპასუხა ილია ჭავჭავაძემ გაზეთ „ივერიაში“ ბრწყინვალე წერილების სერიით „აი ისტორია“. ივანე ჯაბადარმა თბილისში გამოშვალ გაზეთ „Новое Обозрение“-ში ორი წერილი დაბეჭდა: „Открытое послание иверицам“¹ და „Поклонение современности и „археология““². ივანე ჯაბადარი კოსმოპოლიტი იყო და საქართველოს ისტორიას სრულიად გარკვეული პოლიტიკური მიზნით აყალბებდა (იმასაც ამბობენ, რომ „Писма о Грузий“ ივანე ჯაბადარს არ დაუწერია, მისი მუულის დაწერილი იყო). ამ შემთხვევაში ყველაფერი ნათელი და გასაგებია. გაუგებარია მხოლოდ ერთი რამ რატომ დაუჭირა ზოგიერთმა ქართველმა მხარი ივანე ჯაბადარს? ნუთუ ილიასადმი ბოლძამ და შურმა დაავეიწყა ამ ადამიანებს პატიოსნება, ღირსება, დაავეიწყა სამშობლო?

1889 წლის 12 ნოემბერს გაზეთ „თეატრში“ დაიბეჭდა „ჟურნალ-გაზეთების მიმოხილვა“, რომლის ავტორი იყო ვინმე „სალმასტელი“³ მიმოხილვა იწყება ივანე ჯაბადარისა და მისი ნაშრომის ქება-დიდებათ: „რუსულ ჟურ. „Сев. Вест.“-ში იბეჭდება წერილი „Писма о Грузий“, რომლის ავტორი იკვლევს ჩვენი წარსულის ისტორიისა და ლიტერატურის ვითარებას. სრულიად ახალი და ნაყოფიერი აზრი ნაშრომისა უტყუარი გამომხატველია იმისი, რომ წერილების ავტორს შეგნებული აქვს თანამედროვე მეცნიერებაში შემუშავებული სოციოლოგიური კანონები და ამ უკვე შეძენილი საგზლით იგი შესდგომია ისეთ მძიმე საგანს, როგორიც არის ჩვენი გაურკვეველი და ბურუსით მოცული განვლილი ცხოვრება. ავტორი კრიტიკით ხელმძღვანელობს, სურს განცალკევებული ისტორიული მოვლენანი ქართველთა ცხოვრებისა სისტემაში მოიყვანოს და უჩვენოს იმის კავშირი იმ ხალხების ცხოვრებასთან, რომელნიც მაშინდელს კულტურას სათავეში უდგნენ და რომელთა გავლენა და ზემოქმედება ტონს და მიმართულებას აძლევდა მთელს აღმოსავლეთის დაწინაურებულ ერთა ყოფა-ცხოვრებას.“⁴

ასე გადაუხადა სალმასტელმა მადლობა ივანე ჯაბადარს საქართველოს ისტორიის გაყალბებისათვის, ქართველი ერის შეურაცხყოფისა და აბუჩად აგდებისთვის. ვინ უფრო დიდი დამნაშავე იყო ქართველი ერის წინაშე ქართველობადაკარგული, გადაგვარებული ივანე ჯაბადარი, თუ მისი ქართველი მეხოტბე?

საღმასტუმრო ივანე ჯავახიშვილისა და მისი ნაშრომის ქება-დიდება არ იკმარა და ილია ჭავჭავაძესაც შემოსწერა „Писма о Грузий“-ის კრიტიკის გამო. საღმასტუმრო წერს: „და აი, სწორედ ამ დროს, როდესაც „Писма о Грузий“-ის ავტორი ასეთი კეთილშობილური და უმაღლესი აზრით დასწაფებია თავის აღრჩეულს საგანს „ივერიის“ მოწინავე წერილების ავტორი (ილია ჭავჭავაძე – ავტ.) საშინელის უშვერის სიტყვებით ლანძღავს ნ.დ.-ს (ივანე ჯავახიშვილი – ავტ.)⁵ საღმასტუმრო არად ავდებს იმას, რომ ივანე ჯავახიშვილი ქართველობას არწმუნებს: საქართველოს ისტორიაში საამაყო არაფერიაო. პირიქით, მაღლობას უხდის ივანე ჯავახიშვილს: „მაგრამ თუ-კი ავტორის (ივანე ჯავახიშვილი – ავტ.) აზრით, ჩვენს ხალხს (ე.ი. ქართველ ერს – ავტ.) აქამდის თავისთავად დიდი რამ არა გაუკეთებია-რა და ერთად ერთი ჩვენი წარსული დიდების ძეგლიც (გულისხმობს „ვეფხისტყაოსანს“ – ავტ.) თავისის შინაარსით სხვა ნიადაგიდან ყოფილა ჩვენს ნიადაგზე გადმონერგილი და ისიც ურიგოთ, ამ გარემოების გამი მით მეტი შრომა და მით მეტი სწავლა გვმართებს, მით უფრო დასაბუთებული და შესაგინებელია ჩვენში წარსულით ტრიაბაზი ...“⁶. გაზეთ „თეატრის“ იმავე ნომერში **ს. საღმასტუმროს** მეორე წერილიც დაიბეჭდა სათაურით **„ცხოვრების მოედანი“**⁷ ილია ჭავჭავაძის მიერ ივანე ჯავახიშვილის წინააღმდეგ გამოსვლას **ს. საღმასტუმრო** ასე მოიხსენიებს: „დიად, დიდი ხანია, რაც ომი ასტყდა, და, როგორც მოგეხსენებათ, ჩვენი დედაბერი „ივერიის“ მამა-მთავარმა (ილია ჭავჭავაძემ – ავტ.) თავის დიაკვნებით დიდი წირვა-ლოცვა და პარაკლისი გადაიხადეს და დღესაც „ივერიიდან“ გლოვის ზარის წკარა-წკური მოისმის.“⁸ ყოველგვარ ზღვარს გადადის **ს. საღმასტუმრო**, როდესაც ილიას ასე იხსენიებს: „თვით მამამთავარი, ჯერ ისევ, როგორც ეტყობა, სამეცნიერო წიგნებში ღმად გართულა, რადგანაც, ღვთის წყალობით მხოლოდ სიბერეში მოეცა შემთხვევა და გაჭირება შეისწავლოს ის, რაც სიყმაწვილეში ვერ შეიგნო; კიდევაც ბარაქალა იმის მხნეობასა და გამრჯელობას!“⁹

ილია ჭავჭავაძემ ივანე ჯავახიშვილის „Писма о Грузий“-ის ასეთი შეფასება მისცა: „თავიდან ბოლომდე ერთი გაპტყელებული და უშვერი ტყუილია მარტო ძაგებისთვის შეთითხნილი, ჭირვეულობისა და ყოვლად უაზრობისა და უვიცობისაგან და თავგასულ მამლაყინწობისაგან ურცხვად გატრიაბახებული.“ საღმასტუმროსთანა „წვრილფეხობისათვის“ ილიას არ ეცალა. **ივანე ჯავახიშვილის უკან დიდი ძალა იდგა, ეს ძალა ახალ განსაცდელს უმზადებდა საქართველოს. ილიაც ახალი, დიდი ბრძოლისათვის ემზადებოდა.**

5. „იმიტომ, რომ ქართველია“ (ზღვარსგადასული დიდი კაცები)

*ვინ არის უფრო ძლიერი:
რომელი ინაკით ზის
ანუ რომელი ჰმსახურებს?
ლუკა, 22, 27*

ილია ჭავჭავაძე, დიმიტრი ყიფიანი, ნიკო ნიკოლაძე, აკაკი წერეთელი, ივანე მაჩაბელი, ერთ უღელს ეწეოდნენ. ერთმანეთის ფასიც კარგად იცოდნენ და ძალაც. ისიც კარგად უწყოდნენ, რომ

მათი უთანხმოებით, და მით უმეტეს დაპირისპირებით, მტერი დაუყოვნებლივ ისარგებლებდა. მიუხედავად ამისა, დაპირისპირება თავიდან ვერ იქნა აცილებული. უფრო მეტიც, დაპირისპირება პიროვნების შეურაცყოფაში გადაიზარდა და დიდად ავნო ქართულ საქმეს. ამჯერად, ყურადღებას შევაჩერებთ ორი დიდი მოღვაწის, ნიკო ნიკოლაძისა და ივანე მაჩაბლის **ყოვლად უღირს გამოსვლებზე** ილია ჭავჭავაძის წინააგმდეგ.

გაზეთ „დროების“ 1877 წლის 16 თებერვლის ნომერში დაიბეჭდა ნიკო ნიკოლაძის წერილი: „**სირაჯი-პოეტი (ღია წიგნი, მიწერილი ნ. ბარათაშვილთან, საიქიოში)**.”¹ მართალია, წერილში ილია ჭავჭავაძე ნახსენები არ არის, მაგრამ ეჭვს არ იწვევს ის ფაქტი, რომ სირაჯ-პოეტში ნიკო ნიკოლაძე, სწორედ, ილია ჭავჭავაძეს გულისხმობს.² ნიკო ნიკოლაძე ერთმანეთს უპირისპირებს ნიკოლოზ ბარათაშვილს (პოეტის ეტალონს) და ილია ჭავჭავაძეს (სირაჯ-პოეტს). თავის პოზიციას ნიკო ნიკოლაძე ნიკოლოზ ბარათაშვილისადმი მიმართვაში გამოხატავს. პრაქტიკულად, ყველა მიმართვა ილია ჭავჭავაძის განქიქებისათვის არის გამიზნული. აი ერთ-ერთი მათგანი: „შენის სიკვდილის შემდეგ, ძმაო, ქვეყანა შეიცვალა და პოეტებმა „ჭკუა ისწავლეს.“ – რისი „სხვიო“, სადაური გვირგვინიო, ჰფიქრობს დღევანდელი პოეტი: არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს, იყოს სოფელში, და თავის თავს კი არა არგოსო. ის დღეს იმას ცდილობს, რომ გზა თელილი, შენგან ნავალი თვითონ მოსვენებით გაიაროს, და სხვებისათვის კი დახშოს და გადალობოს. აი, ძმაო, ამასავით უნდა გეცხოვრა და გემოქმედა, „ჭკუა რომ გქონოდა!“³

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში, ნიკო ნიკოლაძე ზოგადად პოეტებზე საუბრობს, თუმცა ცხადია, რომ „სხვებისათვის“ გზის „დამხშობსა“ და „გადამლობში“ ილია ჭავჭავაძეს გულისხმობდა. ქვემოთ ნიკო ნიკოლაძემ კიდევ უფრო აშკარად მიანიშნა ილია ჭავჭავაძეზე. აი, როგორ მიმართავს იგი ნიკოლოზ ბარათაშვილს: „ჭკუა რომ გქონოდა, შენ დაიწყებდი შენს „კარიერას“ ლექსების წერით რომელიმე გამოჩენილი პოეტის კილოზე, და ექვს სიტყვას არ იტყოდი ისე, რომ შიგ „ჰოი მამულო, დაღუპულო“ არ გეხსენებია, ანა და არ გამოგეტყვა, რომ შენს მეტს მამული არავის უყვარს.“⁴ აშკარად ილიაზე მიანიშნებს წერილის ეს ადგილიც: „მერე წამოიწყებდი ჟურნალის გამოცემას, და მთელი წლის განმავლობაში ქვეყანას იმას უქადაგებდი, რომ თანამგრძობელი არავინა გყავს, არც არავინ გეხმარება, და მარტო შენ სწევ ქვეყნის ჭაპანს.“⁵ დიდი მიხვედრა არ უნდოდა იმას, რომ ნიკო ნიკოლაძე, ამ შემთხვევაში, ჟურნალ „საქართველოს მოამბეს“ გულისხმობდა, რომელსაც ილია ერთი წლის (1863 წ.) განმავლობაში სცემდა. 1864 წელს ილიამ ჟურნალის გამოცემა შეწყვიტა. ნიკო ნიკოლაძე ნიკოლოზ ბარათაშვილს, ამჯერად, ასე მიმართავს: „თუ დაინახავდი, რომ ჟურნალი შემოსავლიანი საქმე როდი ყოფილა, რომ ის მწერლისაგან წერის გარდა, ათასნაირ სხვა ჯაფას და ხარჯს თხოულობს, მაშინ, რასაკვირველია, ჟურნალს უკუაგდებდი და სხვა სამსახურში შერგავდი თავს, სადაც შენი მწერლობის რეპუტაცია ხეირიანს ადგილს გამოვნიხებდა.“⁶ ამ შემთხვევაშიც ყველაფერი ნათელია: ნიკო ნიკოლაძე ილია ჭავჭავაძის დუშეთში მომრიგებელ მოსამართლედ დანიშნას გულისხმობდა (1868 წ.). დუშეთიდან თბილისში ილიას დაბრუნებას (1873 წ.). ნიკო ნიკოლაძე ასე წარმოგვიდგენს: „მაშინ შენ შეუპოვრად გამოხვიდოდი საზოგადო სამსახურის ასპარეზზე, და საზოგადო სიკეთის სურვილი შენში იქამდე გაძლიერდებოდა, რომ შენ იკისრებდი იმისთანა საქმეს, რომლისთვისაც დამზადებული არ იყავი. მიიღებდი მაშინ დღეში ერთი საათი შრომისათვის დიდძალ სასყიდელს. დროც ბევრი გექნებოდა მაშინ და თავისუფლებაც. კუჭიც მაძლარი გექნებოდა და თვალიც.“⁷ ამ შემთხვევაშიც დიდი გამჭრიახობა არ იყო იმის მისახვედრად საჭირო, რომ ნიკო ნიკოლაძე თბილისის გუბერნიის სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკის შექმნაში ილიას მონაწილეობას გულისხმობდა.

ნიკოლოზ ბარათაშვილისადმი მიმართვაში ილიას მოღვაწეობის შემდგომ პერიოდს ნიკო ნიკოლაძე ასე წარმოგვიდგენს: „მაგრამ მაშინ დაინახავდი, რომ ნიჭიც, როგორც ყველაფერი ამ წუთიერ დედა-მიწაზე, წუთიერი და წარმავალი ყოფილა. მონიღომებდი ისევე წერას, მაგრამ ბევრი

ოფლის ღვრისა და კენესა-ტანჯვის შემდეგ დაინახავდი, რომ ველარაფერს გამოსწურავ შიგნით დამჭკნარ და გარედან ქონმოღებულ გულისგან. როცა კარგად დარწმუნდებოდი, რომ ათის წლის უაზრო ცხოვრებას მოუკლავს შენში გონების სიფხიზლე და ჭკუის ძალა, მაშინ ნაცნობს და უცნობს იმის შეჩვილებას დაუწყებდი, რომ საზოგადო სამსახური ერთ ფიორა თავისუფალ დროს არ გიტოვებს, და ეს გარემოება წერას გიშლის. დაე, უსაქმოდ დაიარებოდე დილიდამ საღამომდე, დაე, ნიადაგ გამართული გქონდეს პატიჟობა და სტუმრობა, და დილა-საღამოს ჭადრაკისა და ბანქოს თამაშში ატარებდე, შენ ნიადაგ ის უნდა იძახო, დრო არა მაქვს, ჯაფას ვერ უძლებო.”⁸

ნიკო ნიკოლაძის ცილის წამება უკვე ყოველგვარ ზღვარს გადადის, როცა ილიას ასე ახასიათებს: „მაშინ, ძმაო, შეგეძლებოდა ლაგამი აგეხსნა შენი ბუნებისა და სიხარბისათვის, და დაუფარავად გამოდგომოდი აქაური წუთიერი განძის ძიებას. ჩინებულად მოუვლიდი მაშინ შენს მამულს, და სხვისასაც ოსტატურად დაეპატრონებოდი. შენგან აღწერილ „საბრალო გლეხებს“ და „უბედურ მუშებს“ ლაზათიანად დაბეგრავდი და მოსთოკავდი, რომ უადვილესად გამოგეწურა მათგან ნაშრომი.”⁹

ნიკო ნიკოლაძე ილიას განსაქიქებლად უკან არაფერზე იხევს. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ილიას შემოსავლის ნაწილს ღვინის გაყიდვის შედეგად მიღებული ფული შეადგენდა. ეს იმხანად ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა, ღვინოს ყიდდა მემამულეთა უმრავლესობა. ეს ამბავი ნიკო ნიკოლაძემ ნიკოლოზ ბარათაშვილისადმი მიმართვაში ასეთი უკადრისი ფორმით წარმოადგინა: „შენ მონღოლები მიკირტუმ გასპარიჩების თვალშიაც ამაღლებას. ამისთვის შეაგროვებდი ალაზნის პირზე გლეხებისგან ბევრად გამორთმეულ ღვინოებს, და ჩამოიტანდი ქალაქში, სადაც მათ გასასყიდად ღვინის მარანსაც გახსნიდი. გაკვირდებოდნენ მაშინ პოლოს არტემიჩები და პეტრუზ მინაიჩები და იყოდნენ: „ვა, ეს პოეტი კი არა, მუცელი მუცელთაგან ჩვენთა ყოფილაო.”¹⁰

ნიკო ნიკოლაძე ნიკოლოზ ბარათაშვილს ასეთ ცინიკურ რჩევას აძლევს: „გიფობდა სირაჯ-პოეტად გამოსულიყავი დედიშენის მუცლიდან: მაშინ ჩვენებური, სირაჯული, ჭკუა გამოგყვებოდა, და შეიქნებოდი სიცოცხლეშივე ქებული, ამაღლებული და ჩასუქებული ...“¹¹

ილია ჭავჭავაძისთვის რომ ეკითხა ვინმეს, თუ რატომ იქცეოდა ასე უღირსად ნიკო ნიკოლაძე, ილია მშვიდად უპასუხებდა: „**იმიტომ რომ ქართველია.**”

XXX

ნიკო ნიკოლაძეზე ბევრად შორს შესტობა ივანე მაჩაბელმა. 1892 წელს თბილისში ე.ი. ხელაძის სტამბაში დაიბეჭდა წიგნი „**თავადი ილია ჭავჭავაძე და მისი მოღვაწეობა.**” წიგნი ავტორის მითითების გარეშე გამოვიდა, თუმცა იმთავითვე გახდა ცნობილი, რომ იგი ივანე მაჩაბელს ეკუთვნოდა.¹²

ივანე მაჩაბელი იძულებულია აღიაროს, რომ ილია ჭავჭავაძეს საზოგადოება აღმერთებს და ილიასთან პოლემიკაში ჩაბმული აუცილებლად დამარცხდებოდა. ილიას ოპონენტი წერს: „მაშ რა თილისმით, რა ძალითა და მანქანებით ხდება, რომ არავითარი საზოგადო საქმე უჭავჭავაძეოდ არ დაიწყება? იმავე თილისმითა და ძალით, რა ძალითაც თაყვანისცემასა და პატივს არ აკლებს დიდხანობამდე ბრბო ერისა ერთხელ რაიმე გარეშე მიზეზის გამო ღმერთად მიჩნეულ კერპს.”¹³

ივანე მაჩაბელმა მიზნად დაისახა დაემტკიცებინა, რომ ილია ჭავჭავაძე, შემთხვევით, არაკანონზომიერად იქცა ქართული საზოგადოების („ბრბოს“) კერპად. უფრო კონკრეტულად: ილია ჭავჭავაძე დაუმსახურებლად აღმოჩნდა თბილისის გუბერნიის სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკის თავმჯდომარედ, გაზეთი „ივერია“ რაღაც შემთხვევითობამ (იღბალმა) აქცია უპირველეს გაზეთად. ივანე მაჩაბელი იქმდეც კი მივიდა, რომ ილია ჭავჭავაძეს ქართველი ერის ინტერესების ღალატშიც კი დადო ბრალი. ივანე მაჩაბელი არც მალავდა თავის განზრახვას. მისი მიზანი იყო დაემტკიცებინა ორი უმთავრესი რამ: ილია ჭავჭავაძე იყო ცუდი ბანკირი და კიდევ უფრო ცუდი

რედაქტორი. ტყულიად დაშვრა ივანე მაჩაბელი. ეს ალბათ თავადაც კარგად იგრძნო, ამიტომ იყო, რომ გაბოროტებული ასეთ დასკვნას აკეთებს:

„ვათავებთ და დასასრულს სრულის სიწრფელით ვეკითხებით ჩვენს თავს: რა გააკეთა თ. ჭავჭავაძემ, რომელსამე საზოგადო ასპარეზზედ?

რა გააკეთა დრამატულ საზოგადოებაში?

სხვათაგან ჩინებულად დაწყებული საქმის უფროსობა ჩაიბარა, ამ უფროსობაში მოვლავაზრდის მაგივრად სიკვდილამდე მიიყვანა და მიმკვდარებული, სულით-მობრძავი სხვათა მიუგლო საპატრონებლად, – ეხლა თქვენ მოუარეთო.

რა გააკეთა „წერა-კითხვის საზოგადოებაში“?

არაფერი იმის მეტი, რომ ყოველსავე სასარგებლო აზრს და დაწყებულებას მუხლს უხუთავდა თავის მოუნდომლობით და გულ-ცივობით.

რა გააკეთა სათავად-აზნაურო სკოლის დამფუძნებელ საზოგადოებაში?

არაფერი, არაფერი, სრულიად არაფერი.

რად გარდაჰქმნა ქართული ყოველ დღიური გაზეთი?

უმნიშვნელო, უსიცოცხლო, უსულო ქაღალდების თაბახად, რომელიც მხოლოდ თ. ჭავჭავაძის პირადს, დიად, ვიმეორებთ, პირადს ინტერესსა და წადილს ყურ-მოჭრილ მონასავით ემორჩილება.

დასასრულ, რა მიმართულება, რა გზა აჩვენა, – რა გააკეთა, ყოველ დასახელებულ საქმის მსაზრდოებელ ბანკში, რომლის მოთავედაც ის ითვლება დასაწყისიდან დღემდე?

მთელის ჩვიდმეტი წლის განმავლობაში ვერ გაიცნო, ვერ შეითვისა ანბანიც კი ბანკის საქმისა, რომელზედაც ასე თამამად ჰქადაგებდა ბანკის კათედრიდამაც და „თავის“ გაზეთის ფურცლებზედაც.”¹⁴

ილიასთან ყველა პოლემიკაში სასტიკად დამარცხებული, გაბოროტებული ივანე მაჩაბელი მორალის კითხვით ასრულებს:

„ყოველის-ფერი მოთმინება, თუ გნებავთ, მიეტყუება კიდევ საზოგადო მოღვაწეს: სიზარმაცეც, დროზედ უგულ-წრფელობაც, თვით თუნდ ისიც, რომ მოპირდაპირე ჰკიცხოს, ჰკილოს და ათასის კაცის წინაშე შეეკითხოს, გუშინ თქვენ უფრო ჭკვიანი იყავით, თუ დღეს უფრო ჭკვიანი ხართო (ესეც ალბად მაგალითია ზრდილობისა და „კაცებურის ღირსების გრძნობის პატივისცემისა“), – მაგრამ ის კი მიუტყუებელი, მოუთმენელია, რომ კაცი ფეხ ქვეშა სთელავდეს სიმართლესაც და თავის ჭეშმარიტებასაც თავის ამომრჩეველთა წინაშე! იმ ამომრჩეველთა წინაშე, რომელთაც თავიანთ ბედი და უბედობა ამორჩეულის კალთაში გაუხვევიათ და ისე ბრმად და თვალახვულნი ენდობიან, რომ იმის პირიდან ამოსული უმეცრება მეცნიერებად მიანიათ, მრუდე აზრი და სიტყვა უმწვერვალეს მჭევრ-მეტყველებად, ხავს-მოკიდებული ოხუნჯობა დაუსრულებლის სიცილის წყაროდ, – დიად, ამისთანა დამყოლ, მინდობილ საზოგადოების აგდება კი, ვიმეორებთ, არც მოსათმენია და არც მისატყუებელი.”¹⁵

ილიასათვის რომ ეკითხათ, თუ რატომ იქცეოდა ასე ივანე მაჩაბელი, „ხავს-მოკიდებული ოხუნჯობით“, ილია ღინჯად, ღიმილით უპასუხებდა: „**იმიტომ რომ ქართველია.**”

6. ჩვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე
(სოციალ-დემოკრატიების გამოლაშქრება)

*ხოლო ივინი ღალადებდეს და იტყოდეს:
„ჯვარს-აცუ, ჯვარს-აცუ ევე“*

ლუკა, 23, 24.

XIX საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულისა და 90-იანი წლების დამდეგიდან საქართველოში გავრცელებას იწყებს სოციალ-დემოკრატიული იდეოლოგია.

1892-1893 წლებში შეიქმნა პირველი ქართული სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია „მესამე დასი“. იმთავითვე ცხადი იყო, რომ ქართველი სოციალ-დემოკრატები (ნოე ჟორდანიას, სილიბისტრო ჯიბლაძე, ფილიპე მახარაძე, მიხა ცხაკაია, კარლო ჩხეიძე, პეტრე გელეიშვილი და სხვ.) ეროვნულ მოძრაობას დაუპირისპირდებოდნენ. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ილია ჭავჭავაძე „მესამე დასის“ შექმნას საშიშ მოვლენად მიიჩნევდა. ილიას აღელვებდა ისიც, რომ „მესამე დასს“ მფარველობდა ისეთი გამოჩენილი მოღვაწე, როგორც იყო გიორგი წერეთელი. მალე გიორგი წერეთლის გაზეთ „კვალში“ (გამოვიდა 1893 წელს) ქართველ სოციალ-დემოკრატთა წერილები გამოჩნდა (1897 წლის ბოლოს გიორგი წერეთელმა „კვალი“ სოციალ-დემოკრატებს გადასცა. 1898 წლის პირველი ნომრიდან „კვალს“ ნოე ჟორდანიას რედაქტორობდა). ისეთი პოპულარული გაზეთი, როგორც „კვალი“ იყო, დიდად უწყობდა ხელს ქართველ სოციალ-დემოკრატთა დამკვიდრებას საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ასპარეზზე.

ილია ჭავჭავაძე ჯერ-ჯერობით ღუმილს არჩევდა. ილიამ კარგად იცოდა რა ძალებიც იდგნენ ქართველ სოციალ-დემოკრატთა უკან საქართველოს გარეთ, იცოდა სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის აღმავლობის თაობაზე რუსეთსა და ევროპაში. ასე გაგრძელდა 1896 წლამდე.

1895 წლის იანვარში გაზეთ „კვალში“ დაიბეჭდა გიორგი წერეთლის წერილი „კვალის“ ორი წლის ნაღვაწი“. ამ დროისათვის ილია ჭავჭავაძე და გიორგი წერეთელი უკვე უბრად იყვნენ. მიუხედავად ამისა, გიორგი წერეთელმა წერილში უდიერად მოიხსენია გაზეთ „ივერიის“ რედაქცია და ზოგადად „ივერია“. გარდა ამისა, გიორგი წერეთელმა „ივერიას“ ბრალი დასდო თავადაზნაურობის ინტერესების დაცვაში და ქართველი ერის ცხოვრებაში თავადაზნაურობის გაბატონებული მდგომარეობის შენარჩუნების მცდელობაში.¹ გიორგი წერეთლის წერილის შემდეგ დაიწყო ლაშქრობა „ივერიის“ წინააღმდეგ. ჯერ-ჯერობით ილია ჭავჭავაძის სახელის ხსენებისაგან თავს იკავებდნენ, მაგრამ ყველამ კარგად იცოდა, რომ ეს ლაშქრობა ილიას წინააღმდეგ იყო წამოწყებული.

1895 წელს „კვალში“ დაიწყო ნოე ჟორდანიას ნაშრომის „გაზ. „ივერია“ და ეროვნება“ ბეჭდვა. ნოე ჟორდანიამ ნაშრომში იგივე აზრი გაატარა, რაც გიორგი წერეთელმა ცოტა ხნით ადრე ზემოხსენებულ წერილში. ნოე ჟორდანიამ უფრო მძაფრად შეუტია „ივერიას“. ნოე ჟორდანიას კრიტიკა ზერელება, სამაგიეროდ, ნაშრომი აღსავსეა ცინიზმით. ნაშრომში ვკითხულობთ: „ერთი სიტყვით ყველა წინ-წაწეულ, გარეშე სახელმწიფოს მიერ დამონებულ ერებში, დასები ყოფილა და არის. მხოლოდ თბილისში ქართული გაზეთი „ივერია“ გამომდგარა და იძახის: „დასების არსებობა ჩვენს ბუნებრივ მოთხენილებას არ შეადგენსო.“ ჩვენ სულ ამას ვფიქრობთ, ვაი თუ „ივერია“ ამით მხოლოდ იმას გვეუბნებოდეს, „ყველამ „ივერიის“ თავი მოიბით და ჩვენ თანახმად იფიქრეთო.“ ამ შემთხვევაში „ივერია“ გამოდის გონების ინკვიზიციის მოძღვრათ, ეს-ლა აკლდა ჩვენ ობ-მოკიდებულ უაზრობას.“² ნოე ჟორდანიას იგივე ტონით აგრძელებს: „რაკი ივერიამ ერთხელ აღიარა: არ არის საქართველო გარდა საქართველოსი და მისი ერთადერთი ორგანო „ივერიააო“, რასაკვირველია, ამით მან ბრძოლა გამოუცხადა ყოველი ახალი აზრის გაფურჩქვნას და შემუშავებას, მიმართულების და ცხოვრების ახალი პრინციპით გამოკვლევას.“³

1895 წელსვე ნოე ჟორდანიამ გაზეთ „ივერიის“ (ფაქტობრივად ილია ჭავჭავაძის) კრიტიკას მეორე წერილი – „მოამბე“, „ივერია“ და ეროვნება“ მიუძღვნა. ეს წერილიც გაზეთ „კვალში“ დაიბეჭდა. ცინიზმი ამ შემთხვევაშიც ნოე ჟორდანიას მთავარი იარაღია. „ივერიის“ მრავალგზის აბუჩად აგდება ნოე ჟორდანიამ ასე დაასრულა: „ივერია“ ქვეყანას „ნანინას“ უგალობებს. ქვეყანას კი მაინც არ სძინავს, ვითომ არც კი ესმის. ქვეყანა – ივერია გაზეთ – „ივერიას“ გაუბნის. ესენი ცალ-ცალკე მიდიან და ჩვენც გზა დავულოცოთ.“⁴

ეს უკვე მეტი-მეტი იყო და ილიამაც სოციალ-დემოკრატიის გალაშქრებას საკადრისი პასუხი გასცა.

1896 წელს გაზეთ „ივერიაში“ „ჯიბრაელის“ ფსევდონიმით დაიბეჭდა ილიას ბრწყინვალე პუბლიცისტური წერილი „ჩვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე“. ილიამ პირდაპირ მიწასთან გაასწორა გიორგი წერეთელი და „მესამე დასი“. ილია სოციალ-დემოკრატიულ იდეოლოგიას „ეხლანდელ სიბრძნე-სიცრუეს“ უწოდებს. ილია წერდა: „მე ვფიქრობ, რომ საბა ორბელიანს ამის თქმა უნდოდა: მე ზღაპარს გეუბნები და სიბრძნეს კი გამცნებო. ზღაპარი მოგონილი ამბავია, არამართალი, მაშასადამე, სიცრუეა. ამ მხრით საბა ორბელიანის წიგნი სიცრუეა. ის სიცრუე კი არა, რომელიც სწამლავს და შხამავს ადამიანს და სიცრუის მთქმელს უფრო სთხრის და აუწმინდურებს, ვიდრე სხვას. ის სიცრუე კი არა, რომელსაც აუღია ურცხვად თავი და ქურდულად იკბინება გესლიან მორიელსავით და რომელიც ასე საზიზღარია და სამართლიანად დევნილი პატიოსან კაცისაგან. ის სიცრუე – კი არა, რომელსაც ბუდე გაუკეთებია ჩვენს „მესამე დასის“ ჟურნალში, ბ-ნ გ. წერეთლის თავმოსაწონებელ „კვალში“, და რომელშიაც იგივე ბ-ნი გ. წერეთელი კრუხადა ზის და სჩეკს ტყუილების წიწილებს და ყოველ-კვირა გამოჰყავს იარმუკაზე გასასყიდად.“

ილია ჭავჭავაძის წერილს „ჩვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე“ გამოეხმაურა გიორგი წერეთელი. 1897 წლის აპრილში გაზეთ „კვალში“ დაიბეჭდა გიორგი წერეთლის „**ილია წერილი თ. ილია ჭავჭავაძეს**“.⁵ ამჯერად გიორგი წერეთელს ზომიერებამ უმტყუნა და ცილისწამებაზეც გადავიდა. გიორგი წერეთელი წერს: „მას აქეთ, რაც თქვენ საკუთარი ქართული ორგანო (იგულისხმება გაზეთი „ივერია“ – ავტ.) დააარსეთ, ვისაც კი გაუბედნია თქვენთან აზროვნებაში კამათი, ყველას ბლომად მოხვედრია თქვენ და თქვენ ამაღალთავან მიერ შემზადებული ტალახი. ამ თქვენ მიერ გამონატყორცნილ ტალახს და ბეზლობას არ გადარჩენია არც ერთი ჩვენი ქართველი მოღვაწეთაგანი, რომელთაც ბედნიერება არ ჰქონებინა ზოგიერთი თქვენი მოქმედება მწერლობაში არ გაეკიცხათ და შესაფერად არ დაეფასებინათ.“⁶

გიორგი წერეთელმა ილია ჭავჭავაძეს ბრალი დასდო ქართველებსა და სომხებს შორის ეროვნული შუღლის ჩამოგდებაში. წერილში ვკითხულობთ: „ერთ დღეს სომხები ყბათ აიღეთ, იმათი ღირსება მიწასთან გაასწორეთ, მცარცველები და კონტრაბანდისტები დაარქვით და მეორე დღეს საქვეყნოთ გამოაცხადეთ, რომ სომხები მაღალი კულტურის ხალხიაო, მომჭირნე, მშრომელი, მკვიდრი ოჯახის მქონე, განათლების მოყვარე და სხვა და სხვა. თქვენ დალოცვილო, თუკი ასეთები იყვნენ სომხები, ლანძღვას რაღას ემართლებოდით.“⁷ ილიასადმი შურმა და ბოღმამ ილიასადმი ასეთი სიტყვებიც კი დააწერინა: „თქვენ კი, ბ-ნო ილია ჭავჭავაძე, ვითარცა მეთაურს, არ გეკადრებათ არც ურიგო ლანძღვა-გინება, არც ბეზლობით კუდის გამობმა. იცოდეთ, რომ საქართველოს ერი ბევრ თქვენ ღირსებასთან არასოდეს არ გაპატიებთ იმ განხეთქილებას, რომელიც თქვენ დღეს ჩამოაგდეთ არამც თუ ჩვენსა და სომხებს შუა, არამედ თვით ქართველებს შორის.“⁸

სიტყვები, რომლითაც გიორგი წერეთელი წერილის ბოლოს ილია ჭავჭავაძეს მიმართავს, ცილისწამებადაც კი არ შეიძლება შეფასდეს, ეს რაღაც უფრო საძაგელია: „აბა, მიჩვენეთ, სად არიან ის წარჩინებულნი მოღვაწენი ქვეყნისა, რომელნიც დღეს თქვენ გარს უნდა გეხვიონ და თქვენთან ერთად ხელიხელჩაკიდებული უნდა შეცქეროდნენ დიდ ისტორიულ მოვლენას და მასში

ეძიებდნენ ქვეყნის ხსნის მომასწავებელი გარემოებათა. ისინი არიან ყოველგან და თქვენთან კი არა, იმიტომ რომ თქვენი გაამპარტავებული თავმოყვარეობის გამო ყველანი შემოირეკეთ და დარჩით სულ მარტო.”⁹

თვით გიორგი წერეთელი ამ დროისათვის „სულ მარტო” სულაც არ იყო. მას გარს ეხვივნენ კოსმოპოლიტიზმის სენით შეპყრობილი მესამე დასელები და „მაძულის, ენისა და სარწმუნოების” გასანადგურებლად ემზადებოდნენ.

* * *

1897 წელს ილია ჭავჭავაძეს სამოცი წელი უსრულდებოდა. „მესამე დასელებმა” კარგად იცოდნენ, რომ ილიას გიორგი წერეთლისა და ნოე ჟორდანიას წერილებით ვერას დააკლებდნენ. სამოცი წლის იუბილე მთელი სისრულით წარმოაჩინდა ერის უგვირგვინო მეფის, ერის სულიერი მამის დიდებას. სოციალ-დემოკრატებმა ილიას სამოცი წლის იუბილის ჩაშლა გადაწყვიტეს. ეს იყო მეტად ვერაგული გეგმა. მესამე დასელები ილიას იუბილის ჩაშლით ორი მიზნის მიღწევას ცდილობდნენ – ილიას ავტორიტეტის შელახვას და სოციალ-დემოკრატების ძლიერების დამტკიცებას.

ილია ჭავჭავაძეს სამოცი წლის იუბილის დიდი ზარზემით აღნიშვნა ხელს არ აძლევდა კავკასიის კოლონიურ ადმინისტრაციას. თბილისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველო ფრთხილად მოქმედებდა – ხელისუფლება ოფიციალურად ილიას იუბილის წინააღმდეგ ვერ გამოვიდოდა. სამაგიეროდ, ღიად და თავხედურად მოქმედებდნენ სოციალ-დემოკრატები: ფილიპე მახარაძე, სილიბისტრო ჯიბლაძე, პეტრე გელეიშვილი და სხვები. ასე დაემთხვა ერთმანეთს ორი ძალის – ხელისუფლებისა და „მესამე დასის” – ინტერესები (მოგვიანებით ისინი ერთმანეთს გადააბრალებენ ილიას იუბილის ჩაშლას).

ილიას იუბილის ჩაშლა იყო პირველი დიდი წარმატებული აქცია, რომელიც ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმა ჩაატარეს. მუშათა ჯგუფებმა, სოციალ-დემოკრატების ხელმძღვანელობით, დააშინეს გაზეთებისა და ჟურნალების რედაქტორები, სტამბების მფლობელები. მუშები დარბევით ემუქრებოდნენ მათ, ვინც ილიასადმი მიძღვნილ წერილს ან წიგნს დაბეჭდავდა. დააშინეს ცალკეული მოღვაწეები. თბილისის გარდა იუბილის ჩაშლისათვის დიდი მუშაობა მიმდინარეობდა ბათუმსა და ქუთაისში.

1898 წელს ცნობილმა მოღვაწემ **მიხეილ ნასიძემ** მოახერხა ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი ბროშურის – „**თ. ილია ჭავჭავაძე, ბიოგრაფიული და კრიტიკული ეტიუდი**” – გამოცემა. შექმნილი ვითარების გამო ბროშურა გამოვიდა ფევდონიმიტ **„მე გახლავარ”**. მართალია, 1897 წელს ილიას იუბილე ჩაიშალა, მაგრამ ხმები დადიოდა იუბილე 1898 წელს აღინიშნებაო. **ფილიპე მახარაძემ** სასწრაფოდ დაწერა რეცენზია მიხეილ ნასიძის ბროშურაზე და გაზეთ „კვალში” დაბეჭდა. რეცენზიის სათაურია **„საიუბილეო ბროშურა (მცირე შენიშვნა ბ-ნ მე გახლავარის წიგნაკის გამო)”**.¹⁰ ილია ჭავჭავაძის მრავალმხრივი მოღვაწეობის განქიქების, ილიასა და მისი თანამოაზრეთა აბუჩად აგდების, მიხეილ ნასიძის ბროშურის უპირობოდ დაწუნების შემდეგ ფილიპე მახარაძე დაასკვნის: „დროა ზღაპრებს დავანებოთ თავი, ლათაიები უკუვავლოთ და მართალი სიტყვა ვუთხრათ საზოგადოებას ჩვენი წარსულის შესახებ. აგერ მეოცე საუკუნე კარზე მოგვადგა და ჩვენ ისიც კი არ ვიცით, რას აკეთებდნენ ჩვენი მამები ამ ოცი თუ ორმოცი წლის წინეთ.”¹¹ ამ მცირე ნაწყვეტში დიდი მზაკრული აზრია ჩადებული. ფილიპე მახარაძე აცხადებს, რომ საზოგადოებამ არ იცის, თუ რა ხდებოდა საქართველოში „ოცი თუ ორმოცი წლის წინეთ”, ანუ არ იცის საქართველოს ისტორია XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგიდან 90-იანი წლების მიწურულამდე. ეს კი ის პერიოდია, როდესაც ქართულმა ეროვნულმა მოძრაობამ ილია

ჭავჭავაძის წინამძღოლობით დიდ წარმატებებს მიაღწია, ბრძოლა ქართველობისა და საქართველოს გადასარჩენად წარმატებით მიმდინარეობდა. მიხეილ ნასიძე, სწორედ, ილია ჭავჭავაძის როლს წარმოაჩენდა XIX საუკუნის 60-90-იან წლებში საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. ფილიპე მახარაძე კი საქართველოს ისტორიიდან ილიას სახელის ამოშლას მიესწრაფოდა და ცხადია, ხელს არ აძლევდა მიხეილ ნასიძის ბროშურაში მოტანილი ფაქტობრივი მასალა და ავტორისეული დასკვნები.

მიხეილ ნასიძის ბროშურის კრიტიკა დასაწყისი იყო ილია ჭავჭავაძის ნააზრევისა და ნაღვაწის ობიექტურად შემფასებელთა დევნისა. ფილიპე მახარაძე ამ საძრახის საქმეს ერთი წუთითაც არ ანებებდა თავს. 1898 წლიდან დაწყებული მან ბევრ მწერალს, პუბლიცისტს, ლიტერატურათმცოდნესა და ისტორიკოსს ჩაჩრა პირში ბურთი. ბევრმა ნაშრომმა ვერ იხილა დღის სინათლე. ასე გაგრძელდა 1934 წლამდე. **1934 წელს ფილიპე მახარაძეს იოსებ სტალინმა თავად ჩაჩრა პირში ბურთი და, პირადად მას და მის თანამოაზრეებს, ერთხელ და საშუალოდ აუკრძალა ილიას აუგად ხსენება.**

* * *

1899 წლიდან ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ ბრძოლაში აქტიურად ჩაება **ნოე ჟორდანიას**. გაზეთ „კვალის“ 1899 წლის 17 იანვარის ნომერში გამოქვეყნდა ნოე ჟორდანიას წერილი **„ადგილობრივი პრესის წარსულ წელს.“** ნოე ჟორდანიას გაუკუღმართებულად წარმოადენს გაზეთ „ივერიის“ (ე.ი. ილია ჭავჭავაძის) პოზიციას და მიკერძოებული, ზერეულე მსჯელობის შედეგად დაასკვნის: „ასეთია ჩვენი ერთადერთი ყოველდღიური გაზეთის ტრაგიკული მდგომარეობა და ეს უნდა გათავდეს ან სიკვდილით ან და განახლებით.“¹²

ნოე ჟორდანიას გიორგი წერეთელი წამოემუვლა. 1899 წლის 31 იანვარს გაზეთ „კვალში“ დაიბეჭდა გიორგი წერეთლის წერილი – **„გაზეთი „ივერია“ და მისი საპოლემიკო ხასიათი“**. გიორგი წერეთელს ამჯერადაც უმტყუნა ზომიერების გრძნობამ. წერილიდან აშკარად გამოსჭვივის უპატივისმცემლობა ილია ჭავჭავაძისადმი, ილიას მთელი მოღვაწეობის განქიქების ავადყოფური სურვილი. გიორგი წერეთელი ილია ჭავჭავაძეს, როგორც მოაზროვნესა და მოღვაწეს, მიაწერს ბევრ უაყოფით თვისებას: „... მან (ილია ჭავჭავაძემ – ავტ.) შეითვისა აზროვნებაში შეუმცდარობის ფიქრი, მოკამათეთა უწყალო დევნა, ნამეტნურ მას აქეთ, რაც იგი შეიქნა საადგილ-მამულო ბანკში მილიონების მატრიალებელი.“¹³ გიორგი წერეთელმა ილიას „ივერია“ ზედ მიაყოლა: „რაც ხასიათი პატრონს (ილია ჭავჭავაძეს – ავტ.) დასჩემდა ერთნაირი გარემოების წყალობით, იგივე ხასიათი შეითვისა მისმა ორგანომ „ივერიამ“, ესე იგი იმანაც აღიარა თავისი თავი შეუმცდარ რომის პაპათ. აი, აქედან აიხსნება ის განებივრებული კილო პოლემიკისა, ის გამედიდურებული სიამაყე და მაღლიდან ცქერა, ის უმართებულო, ყოველ ზნეობას, ზრდილობას და დარბაისლობას მოკლებული უშვერი ლანძღვა-გინება, რომლითაც ჰქეჯნის „ივერია“ „კვალს“ მის დაარსებიდანვე.“¹⁴

1899 წელს „მესამე დასი“ ილია ჭავჭავაძისა და „ივერიის“ წინააღმდეგ დიდი ლაშქრობის დაწყებას გეგმავდა. სწორედ ამაზე მიანიშნებს გიორგი წერეთლის წერილის ერთი ადგილი: „და ჩვენ კი, გნებავთ, ათასობით გიჩვენებთ თ. ილ. ჭავჭავაძისა და მისი „ივერიის“ მიერ ჩადენილ ფანატიკურ მოქმედებებს, როგორც სიტყვით, ისე საქმით.“¹⁵ გიორგი წერეთლის ამ სიტყვებს გაზეთ „კვალის“ რედაქტორმა ნოე ჟორდანიამ ასეთი შენიშვნა გაუკეთა: „ჩვენ ამას არას მივუმატებთ. მხოლოდ ცილის მწამებელ „ივერიას“ და მის „კარს“ მოვუწოდებთ საბუთით დაამტკიცოს ის, ჩვენი წერილები ვითომ სხვისი წერილების განმეორება იყოს, რადგან ამას ახალმოდის მკლავადე

(ილია ჭავჭავაძეს – ავტ.) უსირცხვილოდ გაიძახის. წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ გონებრივ სილატაკესთან ერთად, ზნეობრივი სილატაკეც აშკარა იქნება.”¹⁶

1899 წელს გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის წერილების სერია „**სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღალადი.**“ ილიას ამ ნაშრომს დღესაც არ დაუკარგავს პოლიტიკური და მეცნიერული მნიშვნელობა. მიუხედავად ამისა, 1899 წლის 11 აპრილს გაზეთმა „კვალმა“ რუბრიკაში „**ახალი ამბები**“ არარაობად გამოაცხადა ილიას ნაშრომი – ავტორს მეცნიერული ღონე დაუწუნა.¹⁷

ესეც ილიას წინააღმდეგ დაგეგმილი ლაშქრობის გეგმით იყო გათვალისწინებული.

* * *

1900 წლის 12 იანვარს გარდაიცვალა გიორგი წერეთელი. ილია ჭავჭავაძე გიორგი წერეთლის დაკრძალვას არ დასწრებია. ამ ფაქტმა უკიდურესად აღაშფოთა მესამე დასელები.

გიორგი წერეთლის დაკრძალვაზე სიტყვა წარმოთქვა გლენმა **ვასილ კირვალიძემ** და თანაც აღნიშნა, რომ იგი ხალხის სახელით გამოდიოდა. გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა შენიშვნა, რომლის ავტორიც სვამდა კითხვას, თუ ვისი სახელით გამოდიოდა ვასილ კირვალიძე. „ივერიის“ შენიშვნასთან დაკავშირებით გაზეთ „კვალის“ 1900 წლის 19 მარტის ნომერში დაიბეჭდა გლენ ვასილ კირვალიძის „**მცირე შენიშვნა.**“ ვასილ კირვალიძე მკვანე ტონით განმარტავდა, რომ იგი ასი კაცის სახელით (რწმუნებით) გამოვიდა გიორგი წერეთლის დაკრძალვაზე. ამის შემდეგ ვასილ კირვალიძის „მცირე შენიშვნაში“ მოდის, აშკარად, კვალის რედაქციის მიერ ჩასწორებული (შეიძლება სულაც დაწერილი) ტექსტი: „მარა მაგათი (ილია ჭავჭავაძის და გაზეთი „ივერიის“ – ავტ.) აზრით ვინც ბანკირი და „აბლაკატი“ არ არის, კაციც არ არის!”¹⁸

ვასილ კირვალიძის წერილს ახლავს „კვალის“ რედაქციის მინაწერი. მინაწერში აღნიშნულია, რომ იმავე საკითხზე რედაქციამ მიიღო კიდევ რამდენიმე წერილი, რომელთაგან ერთს გაზეთი ხელმოუწერლად სთავაზობდა მკითხველს. წერილში დაგმობილია „ივერიის“ ორი პუბლიცისტის „**ჩიორასა**“ (ილია ჭავჭავაძის ფსევდონიმი იყო) და „**ლალის**“ (გიორგი ლასხიშვილის ფსევდონიმი იყო) „უწმაწური ლანძღვა-გინება.”¹⁹

ილია ჭავჭავაძისა და გაზეთ „ივერიის“ წინააღმდეგ დაგეგმილი ლაშქრობა გიორგი წერეთლის გარდაცვალების შემდეგ დაიწყო. გაზეთ „კვალში“ გამოქვეყნდა ნოე ჟორდანიას წერილების ვრცელი სერია საერთო სათაურით „**პრესა**“. ეს წერილები სათაურით „**ქართული პრესა (გუშინ და დღეს)**“ 1900 წელსვე ცალკე წიგნადაც გამოსცა.²⁰ ნოე ჟორდანიამ შეფასება მისცა ქართულ პრესას და, ცხადია, მის ორ ყველაზე გამოჩენილ წარმომადგენელს – გაზეთ „დროებას“ და გაზეთ „ივერიას“. ნოე ჟორდანიას შეფასება ასეთია:

– „მეფობა „დროებისა“ არის მეფობა პროგრესის; მეფობა „ივერიის“ არის მეფობა რეაქციის;”

– „ნათელ და სხვიან „დროებას“ ბნელით მოცული „ივერია“ მოჰყვა და ქართული აზროვნება ერთიანათ დააბნელა.”

– „ივერიაში“ უარჰყო პრესის ის იდეალი, რომელიც „დროებამ“ შეიმუშავა და მით უარჰყო საზოგადოთ თანამედროვე ევროპიული პრესა;”

– „ივერიაში“ დასცა საზოგადოთ ქართული სიტყვის მნიშვნელობა ჩვენში;”

– „ივერიაში“, ამ ქართული პრესის მონოპოლისმა, თვითონვე დასცა დროშა ქართული პრესის;”

– „ასეა თუ ისე, დღეს ჩვენ მწერლობაში „ივერიის“ წინამძღოლობით ყოველ მხრივი რეაქციაა, რეაქცია აზრის, ზნეობის, მოქალაქეობის, ქართული სიტყვიერების.“²¹

ილია ჭავჭავაძის შეფასებისას და მის თანამოაზრეებთან მიმართებით ნოე ჟორდანიას აღნიშნავდა: „ჩვენ მათ აზრთან გვაქვს საქმე და არა მათ პიროვნებასთან. შეიძლება მოღვაწეს პირადად დიდ პატივსაც ვცემდე, მაგრამ მის მოღვაწეობას არ თანავუგრძნობდე. ყველაზე მეტად ამ წერილებში შევეხეთ თ. ი. ჭავჭავაძეს და ეს ასეც უნდა ყოფილიყო. მეტაურად იმ მოძრაობის, რომელსაც ჩვენ რეაქცია ვუწოდეთ, ის არის და განა შეიძლება მას არ შევხებოდით?“²²

„კვალში“ ნოე ჟორდანიას წერილების ბეჭდვის პარალელურად გაზეთ „ივერიაში“ **„ახალმოსულის“** ფსევდონიმით დაიწყო ილია ჭავჭავაძის საპასუხო წერილების ბეჭდვა (სულ დაიბეჭდა ოთხი წერილი). ცხადია, მესამე დასელებმა მალე შეიტყვეს, და ამას დიდი მიხვედრაც არ უნდოდა, რომ „ახალმოსულის“ ფსევდონიმით ილია ჭავჭავაძე წერდა. ნოე ჟორდანიას პოლემიკის უნარი და საპოლემიკო საკითხთა ცოდნა სასაცილოდ გამოიყურებოდა. ილიამ სოციალ-დემოკრატებს დაწყებული ლაშქრობის წარმატებით დასრულების იმედი გადაუწურა. ნოე ჟორდანია იხტიბარს არ იტყვავდა და ილია ჭავჭავაძეს პასუხობდა წერილების ახალი სერიით – **„გზა-და-გზა“** (იბეჭდებოდა „პრესის“ პარალელურად).

მესამე დასელებმა ილია ჭავჭავაძისა და ნოე ჟორდანიას პოლემიკის პარალელურად დაიწვეს მათ მიერვე ორგანიზებული გამომხატურებების ბეჭდვა. სოციალ-დემოკრატი **გ. წულუკიძე** „კვალის“ 1900 წლის 23 აპრილის ნომერში „ახალმოსულს“ (ილია ჭავჭავაძეს) ასეთი შეურაცხმყოფელი სიტყვებით იხსენიებდა: „შესაძლებელი იქნება გამოიკვლიოს კაცმა, თუ რამ მიიყვანა ეს საცოდავი ადამიანი ამ გვარ სულიერ სიმახინჯემდის.“²³

„კვალის“ იმავე ნომერში ფსევდონიმით **„ი. ქ.“** დაიბეჭდა მოსკოველი სტუდენტის წერილი, რომელიც ასე იწყებოდა: „ნება მომეცით თქვენი ჟურნალის საშუალებით ვკითხო „ივერიას“ – მალე მოეღება ბოლო უწმაწურ, უზრდელ და სამარცხვინო წერილებს, რომლითაც ვიდაც „ახალმოსულმა“ გამოილაშქრა „ივერიის“ ფურცლებზე „კვალის“ და ნოე ჟორდანიას წინააღმდეგ.“²⁴

სოციალ-დემოკრატების მიერ ორგანიზებული „გამომხატურებებიდან“ აღსანიშნავია **„ასოთამწყობის“** ფსევდონიმით „კვალის“ 1899 წლის 30 აპრილის ნომერში გამოქვეყნებული წერილი. ავტორი ნოე ჟორდანიას ასეთ ორიგინალურ რჩევას აძლევს: „ჩემი აზრით, ძალიან შემცდარი ბრძანდებით ბ. ნოე, რომ აჰყევით ბ. ახალმოსულს და პოლემიკაში გაებით მასთან. ეს სამწუხაროა მით, რომ თქვენ ჰკარგავთ ავით ძვირფას დროს უნაყოფოთ, იმ დროს როცა საქმე მრავალ არს, ხოლო მუშა კი ყოველად არა.“²⁵

ჟურნალ „მწყემსის“ 1900 წლის წლის 30 აპრილის ნომერში დაბეჭდილ შენიშვნაში ვკითხულობთ: „ჩვენს რედაქციას, მოუვიდა მრავალი წერილები, რომელშიაც ზიზღს უცხადებენ „ივერიას“ ახლათ მოვლენილს მწერალს „ახალმოსულს“ იმ სამარცხვინო პოლემიკისათვის, რომელსაც იგი უწევს ბ. ჟორდანიას.“²⁶

მესამე დასელების მიერ ორგანიზებული „გამომხატურებები“ გაზეთი „კვალის“ სხვა ნომერებშიც დაიბეჭდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1900 წლის 30 აპრილისა (სამი გამომხატურება) და 7 მაისის (ოთხი გამომხატურება) ნომერში. 7 მაისის ნომერში ნოე ჟორდანიას მხარდამჭერი გამომხატურებები დაბეჭდეს: 1) ხარკოველმა სტუდენტმა კ. ი. ჯაფარიძემ, 2) მკითხველთა ჯგუფმა ჭიათურიდან: გ. ბერიძემ, ივ. ჯანელიამ, მ. კალანდაძემ, ნ. ჩიჩუამ, კ. კიკიანმა, რ. ჩიხლაძემ, დარ. მარაქველიძემ, ილ. კაკაბაძემ, კარპე მოღებაძემ; 3) 47 მკითხველმა (ხელმოწერების გარეშე); 4) მკითხველთა ჯგუფმა ქალაქ ბაქოდან – აბელ ენუქიძემ, ს. გველესიანმა, დ. ბაქრაძემ, ა. ობეროვმა, ი. წიკლაურმა, მ.ა. მაჩაბელმა, დ.პ. წერეთელმა, ე. გიორგობიანმა, პ. ქარსანაძემ.²⁷

მეორე გამოხმაურებაზე ხელმომწერი ცხრა მკითხველიდან ოთხი (ნ. ჩიჩუა, რ. ჩინლაძე, ილ. კაკაბაძე, კ. მოღებაძე), უკვე იმხანად, სოციალ-დემოკრატები იყვნენ. მეოთხე გამოხმაურებაზე ხელმომწერი ცხრა კაციდან პირველი – აბელ ენუქიძე – ბაქოში მოღვაწე ცნობილი ქართველი სოციალ-დემოკრატი იყო. აქედან კარგად ჩანს თუ ვისი ინიციატივით გროვდებოდა ნოე ჟორდანიას მხარდამჭრი ე.წ. გამოხმაურებები. გაზეთ „კვალის“ 1900 წლის 25 ივნისის ნიმერში დაბეჭდილი „მცირე შენიშვნებიდან“ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჭიათურაში ნოე ჟორდანიას მხარდასაჭერად ხელმომწერები შეუგროვებია კარპე მოღებაძეს, თუმცა „კვალი“ ამ ფაქტს უარყოფს.²⁸

ნოე ჟორდანიამ იგრძნო, რომ ილია ჭავჭავაძესთან პოლემიკა მისთვის არასასურველ ხასიათს იღებდა, ვერც წერილების დამატებითი სერია „გზა-და-გზა“ და ვერც მესამე დასელების შეგროვებული გამოხმაურებები მას ვერ უშველიდა. 1900 წლის 17 აპრილს ნოე ჟორდანიამ წერილი გაუგზავნა „ივერიის“ რედაქციას. ნოე ჟორდანიას და მესამე დასელები ვარაუდობდნენ, რომ ილია ჭავჭავაძე წერილს არ დაბეჭდავდა, რაც ნოე ჟორდანიასთვის მეტად მომგებიანი იქნებოდა. ნოე ჟორდანიას ხმაურს ატეხდა ილია ჭავჭავაძესა და „ივერიას“ კიდევ ერთხელ შეურაცხყოფდა, ხოლო წერილს „კვალში“ დაბეჭდავდა. ილიამ ჩანაფიქრი ამოიცირო და ნოე ჟორდანიას წერილი „ივერიაში“ 20 აპრილს გამოაქვეყნა. ნოე ჟორდანიას წერილი ახალს არაფერს შეიცავს – ისევ „ივერიისა“ და ილია ჭავჭავაძის უდიერი მოხსენიება.²⁹

1900 წელსვე ილია ჭავჭავაძესა და ნოე ჟორდანიას შორის პოლემიკა შეწყდა. პოლემიკა შეწყდა, მაგრამ დაზავება არ მომხდარა. მოკამათე მხარეებს ერთმანეთზე აზრი არ შეუცვლიათ.

7. „მოველით და მოვეკლათ იგი“ (მოწამებრივი ცხოვრების ბოლო წლები)

*ზრახვა-ყვეს ურთიერთას და თქვეს.
ესე არს მკუდარი, მოველით და მოვეკლათ
იგი, რამათა ჩვეუნდა იყოს სამკუიდრებელი.*

ლუკა 20, 14.

და გამოითხოვდეს მას ჯუარ-ცუმაღ.

ლუკა, 23, 23.

და იდგა ერი იგი და ხედვიდა.

ლუკა, 23, 35.

1905 წლის იანვარში რუსეთში რევოლუცია დაიწყო. ქართველ სოციალ-დემოკრატებს ფართო ასპარეზი მიეცათ, ბრძოლა ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ გაცილებით ადვილი გახდა. ილიას სოციალ-დემოკრატიული პრესა გაუგონარ ჭორებს უვრცელებდა.

1905 წლის 13 მარტს ფილიპე მახარაძის რედაქტორობით გამოშვალ სოციალ-დემოკრატიულ ჟურნალ „მოგზაურში“ „თაგუნას“ ფსევდონიმით დაიბეჭდა შალვა შარაშიძის „ხმა იდუმალი“. შალვა შარაშიძის მიზანი ილიას გაშარჟება იყო. სიუჟეტი ასეთია. „იდუმალი ხმა“ (რევოლუცია – ავტ.) დაშინებით გაჰკვივის: „სიკვდილი, სიკვდილი, სიკვდილი!“ (ილიას – ავტ.) კითხვას: „ვის, ვის, ვის?“ „იდუმალი ხმა“ პასუხობს: „წოდებას, წოდებას, წოდებას!“ (ილიას – ავტ.) რეაქცია პასუხზე ასეთია: „როგორ თუ წოდებას? განა წოდება უნდა მოკვდეს? არა, არა, არა!“¹ „იდუმალი ხმა“ (რევოლუცია – ავტ.) მიმართავს ილია ჭავჭავაძეს: „სირცხვილი შენ,

სირცხვილი! ვისი დაწერილია მშვენიერი წიგნი, რომელსაც გლახის ნაამბობი ქვია? ვისი მეთქი, გეკითხები? რატომ აწერე ისე ხელოვნურათ „ბატონების“ სიმხეცე და ყმების გაჭირვება, თუ რამდენიმე ხნის შემდეგ შენს ნაწერებს შენვე უარყოფდი? ვინ გალექსა ისე ლამაზად ყაჩაღი კაკოს ნაამბობი? ვინ მეთქი, გეკითხები? რა იყო მიზეზი კაკოს გაყაჩაღებისა?“² ბოლოს „იღუმალი ხმა“ ასე მიმართავს ილიას: „ნუთუ ყველა ეს დაგვაიწყდა? ეს კიდეც იმას არ ნიშნავს, რომ „კაკოს“, „გაბროს“ და „თამროს“ დავიწყებოდეს ის, რაც შენ განზრახ დავიწყებია. სირცხვილი შენ, სირცხვილი!“³

რევოლუცია ძალზე ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა იმისათვის, რათა ილია ჭავჭავაძისათვის გლეხები დაეპირისპირებინათ, სოციალ-დემოკრატების მიერ ჩაფიქრებული გეგმები გაბრევიებული გლეხების მეშვეობით მოეყვანათ სისრულეში. 1905 წლის 13 მარტს ჟურნალ „მოგზაურში“ ხელმოწერის გარეშე დაიბეჭდა ჟურნალ-გაზეთების მიმოხილვა. მიმოხილველის მიზანი აშკარაა – ურთიერთობის დადაბვა ილია ჭავჭავაძესა და გლეხებს შორის. ჟურნალი „მოგზაური“ შეუდგა ილია ჭავჭავაძისათვის არასასურველი ხმების გავრცელებას, ყოველგვარი ჭორი სწრაფად ვრცელდებოდა, გლეხობას კი მისი შემოწმების არც სურვილი და არც საშუალება არ ჰქონდა. ილიასაც არავითარი საშუალება არ გააჩნდა წინ აღდგომოდა, შეეჩერებინა მის წინააღმდეგ მიმართული ბინძური კამპანია. მიმოხილვაში ვკითხულობთ: „ამას წინეთ გაზ. „ივერიაში“ თ-დ ილია ჭავჭავაძის სიტყვები იყო მოყვანილი, რომელიც მან თავად-აზნაურთა კერძო კრებაზე წარმოთქვა და შემდეგ იმავე გაზეთის ფურცელზე თვით ილიას წერილი იყო დასტამბული. თავადი ჭავჭავაძე, ეს ჩვენი სასიქადულო პოეტი და მწერალი, თავად-აზნაურობას თურმე უმტკიცებდა, რომ გლეხების მოძრაობა მემამულეების ბრალი როდია, ამის მიზეზი სხვადასხვა გარემოებააო. სახელოვანი მწერლის აზრით, ქართველი გლეხებისათვის ხაზინას წაურთმევია მიწა და არა თავად-აზნაურობას, და ამიტომ ქართველი გლეხები ჩვენ მემამულეებს კი არ უნდა ებრძოლონო.“⁴ თავად-აზნაურობის კრებაზე ილიას მიერ გლეხობის სასარგებლოდ ნათქვამი სიტყვა „მოგზაურმა“ გლეხობის საწინააღმდეგო აზრად წარმოაჩინა, გლეხობა დაარწმუნა, რომ ილია მათ სასიკეთოდ არაფერს იტყოდა. მიმოხილვა მთავრდება ასეთი სიტყვებით: „ბ-ნი ილია ჭავჭავაძე არ ცდება: ადვილათ და ტყუილა უბრალოდ იგი არავის დაუთმობს რასმეს. ამაში ეჭვი ჩვენ არასოდეს არ შეგვიტანია.“⁵

თავისი მოღვაწეობის მანძილზე ილია ჭავჭავაძეს ცილი ბევრჯერ დასწამეს, ბევრი ჭორი გაუვრცელეს. ამ ფონზეც კი ამაზრზენი იყო ჟურნალ „მოგზაურის“ ცილისწამება. 1905 წლის 10 აპრილს ჟურნალ „მოგზაურში“ დაიბეჭდა წერილი – „საგურამოსა და ჭოპორტის საზოგადოება.“⁶ წერილს ხელს აწერს ვინმე ვ. ნ. როგორც შემდგომში გაირკვა ამ ინიციალებს ამოფარებული იყო ფილიპე მახარაძის ერთგული თანამოაზრე ვასილ ნაცვლიშვილი. ვასილ ნაცვლიშვილის მიზანი იყო, რომ ილია ჭავჭავაძე წარმოეჩინა, როგორც გლეხების შეუბრალებელი მჩაგვრელი, სასტიკი მემამულე. მთელი წერილი წარმოადგენს, თითქოსდა, ვიღაც გლეხების მონათხრობებს გლეხებისადმი ილიას არაადამიანური დამოკიდებულების თაობაზე. სინამდვილეში, წერილში მოტანილი ამბები ვასილ ნაცვლიშვილს არ მოუპოვებია. ეს ჭორები „მოგზაურის“ რედაქციაში შეთხზეს. ფილიპე მახარაძე სწორად ვარაუდობდა: წერილში მოტანილი ფაქტების სისწორეს არავინ შეამოწმებდა, ცილისწამება მიზანს მიაღწევდა.

1905 წლის 24 აპრილს ჟურნალ „მოგზაურში“ ფსევდონიმით „ემმაკი“ დაიბეჭდა ნესტორ კალანდაძის „ძველი მობაასენი ახალ სიგანეზე.“ ეს იყო ილია ჭავჭავაძის გაშარჟების უსუსური მცდელობა. სიუჟეტი ასე ვითარდება: ვინმე „მაჩაბლისტი“, ე.ი. ილია ჭავჭავაძის იდეური მოწინააღმდეგე, ბრალდებებს უყენებს ილიას, ხოლო ვითომდა ილიას თანამოაზრე იცავს ილია ჭავჭავაძეს. სინამდვილეში, ილიას „თანამოაზრე“ უფრო ამძიმებს „მაჩაბლისტის“ მიერ ილიასათვის წაყენებულ ბრალდებებს. ილიას დამცველი ილიას ბრალმდებელს („მაჩაბლისტს“) ასე მიმართავს: „შენი აზრით, ილიკომ იმიტომ დაამწყვდია გლეხები მიწურებში და იმიტომ ყავს ასეთ

გასაჭირში, რომ მოთხრობების სიუჟეტი დაურჩეს და ახალ-ახალი ამბები დაწეროს გლენ-კაცთა გაჭირვებაზე. შენ იმას ამბობ, რომ მეორე „გლახის ნაამბობი“ შეუძლია ახლა დაწეროს ილიკომ საგურამოელ გლენტა ცხოვრებიდანო, ე.ი. „გლახის ნაამბობის“ შინაარსი ახლაც შეიძლება საგურამოელ გლენტა ცხოვრებით შეამოწმოს კაცმაო.“⁷

ჟურნალ „მოგზაურში“ გამოქვეყნებული ვასილ ნაცვლიშვილის ცილისწამებლური წერილის ძირითადი ნაწილი გადაბეჭდა გაზეთმა „ივერიამ“, რომლის რედაქტორიც იმხანად ფილიპე გოგინაიშვილი იყო.

ილია ჭავჭავაძემ ჟურნალ „მოგზაურის“, და კერძოდ, ვასილ ნაცვლიშვილის ცილისწამებას უპასუხა ბრწყინვალე წერილით **„ნუთუ? (პასუხად მოგზაურის კორესპოდენტისა).“** ილიას პასუხი „ივერიის“ 1905 წლის 5 მაისის ნომრის ცალკე ფურცლის (ჩანართის) სახით დაიბეჭდა. ილია ჭავჭავაძემ „ნუთუს?“ დაბეჭდვისთვის რედაქციას ფული გადაუხადა. ამით რედაქციამ მოსალოდნელი გართულებების შემთხვევისათვის გარკვეულწილად პასუხისმგებლობა მოიხსნა. ფილიპე გოგინაიშვილმა ესეც არ იკმარა და „ნუთუ?“ რედაქტორის შენიშვნით დაბეჭდა. ფილიპე გოგინაიშვილის შენიშვნაში აღნიშნული იყო, რომ „ნუთუს?“ ავტორის ზოგად მოსაზრებას რედაქცია არ იზიარებდა. ილია ჭავჭავაძის „ნუთუ?“-ს მოჰყვა ფილიპე მახარაძის პასუხი. ჟურნალ „მოგზაურის“ 1905 წლის 15 მაისის ნომერში დაიბეჭდა ფილიპე მახარაძის წერილი – **„თავის მართლებაც ასეთი უნდა! (პასუხად თ-დ ილია ჭავჭავაძეს).“**⁸ ფილიპე მახარაძის წერილი განმეორებაა ვასილ ნაცვლიშვილის წერილში მოტანილი ცილისწამებისა. ანასთან ერთად ფილიპე მახარაძე ბევრ ახალ ჭორსაც უმატებს და კიდევ უფრო ამაზრზენს ხდის თავის ვრცელ წერილს. წერილს თავიდან ბოლომდე გასდევს ავტორის მისწრაფება, რაც შეიძლება მეტი შეურაცხყოფა მიაყენოს ილია ჭავჭავაძეს, როგორც ადამიანს, როგორც მოქალაქეს.

ილია ჭავჭავაძეს ვასილ ნაცვლიშვილმაც უპასუხა. მისი წერილი **„პასუხად ილია ჭავჭავაძეს“** – ხელმოწერით ვ. ნ. ჟურნალი „მოგზაურის“ 1905 წლის 16 მაისის ნომერში დაიბეჭდა. წერილში უხვად გვხვდება ილიას შეურაცხყოფელი სიტყვები. ვასილ ნაცვლიშვილი ილია ჭავჭავაძის „ნუთუ?“-ს განქიქებას შეეცადა, შეეცადა გაექარწყლებინა ილია პასუხში გატარებული აზრი. თუმცა მიზანს აშკარად ვერ მიაღწია. წერილში კკითხულობთ: „ამით ბატონმა ილიამ ერთხელ კიდევ მისცა საზოგადოებას საშუალება თავის სულიერი ავლადიდების გათვალისწინებისა. პასუხი მისი, ბრაზმორეული, მტყუანი კაცის ოინებს უფრო წააგავს, ვიდრე, მართალი ადამიანის ღინჯსა და დალაგებულ საკამათო პასუხს. მაგრამ ეს ხომ „არ ახალია, ძველია“ ილიას ოინბაზობაში“.⁹

ილია ჭავჭავაძის მიმართ ბინძური ცილისწამება გარკვეულწილად დააგვირგვინა ჟურნალ **„ეკალში“** დაბეჭდილმა მცირე ინფორმაციამ სათაურით **„საგურამო.“** აი მისი ტექსტიც: „ილიკო ჭავჭავაძის მამულში გლენებს ნება მისცეს მზის გულზე გამოჯდნენ და გათბენ. ტყიდან ფიჩხის გამოტანა ჯერაც აკრძალულია. თავადს ორმოცამდე საუკეთესო ჯიშის ძაღლები გამოუწერია ამერიკიდან“¹⁰

საინტერესოა, ამ სტრიქონების დამწერმა სინდისის ქენჯნა თუ იგრძნო 1907 წლის 30 აგვისტოს, როცა ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის ამბავი შეიტყო. იმ წუთს თუ დაფიქრდა მაინც: რას ერჩოდა ილიას?

**8. „სადაც ხე იჭრება, იქ ნაფოტებიც ცვივა”
(ილიას უარყოფილი მისი სიკვდილის შემდეგ)**

ხოლო თუაღნი მათნი შეპყრობილ იყვნეს,
რაიმთა ვერ იცნან იგი.
ლუკა 24, 16.

1907 წლის 30 აგვისტოს ილია ჭავჭავაძე მოკლეს. დასრულდა წმიდა ილია მართლის ამქვეყნიური ცხოვრება. ყველა ნორმალურად მოაზროვნე ადამიანი ვარაუდობდა, რომ შეწყდებოდა წლების მანძილზე მიმდინარე ბინძური ცილისწამებაც, ილიას ნააზრევისა და ნაღვაწის უარყოფის მცდელობა, ილიას გზის გმობა. სინამდვილეში ასე არ მოხდა. **იმ ძალას, რომელსაც ცოცხალი ილია ხელს უშლიდა, ხელს უშლიდა იგი სიკვდილის შემდეგაც.**

და გაგრძელდა ილიას უარყოფა, მისი გზის გმობა. ეს იყო ზნედაცემულ ადამიანთა ბრძოლა მოკლული ილიას წინააღმდეგ. ეს ბრძოლა მით უფრო ამაზრზენი იყო, რომ ილიას უარყოფელთა შორის ისეთი ადამიანებიც ერივნენ, რომლებიც ილიას იდეურ და ფიზიკურ მკვლელობაში მონაწილეობდნენ. კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი დეტალი: ილიას უარყოფელთა შორის იყვნენ ისეთი ადამიანებიც, რომლებიც 1907 წლის 30 აგვისტოს შემდეგ კიდევ უფრო გაბოროტდნენ. რა იყო ამის მიზეზი? იქნებ ისიც, რომ ამ საცოდავებმა იგრძნეს: ილია უკვდავებაში გადავიდა, მისმა უარყოფელებმა და მკვლელებმა კი სამუდამო სატანჯველისათვის გაწირეს თავი.

* * *

ილია ჭავჭავაძის სიკვდილის შემდეგ მისი ნააზრევისა და ნაღვაწის უარყოფის ახალი ეტაპი დაიწყო ქართული სოციალ-დემოკრატიის ერთ-ერთი ლიდერის **ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძის** გამოსვლით ილიას დაკრძალვაზე. მიცვალებულის უდიერად მოხსენიება არ არის მიღებული, მით უფრო მიუღებელია მიცვალებულის უდიერად მოხსენიება მისი კუბოს საფლავში ჩაშვებამდე ცოტა ხნით ადრე. კარლო ჩხეიძემ ეს მორალური ნორმაც დაარღვია და 1907 წლის 9 სექტემბერს სამგლოვიარო მიტინგზე ასეთი სიტყვებით მიმართა ილიას: „ჭეშმარიტებაზე ძლიერ შორს იქნება, თუ ვინმე იტყვის: თითქო ჩვენ ყველანი ერთნაირათ უყურებდეთ შენს წარსულს, ყველანი ერთნაირად ვაფასებდეთ შენს მოღვაწეობას. დაე, გიტყვირს შენ, როგორც შეგნებული მესაკუთრე, თავად-აზნაურობამ, საზოგადოთ, ჩვენი საზოგადოების იმ ნაწილმა, რომელიც მშრომელ ხალხის შრომის ნაყოფით ცხოვრობს. დაე, მოვიდნენ და პატივი დაგდვან შენ ძალა-უფლების ადგილობრივმა წარმომადგენლებმა, როგორც თანამედროვე სახელმწიფოებრივი პრინციპის მომხრეს. დაე, გაქონ და გადიდონ შენ შოვინისტებმა, როგორც მამულის შვილი. ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ შევუერთდებით ასეთების ქებათა ქებას ...”¹

კარლო ჩხეიძის ეს სიტყვები სამარცხვინო ლაქად დარჩება ქართული სოციალ-დემოკრატიის ისტორიაში.

1907 წლის 28 სექტემბერს, ე.ი. ილია ჭავჭავაძის მკვლელობიდან თითქმის ერთი თვის შემდეგ, **ნოე ჟორდანია** წერს წერილს სათაურით „**ბნელი ძალები.**” ეს წერილი 1907 წლის 9 ოქტომბერს გამოქვეყნდა გაზეთში „**ჩვენი გზა**”. წერილი ხელმოწერილია ინიციალებით **ნ. ჟ.**

თავიდანვე უნდა შევნიშნოთ, რომ „ბნელ ძალებში” ნოე ჟორდანია გულისხმობს ყველა პოლიტიკურ და არაპოლიტიკურ მიმდინარეობას, რომელიც ილია ჭავჭავაძის მკვლელობაში, პირდაპირ ან არაპირდაპირ, ქართველ სოციალ-დემოკრატებს ადანაშაულებდა. ნოე ჟორდანია, რა თქმა უნდა, კატეგორიულად უარყოფს ილია ჭავჭავაძის მკვლელობაში ქართველი სოციალ-დემოკრატების რაიმე ფორმით მონაწილეობას. მას შემდეგ, რაც მოკლე მიმოიხილავს ქართველი

სოციალ-დემოკრატებისადმი წაყენებულ ბრალდებას, ნოე ჟორდანიას აღნიშნავს: „როგორც ვხედავთ, მთელი ეს ბრალდება ეხება ქართველ სოციალ-დემოკრატებს. ვთქვათ, ყველა ეს მართალია, ვთქვათ, სოც.-დემოკრატების მიერ მომზადებულ ნიადაგმა დაბადა ეს მკვლელობა, მერე ამისთვის დასაგმობია თვით ნიადაგი? ამ ნიადაგმა დაბადა ის დიდებული მოძრაობა, ის გონებრივი და პოლიტიკური გადასხვაფერება, რომელიც ქართველ ხალხმა განიცადა და დღე მუდამ განიცდის. ამ ნიადაგზე აღმოცენდა კავკასიის რევოლუცია, მთელი ახალი ისტორია, და თქვენ გსურთ ყველა ეს უკუ აგლოთ, დაგმოთ იმიტომ, რომ სადაც ხე იჭრება, იქ ნაფოტებიც ცვივა. დიდმა რევოლუციამ სიკვდილით დასაჯა დიდებული ქიმიკი ლავუაზიე, მარა იმიტომ თვით რევოლუცია არავის დაუგმია, გარდა რეაქციონერებისა.“²²

ნოე ჟორდანიას სიტყვები – „სადაც ხე იჭრება, იქ ნაფოტებიც ცვივა“ – ასევე სამარცხვინო ლაქად რჩება ქართული სოციალ-დემოკრატების ისტორიაში. ამ სიტყვებით ნოე ჟორდანიამ შთამომავლობის წინაშე თავის მართლების უფლება დაკარგა.

ნოე ჟორდანიას წერილი სხვა მხრივაც არის საყურადღებო. წერილი 1907 წლის 28 სექტემბერს დაიწერა და 9 ოქტომბერს გამოქვეყნდა. 1907 წლის 8 ნოემბერს ილია დაბადებიდან 70 წელი უსრულდებოდა. ასე დააფასა ქართული სოციალ-დემოკრატების ლიდერმა ილიას ღვაწლი მისი დაბადებიდან 70 წლის თავზე.

ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძის სიტყვა ილია ჭავჭავაძის დაკრძალვაზე და ნოე ჟორდანიას წერილი „ბნელი ძალები“ იმისი მაუწყებელი იყო, რომ ქართველი სოციალ-დემოკრატები ილიას წინააღმდეგ ბრძოლას მისი სიკვდილის შემდეგაც გააგრძელებდნენ.

1908 წელს გამოიცა კონსტანტინე გვარამიძის მიერ შედგენილი კრებული – „სარკე ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა: ანუ დახასიათება მოკლეთ და მარტივად.“ იუმორისტული ჟურნალი „ეშმაკის მათრახი“ ბიბლიოგრაფიულ მიმოხილვაში შეეცადა სასაცილოდ აეგლო კონსტანტინე გვარამიძის ღვაწლი (თვით ავტორი და ნაშრომი), რაც, ცხადია, ილიას განქიქებას ისახავდა მიზნად. მართალია, ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა დაიბეჭდა ფსევდონიმით „კენტი“, მაგრამ შინაარსიდან ირკვევა, რომ თვით მასალა სოციალ-დემოკრატების მიერ იყო შეკვეთილი.³

ილიას გამარჯვებას იუმორისტული (სახუმარო) პერიოდული გამოცემები შემდგომაც აგრძელებდნენ. 1908 წლის 31 აგვისტოს გაზეთ „მათრახში“, ფსევდონიმით „მკით–“ დაიბეჭდა სოციალ-დემოკრატების მიერ შეკვეთილი მასალა სათაურით „ილიას ჭირისუფლები.“ ავტორი ცდილობს სოციალ-დემოკრატების გამართლებას და დასცინის მათ, ვინც ილიას მკვლელობას ქართველ სოციალ-დემოკრატებს მიაწერდა.⁴

ილიას წინააღმდეგ ლაშქრობას აგრძელებდნენ, არა მარტო ქართველი სოციალ-დემოკრატები, არამედ სხვა მისი ძველი უარყოფელნიც. 1908 წლის 16 ნოემბერს ჟურნალ „საქართველოში“ დაიბეჭდა იაკობ გოგებაშვილის წერილი სათაურით „ილიას მეორედ მოკვლის წადილი.“ მართალია, წერილი ერთი კონკრეტული პირის საქციელის შეფასებას ეხება, მაგრამ წერილიდან შესანიშნავად ჩანს ის ფსიქოლოგიური კლიმატი, რაც იმხანად სუფევდა საქართველოში. იაკობ გოგებაშვილი წერს: „ილიას მეორედ მოკვლა მოიწადინეს. მოკვლა არა ფიზიკური, რომლის გამეორება შეუძლებლად განადგეს უსულგულო ავაზაკებმა, არამედ მოკვლა სულიერი. ეს უკანასკნელი მკვლელობა, რასაკვირველია, უფრო მძიმეა, უფრო საზიზღარი, ვიდრე პირველი. ფიზიკურმა მკვლელობამ შეიძლება ხელი შეუწყოს სულიერს უკვდავებას, სულიერი მკვლელობები კი მეტ-ნაკლებობით ამართლებს ფიზიკურს მკვლელობას.“⁵

ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის შემდეგ ფილიპე მახარაძე ნაკლებად აქტიურობდა. როგორც ჩანს, იგი „მართალი“ და „უდანაშაულო“ კაცის პოზიციის დაკავებას ცდილობდა. თავი ისე ეჭირა, თითქოს საზოგადოების მიერ ილიას იდეური და ფიზიკური მკვლელობების ბრალდებები მას არ ეხებოდა. 1913 წლეს ჟურნალ „ჩვენი წყაროს“ 21 და 28 აპრილის ნომრებში დაბეჭდილი ვრცელი წერილით „მეორე მხარესაც მოეუსმინოთ!“ ფილიპე მახარაძემ თავის მართლება სცადა. წერილში უღაო ჭეშმარიტებადაა გამოცხადებული ყველა ის სიცრუე, რაც სოციალ-დემოკრატებმა ილიას

შესახებ, მისი სახელის გატეხვის მიზნით, 1905 წელს შეთხზეს. კერძოდ, ფილიპე მახარაძე ცდილობს დაამტკიცოს, რომ 1905 წელს ჟურნალ „მოგზაურში“ ვასილ ნაცვლიშვილისა და თვით ფილიპე მახარაძის მიერ გამოქვეყნებული მასალა ცილისწამება არ ყოფილა.⁶ იგივეს იმეორებს ფილიპე მახარაძე ჟურნალ „ჩვენი წყაროს“ 1913 წლის 5 მაისის ნომერში დაბეჭდილ წერილში – „უკანასკნელი პასუხი ცილისმწამებლებს“. ამჯერად, ფილიპე მახარაძე „სახალხო გაზეთს“ პასუხობს. პასუხი ზერელე და ცინიკურია. წერილის ბოლოს თავის ოპონენტებს ფილიპე მახარაძე ასეთ რჩევა აძლევს: „ჩვენ ვურჩევთ „სახ. გაზეთის“ ვაჟბატონებს, წაბრძანდნენ ჩვენ სოფლებში, გამოიკვლიონ იქაური ვითარება და მაშინ დაინახავენ, რომ იქ კიდევ უფრო ბევრათ იმაზე უარესი ამბები ხდება, რომლებიც ხსენებულ კორესპოდენტში (იგულისხმება ვასილ ნაცვლიშვილის წერილი ჟურნალ „მოგზაურში“ – ავტ.) იყო აღწერილი.“⁷ იქვე ფილიპე მახარაძე ბრძნულად დაასკვნის, რომ ილია ჭავჭავაძე „ბატონეობის ნაშთების“ დამცველი იყო.⁸

ფილიპე მახარაძე შემთხვევას არ უშვებდა ხელიდან და ყველგან ილია ჭავჭავაძის განქიქებას ცდილობდა. ჟურნალ „ჩვენი წყაროს“ 1913 წლის 12 მაისის ნომერში დაიბეჭდა ფილიპე მახარაძის წერილი „ივანე ჯაბადარის ხსოვნას“. ფილიპე მახარაძემ ილია ჭავჭავაძისა და ივანე ჯაბადარის პოლემიკაც გაიხსენა: „ივ. ჯაბადარი შეუდრეკელი დარჩა: იგი ვერ მოურიგდა „ივერიას“ და ჩქარა მას და ჯაბადარს შორის დიდი განხეთქილება ჩამოვარდა, მაგალითად ივ. ჯაბადარის „წერილები საქართველოზე“ „სევერნი ვესტნიკში“ ერთი მხარით და „აი ისტორიის“ ავტორის (ილია ჭავჭავაძის – ავტ.) არა საკადრისი, ვიტყვით პირდაპირ, დემაგოგიური პოლემიკური კილო და ფანდები ხსენებული წერილების ავტორის წინააღმდეგ, მიმართული მეორე მხრით.“⁹

XXX

1914 წელს ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმა ილია ჭავჭავაძის ნააზრევისა და ვალვაწის უარყოფის ილიას გზის გმობის მიზნით ახალი ლაშქრობა წამოიწყეს. ამჯერად, ილიას ძველი უარყოფელი პეტრე გელეიშვილი აქტიურობდა.

1914 წლის 19 აპრილის გაზეთ „აზრში“ გამოქვეყნდა განცხადება. განცხადებაში აღნიშნული იყო, რომ 23 აპრილს ჭიათურის თეატრში პეტრე გელეიშვილი ქართულ ენაზე წაიკითხავდა ლექციას – „ი. ჭავჭავაძე, როგორც მხატვარი და პუბლიცისტი.“ განცხადებასთან ერთად გაზეთმა გამოაქვეყნა პეტრე გელეიშვილის ლექციის „პროგრამა“ (ძირითადი საკითხების ჩამონათვალი).¹⁰ ((სქოლიო)) ჭიათურის გარდა პეტრე გელეიშვილმა ლექცია ქუთაისშიც წაიკითხა (გარდა ამისა, ლექცია წაიკითხულ იქნა კიდევ რამდენიმე ქალაქსა და სოფელში). სოციალ-დემოკრატები ოსტატურად უზრუნველყოსდნენ პეტრე გელეიშვილს მსმენელთა აუდიტორიით.

1914 წლის 27 აპრილს ქუთაისში ილია ჭავჭავაძის შესახებ ლექციის კითხვისას პატრიოტ ახალგაზრდათა ჯგუფმა ლექცია ჩაშალა, ხოლო თვით გელეიშვილს სცემეს.¹¹ ამ ინციდენტის შემდეგ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა პეტრე გელეიშვილს ქალაქ ქუთაისსა და გუბერნიაში ილია ჭავჭავაძის შესახებ ლექციის წაკითხვა აუკრძალა.¹²

1914 წელს ილია ჭავჭავაძის შესახებ წაკითხული ლექცია პეტრე გელეიშვილმა თბილისში ცალკე წიგნად გამოსცა სათაურით – „ილია ჭავჭავაძე, როგორც მხატვარი და პუბლიცისტი. ლექცია პეტრე გელეიშვილისა“¹³ პეტრე გელეიშვილის ნაშრომი (ლექცია) არ იმსახურებს დაწვრილებით განხილვას. მოვიტანთ რამდენიმე ადგილს ნაშრომიდან:

– „ილიაზე წერა და ლაპარაკი დღეს მონოპოლიად გამხდარა ჩვენი საზოგადოების იმ ნაწილისთვის, რომელიც თავის თავს მის მოწაფეთ და მის სულიერ მემკვიდრეთ აღიარებს.“¹⁴

– „მართალია, ჩვენ ილიას ვებრძოდით; მართალია, ჩვენ დღესაც ვებრძვით და ვეწინააღმდეგებით მის საზოგადოებრივ იდეალებს, მაგრამ ჩვენ მას მაინც დიდ პატივს ვცემთ, როგორც დიდ პოეტს, როგორც ქართული ლიტერატურის დამამშვენებელ მწერალს, როგორც ქართული კულტურის დიდ მუშაკს.“¹⁵

– „ამნაირათ, ჭავჭავაძის საქართველოს სოციალური ფორმულა მარტივია: გუთანი და ხმალი და მათზე დაყენებული სამეფო გვირგვინი!“¹⁶

– „ერი, მთელი ქართველი ერი, განურჩევლად წოდებისა და მდგომარეობისა! ეს არის ილიას სათაყვანო საგანი, მისი პოეზიის, მწერლობის და სიცოცხლის მიზანი; ეს არის მისი სიმბოლო სარწმუნოებისა. მაგრამ ერი ხომ ერთი დიდი ჩარჩოა, რომელშიც მოთავსებული მისი სხვადასხვა ნაწილები, უჯრედები, სხვადასხვა წოდება, თუ კლასები. როგორი განწყობილება არსებობს ამ სხვადასხვა ნაწილთა შორის? როგორ შეიძლება ყველა ამათი ერთ ჩარჩოში მოთავსება? ილიასათვის ეს კითხვები არ არსებობს, ის ყოველგან გვერდს უხვევს მათ. ის ფიქრობს მხოლოდ ქართველ ერზე და არა ამ ერის შემადგენელ სხვადასხვა ნაწილებზე.“¹⁷

– „ჩატეხილი ხიდის“ გასამართლებლათ ილიას ერთ უდიდეს საშუალებათ მიაჩნდა უმაღლესი წოდების ისტორიული ნამსახურობის აღდგენა. ამიტომაც მას ისტორიისათვის უნდა მიემართა; მაგრამ რა კი მან იქ ხესლაყრელი მასალა ვერ იშოვნა თავისი ერთხელ და სამუდამოთ გამოძუშავებული აზრის დასამტკიცებლათ, ძალა-უნებურად მიჰყო ხელი წარსულის იდეალიზაციას. მან ხელი მიჰყო ქართველი მეფეებისა და უმაღლესი წოდების ხალხისათვის თავ-დადების გამოხატვას.“¹⁸

– „ქვეყანა ინგრეოდა (იგულისხმება 1905 წელს დაწყებული რევოლუცია – ავტ.) და ილია ელიზინურის სიმშვიდით და აღუშფოთველობით მოითხოვდა თავის ერთხელ შემოღებული ბუღალტერიის სისტემის დაცვას. გლეხები იბრძოდნენ ძველი ფეოდალური ვალდებულობის – ღალა-კულუხის მოსასპობლათ; ილია კი არა თუ ამ გადასახადების მოსპობასა და გლეხებისათვის ტვირთის შემსუბუქებას არ ფიქრობს, პირ-იქით ახალ ვალდებულებას აკისრებს – ბუღალტერია კარგათ დამაყენებით და მით შეძლება მომეცით ჩემი შემოსავლის რაოდენობა ვიცოდეთ!“¹⁹

– „ილია ისეთ ღროსაც კი, როგორც იყო წარსული ბრძოლა (1905-1907 წლების რევოლუცია – ავტ.) გლეხებსა და მებატონეებს შორის, ვერ შერიგებოდა არა თუ ღალა-კულუხის მოსპობის აზრს, ის ვერ შერიგებოდა იმ აზრსაც კი, რომ მის ბუღალტერიის კარგათ დაყენების სურვილის განხორციელებას, რომელიც გლეხებისთვის სულაც არ იყო სავალდებულო, ეს უკანასკნელები ხელს არ შეუწყობდნენ.“²⁰

– „ილიას ძველი საქართველო დამარცხდა... ის მოკვდა და ალაგი ახალ საქართველოს დაუთმო.“

ძველ საქართველოსთან ერთად დამარცხდა მისი დაუღალავი იდეოლოგი ილიაც. ის ვერ შეურიგდა ამ დამარცხებას. ის როგორც გმირი მეზღვაური, ბოლომდე დარჩა მის დასალუპავათ განწირულ გემზე, მაშინაც კი, როცა იგი ყველამ მიატოვა განრისხებული ტალღების კერძათ.

ილია დარჩა მარტო-მარტო, უმწეო, უამხანაგო, უკარისკაცო და მარტო-მარტო დაიღუპა!“²¹

ასე შეაფასა პეტრე გელეიშვილმა ილია ჭავჭავაძის ნაზრევი და ნაღვაწი, ასე გაიაზრა ილიას ადგილი საქართველოს ისტორიაში, ილიას მნიშვნელობა მომავალი თაობებისათვის.

XXX

ქართველი სოციალ-დემოკრატების (ნოე ჟორდანიას, ფილიპე მახარაძის, კარლო ჩხეიძის, პეტრე გელეიშვილის) ნაწერებიდან ამკარად გამოირჩევა ცნობილი სოციალ-დემოკრატის (ბოლშევიკის) **მალაქია ტოროშელიძის** ნაშრომი „ილია ჭავჭავაძის შემოქმედება და მისი

ნაწერების საერთო ხასიათი.” ეს წიგნი, ფსევდონიმით „მ. ტ-ძე”, 1914 წელს დაიბეჭდა სამტრედიისში.²²

მალაქია ტოროშელიძეც სოციალ-დემოკრატი იყო, მაგრამ მისი კრიტიკა ზომიერია. ავტორი არ ცდილობს აბუხად აიგლოს, განაქიქოს ილიას ნააზრევი და ნაღვაწი. ამასთან ერთად, მალაქია ტოროშელიძე ილია ჭავჭავაძეს, საერთოდ სამოციანელთა თაობას და მთელს ეპოქას XIX საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგიდან XX საუკუნის დამდეგამდე სოციალ-დემოკრატიულ იდეოლოგიაზე დაყრდნობით აფასებს.

მალაქია ტოროშელიძე ილია ჭავჭავაძისა და XIX საუკუნის 60-იანი წლებში სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსულ (სამოციანელთა) თაობის შეფასებისას სვამს კითხვას: „როგორ მოხდა, რომ მაშინდელმა თაობამ ალლო ვერ აართვა ცხოვრებას და გლეხობის სიკეთის მსურველი, მისი მხურვალე მოამაგე სრულებით დაშორდა მას თავისი პროგრამით. აქ ორი კითხვაა: რატომ ვერ გახდა ის გლეხობის იდეოლოგი და რათ შეიქმნა ის უტოპისტური.”²³ ცხადია, ამის შემდეგ ჩვენ აღარ უნდა ველოდეთ ილიას ნააზრევისა და ნაღვაწის ობიექტურად შეფასებას. მალაქია ტოროშელიძე ილია ჭავჭავაძისა სამოციანელთა თაობის სოციალურ ორიენტაციას ზოგადად ასეთ შეფასებას აძლევს: „თ.-აზნაურობიდან გამოსული, ჩვენი რიცხვით-მცირე ინტელიგენცია, ეკონომიური კითხვების გადაწყვეტაში სავსებით შეეთანხმა იმ კლასს, რომლის წინააღმდეგ ბრძოლა მისი, როგორც პროგრესული ძალის მისია იყო.”²⁴ რა გამოდის? ილია ჭავჭავაძე და სამოციანელები მაშინ იქნებოდნენ პროგრესული მოღვაწეები თუ თავადაზნაურობის წინააღმდეგ გლეხობის ბრძოლას ჩაუდგებოდნენ სათავეში? ესაა წმინდა სოციალ-დემოკრატიული დემაგოგია. დემაგოგიურია მალაქია ტოროშელიძეს კიდევ ერთი დასკვნა. ავტორის აზრით ილია და სამოციანელები თავიდანვე „ნაციონალისტურ ნიადაგზე” დადგნენ. ცხადია, ეს მალაქია ტოროშელიძეს უარყოფით მოვლენად მიაჩნია, მაგრამ მთავარი ეს კი არაა, არამედ ის, რომ „ამ მომენტით (ნაციონალისტური ნიადაგით) თვალ საჩინოთ აიხსნება ის გარემოება, რომ ჩვენი ინტელიგენცია ვერ გახდა მებრძოლი ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ.”²⁵

მალაქია ტოროშელიძე ცდილობს გაარკვიოს: „საიდან წარმოიშვა და რას წარმოადგენდა ნაციონალური ნიადაგი?”²⁶ ამ მიზნით ავტორი უპირისპირებს საქართველოს ისტორიის ორ ეპოქას – XIX საუკუნის 30-40-იან წლებსა და XIX საუკუნის 60-იან წლებს. ნაშრომში ვკითხულობთ: „აიღეთ მეორე მხრით მაშინდელი პოეტების – ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ალექსანდრე ჭავჭავაძის ნაწერები: თქვენ იქ სანთლითაც ვერ იპოვით იმას, რაც შედაგენს მე-60 წლების ნაციონალისტების (მათ შორის ილია ჭავჭავაძის – ავტ.) სულსა და გულს. პირიქით, ნ. ბარათაშვილი მსოფლიო მოტივებით სულდგმულობს და არა ნაციონალისტურით. აშკარაა, მე-60 წლების ნაციონალიზმი, რომელიც შეიმუშავეს ამ ეპოქის მოღვაწეებმა და რომელიც ასე ძვალ-რბილში გაუჯდა ქართველობის ერთ ნაწილს, რომ უმისოდ ქართველობის არსებობა ვერც ახლა და ვერც უწინ ვერ წარმოუდგენიათ, ეს ნაციონალიზმი ქართველების თანდაყოლილი თვისება არ ყოფილა.”²⁷

საბოლოოდ, მალაქია ტოროშელიძე ილია ჭავჭავაძეს შემდეგ ბრალდებას უყენებს:

- 1) გლეხობის ინტერესების უგულვებელყოფა;
- 2) თავად-აზნაურობის ინტერესების დაცვა, ბატონ-ყმობის გაიდევალება;
- 3) ქართული ნაციონალიზმის იდეოლოგობა;
- 4) ზოგადსაკაცობრიო იდეების („მსოფლიო მოტივების”) უგულვებელყოფა.

9. უარყოფლობის უარყოფა (ილიას გზის გმობის დასასრული)

და გარდამოკნა იგი
და შეჰძლოს მას არღავი.
ლუკა, 23, 53.

1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის შემდეგ საქართველოში სრული პოლიტიკური თავისუფლება სუფევდა. რთული ვითარების მიუხედავად, ილია ჭავჭავაძის დაბადებიდან 80 და მკვლელობიდან ათი წლისთავის აღნიშვნას ხელისუფლება ვერ აკრძალავდა. ყველაფერი საზოგადოებაზე იყო დამოკიდებული, საზოგადოება კი გულგრილი დარჩა ილიას იუბილისადმი. მხოლოდ კონსტანტინე გამსახურდია გამოეხმაურა იუბილეს. 1917 წლის 21 მარტს გაზეთ „სახალხო ფურცელში“ ფსევდონიმით კ. აბაშისპირელი დაიწყო კონსტანტინე გამსახურდიას წერილის – „ილია ჭავჭავაძე თუ არჩილ ჯორჯაძე“ – ბეჭდვა. წერილის გაგრძელება 22 მარტის, ხოლო დასასრული 29 მარტის ნომერში გამოქვეყნდა.¹ 1917 წელს ჟურნალ „განათლებაში“ დაიბეჭდა არტურ ლაისტის „მოგონება ილია ჭავჭავაძეზე.“² 1917 წელი არც ილია ჭავჭავაძის თხზულებების გამოცემით იყო ღირსშესანიშნავი. ამ წელს გამოცემულ ორ კრებულში (იხ: გუთანი. ოჯახსა და შკოლაში საკითხავი წიგნი. ქუთაისი, 1917; ჩვენი ახალი მწერლობა. წიგნი I. ქუთაისი, 1917) დაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის რამოდენიმე ლექსი, პოემა და მოთხრობა. ეს იყო და ეს.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში (1918-1921 წწ.) ხელისუფლებას სათანადო ყურადღება არ მიუქცევია ილია ჭავჭავაძის თხზულებების გამოცემისთვის. სულ დაიბეჭდა ილიას რამოდენიმე ლექსი, პოემა და მოთხრობა. ეს გამოცემები „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ განახორციელა. აღსანიშნავია ის, რომ ამ წლებში ილიას ნაწარმოებები შემოჰქონდათ სასკოლო სახელმძღვანელოებში (იხ.: ქრესტომათია. საშუალო სასწავლებლის I კლასის კურსი. ქუთაისი, 1918; ქართული ქრესტომათია. საშუალო სკოლის II კლასის კურსი. ქუთაისი, 1918; ივ. გომელაური. სკოლაში შესასწავლი ქართველი მწერლები. წიგნი მესამე. მეოთხე გამოცემა. თფილისი, 1920). 1918-1921 წლებში ქართველ ისტორიკოსებსა და ლიტერატურათმცოდნეებს თავი არაფრით გამოუჩენიათ. ილია კანტიკუნტად იხსენიებოდა. სწორედ, ამიტომ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს სილოვან ხუნდაძის ღვაწლი.³

1918-1921 წლებში ილიას თხზულებათა გამოცემის სიმცირე და ილიასადმი მიძღვნილი გამოკვლევათა არ არსებობა მხოლოდ ეკონომიკური სიღუბნით ვერ აიხსნება. ყოველივე ამის მიზეზი ხელისუფლების გულგრილობაც იყო.

XXX

1921 წელს საქართველო საბჭოთა რუსეთმა დაიპყრო. საბჭოთა საქართველოში პირველკაცობდა ილია ჭავჭავაძის უპირველესი უარყოფელი, ბოლშევიკი ფილიპე მახარაძე. ფილიპე მახარაძე ესწრაფოდა ილიას ნაზრევისა და ნაღვაწის, ილიას გზის უარყოფა სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში აეყვანა. ეს კი არც ისე ადვილი აღმოჩნდა.

1921 წელს საქართველოში ილიასადმი მიძღვნილი არაფერი დაბეჭდილა. მხოლოდ სოციალ-დემოკრატმა (მენშევიკმა) ივანე გომართელმა „გამოიჩინა თავი“ და სულ სხვა სხვა პრობლემისადმი მიძღვნილ წერილში უდიერად მოიხსენია ილია.⁴ 1922-1925 წლებში ფილიპე მახარაძის განზრახვას წინ აღუდგნენ და ილიას ღვაწლი მეტ-ნაკლებად სრულად დააფასეს ა. არსენიშვილმა,⁵ კონსტანტინე გამსახურდიამ,⁶ პაოლო იაშვილმა,⁷ გიორგი ლეონიძემ,⁸ ვახტანგ კოტეტიშვილმა,⁹ ტიცინან ტაბიძემ,¹⁰ სერგი გორგაძემ,¹¹ კონსტანტინე ჭიჭინაძემ,¹² რომანოზ

ფანცხავამ¹³ და სხვებმა. უფრო მეტიც. 1924 წელს ჟურნალ „დროშის“ მეექვსე ნომერში ხელმოწერით „იროდიონ სონღული“ დაიბეჭდა იროდიონ სონღულაშვილის მოთხრობა სათაურით „ჰეროსტრატოსი.“¹⁴ დიდი მიხვედრა არ უნდოდა იმას, რომ ავტორს ჰეროსტრატოსად გამოყვანილი ჰყავს ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის ორგანიზატორი ფილიპე მახარაძე.

ფილიპე მახარაძის მისწრაფებას წინ აღუდგა ცნობილი ქართველი სოციალ-დემოკრატი მენშევიკი სეით დევდარიანი. 1922 წლის სექტემბერში საქართველოს ცენტრალური კოოპერაციული კავშირის ორგანოს, ჟურნალ „კავშირის“ მე-15 ნომერში ფსევდონიმით „ს“ დაიბეჭდა სეით დევდარიანის ვრცელი წერილი სათაურით – „კაცია-ადამიანის მგოსანი ილია ჭავჭავაძე (15 წელიწადი სიკვდილის შემდეგ. – 30 აგვისტო 1907-1922 წ.).“¹⁵ წერილის მეორე ნაწილი ჟურნალის მე-16 ნომერში დაიბეჭდა.¹⁶

სეით დევდარიანის ნაშრომი დიდი დარტყმა იყო ქართველი სოციალ-დემოკრატების, როგორც მენშევიკების, ისე ბოლშევიკებისთვის. ცნობილმა მენშევიკმა, იმხანად ნოე ჟორდანიასთან მკვეთრად დაპირისპირებულმა და საბჭოთა საქართველოს ბოლშევიკურ პოლიტიკურ ხელმძღვანელობასთან ოპოზიციაში მყოფმა სეით დევდარიანმა ერთბაშად უარყო ის, რაც ქართულ სოციალ-დემოკრატას (მენშევიკებს და ბოლშევიკებს) ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ დაეწერათ. ეს წერილი შემდეგში ძვირად დაუჯდა სეით დევდარიანს.

ფილიპე მახარაძის მარცხის მაუწყებელი იყო ისიც, რომ ქართველი მწერლების, ქართველი ინტელიგენციის თავგამოდების წყალობით დაიწყო მზადება ილია ჭავჭავაძის „ნაწერების სრული კრების“ (ცხრა ტომად) გამოცემისათვის (ეს გამოცემა, სინამდვილეში, 1925-1929 წლებში ათ ტომად გამოვიდა). გამოცემის მომზადება დაევალა პავლე ინგოროყვასა და ალექსანდრე აბაშელს. 1925 წელს გამოვიდა მრავალტომეულის პირველი ტომი (ლექსები და პოემები).

ფილიპე მახარაძე მიზნის მიღწევისთვის ბრძოლას არ წყვეტდა. იგი შეუდგა თავისი ნაწერების მრავალტომეულის გამოცემას. სხვადასხვა ტომებში შევიდა ავტორის მიერ ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ 1898-1913 წლებში დაბეჭდილი წერილები, მათ შორის ჟურნალ „მოგზაურში“ გამოქვეყნებული სამარცხვინო წერილი. ამასთან ერთად ფილიპე მახარაძემ თავის გარშემო შემოიკრიბა თანამოაზრეები: რაჟდენ კალაძე, პეტრე გელეიშვილი, პლატონ ქიქოძე, ბარონ ბიბინიშვილი, დიმიტრი ბენაშვილი, შალვა შავგულიძე, ფრიდონ ნაროუშვილი და სხვ. ფილიპე მახარაძის „რაზმიდან“ ძალზე აქტიურობდა ორი ადამიანი, რომელთა ფსევდონიმები იყო „ვ. ად-ლი“ და „კ. ბ-ლი“. ფილიპე მახარაძის ხელმძღვანელობით დაიწყო ახალი ლაშქრობა ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ. ერთ-ერთმა პირველმა „ბოლშევიკური კრიტიკის“ სუსხი სეით დევდარიანმა იგრძნო. თბილისში მუშათა კრებაზე გამოსვლისას მამია ორახელაშვილი შეეხო სეით დევდარიანის ზემოთ ხსენებულ წერილს. ბოლშევიკმა ლიდერმა „ორიგინალური“ დასკვნა გააკეთა: სეით დევდარიანის მიერ ილია ჭავჭავაძის ქება-დიდება იმისი დამადასტურებელია, რომ ქართველი ინტელიგენცია ვერ ურიგდება საბჭოთა ხელისუფლებასო, ნაციონალისტი მწერლის ქება საბჭოთა ხელისუფლების გაკიცხვას ნიშნავსო.¹⁷

არანაკლებ „ორიგინალური“ დასკვნა გააკეთა რაჟდენ კალაძემ. მისი აზრით, „60-იან წლების „მოღვაწეებმა“ (მიაქციათ ყურადღება: რაჟდენ კალაძე სიტყვა მოღვაწეებს ბრჭყალებში ხმარობს – ავტ.) კიდევ ილია ჭავჭავაძის ხელმძღვანელობით ერთი მხრით, მეორე მხრით პოეტ აკაკის მგოსნობით საქართველოს მკვდარი პოლიტიკური მდგომარეობის ხელოვნურად „აღდგენა“ (სიტყვა აღდგენაც ბრჭყალებშია ნახმარი – ავტ.) სცადეს, რაღაცნაირი ნაციონალური ოპორტუნუზიტით და ბიუროკრატიული ლიბერალიზმის იმედით. ქართველი ხალხის საზოგადოებრივად წარმატების იმედი დამოუკიდებელი გზით უკვე დაჰკარგეს მათ და სასოწარკვეთილ პატრიოტულ გოდებას მიეცნენ.“¹⁸

დრო იხელთა პეტრე გელეიშვილმა. მან „ვიწრო ნაციონალიზმის“ იდეოლოგ ილია ჭავჭავაძეს ბრალი „მესამე დასის“ მოსპობის მცდელობაში დასდო: „ქართულმა პრესამ, ილია

ჭავჭავაძის მეთაურობით, მედგარი იერიში მიიტანა ამ ახალ მოვლენილ „დასზე“, იმ თავითვე დაუპირა მას გაქრობა ...¹⁹

დროდადრო ფილიპე მახარაძეც შეაშველებდა სიტყვას მისი დროშის ქვეშ დარაზმულთ. 1926 წელს საქართველოს საბჭოთა მწერალთა კავშირის პირველ ყრილობაზე გამოსვლისას ფილიპე მახარაძემ ილია ჭავჭავაძეს და საერთოდ სამოციანელებს ასეთი ბრალდება წაუყენა: „ხალხის ინტერესები სინამდვილეში იმათ არ სწამდათ და თვით მწერლობას ხალხში ნიადაგი არ ქონდა.“²⁰

XXX

1927 წელს ილია ჭავჭავაძის დაბადებიდან 90 წელი სრულდებოდა. ქართველი მწერლები, ინტელიგენცია იუბილის აღსანიშნავად ემზადებოდნენ. ხელისუფლებამ მთლად ვერ წაუყრუა ილიას იუბილეს. 1927 წელს გამოიცა ილია ჭავჭავაძის „ნაწერების სრული კრებული“ მეოთხე, მეხუთე და მეექვსე ტომები. ფილიპე მახარაძე ყოველ ღონეს ხმარობდა რათა არ დაეშვა ილია ჭავჭავაძის ნააზრევისა და მალვაწის ობიექტური გაშუქება. ყველაფერი მაინც ვერ გათვალა. ჯერ კიდევ 1926 წელს გამოიცა კონსტანტინე კაპანელის ნაშრომი „ქართული სული ესთეტიურ სახეებში“, რომელშიც ილიას შეხედულებათა შეფასებაცაა მოცემული.²¹ მართალია, ავტორი გარკვეულწილად ქედს უხრის ეპოქას (ილია რევოლუციას უძღეროდან), მაგრამ, მთლიანობაში აღებული, ამ ნაშრომის გამოქვეყნებით კონსტანტინე კაპანელმა ილიას იუბილის წინ ხელთათმანი გადაუგლო ფილიპე მახარაძეს. მეორე სერიოზული დარტყმა ფილიპე მახარაძემ სიმონ ხუნდაძისგან მიიღო. 1927 წელს გამოიცა სიმონ ხუნდაძის მონოგრაფია „სოციალიზმის ისტორიისთვის საქართველოში.“²² იმავე წელს დაიბეჭდა სიმონ ხუნდაძის მეორე გამოკვლევა – „ქართველი ინტელიგენციის პროფილი მეცხრამეტე საუკუნეში“,²³ სიმონ ხუნდაძე, ცხადია, ანგარიშს უწევდა ეპოქას, პოლიტიკურ ვითარებას. მიუხედავად ამისა, ავტორმა შეძლო ობიექტურად წარმოედგინა ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობის ბევრი მნიშვნელოვანი საკითხი. სიმონ ხუნდაძის ზოგიერთი დასკვნა ფილიპე მახარაძის პირდაპირ გამოწვევას ნიშნავდა.

ფილიპე მახარაძემ და მისმა თანამოაზრეებმა კონსტანტინე კაპანელისა და სიმონ ხუნდაძის ნაშრომების განქიქება გადაწყვიტეს. 1927 წელს ჟურნალ „მთობის“ მეორე ნომერში ფსევდონიმით „ვ. ად – ლი“ დაიბეჭდა რეცენზია სათაურით – „როგორ არ უნდა იწერებოდეს ინტელიგენციის ისტორია. – ამხ. ს. ხუნდაძის „ქართველი ინტელიგენციის პროფილი მე-19 საუკუნეში“ გამოსვლის გამო.“²⁴ რეცენზენტი სიმონ ხუნდაძეს ილია ჭავჭავაძისა და საერთოდ სამოციანელთა თაობის უსაფუძვლო აპოლოგეტობაში ადანაშაულებს.

კონსტანტინე კაპანელის ნაშრომის კრიტიკას მიეძღვნა, ფსევდონიმით „კ. ბ – ლი“ ჟურნალ „პროლეტარულ მწერლობაში“ 1927 წლის პირველ ნომერში გამოქვეყნებული რეცენზია სათაურით – „ილია ჭავჭავაძე, კაპანელი და „კომუნისტის“ კრიტიკოსი მო – ლი (კ. კაპანელის „ქართული სული ესთეტიურ სახეებში“ გამოსვლის გამო).“²⁵ რეცენზენტი, ცხადია, არ ეთანხმება კონსტანტინე კაპანელს ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობის შეფასებაში. არ ეთანხმება გაზეთ „კომუნისტში“ ვინმე „მო – ლის“ მიერ გამოქვეყნებულ რეცენზიასაც, რომელშიც კონსტანტინე კაპანელის წიგნი დადებითად არის შეფასებული.

„ვ. ად – ლი“-ისა და „კ. ბ – ლი“-ის რეცენზიებში, პრაქტიკულა, ფილიპე მახარაძის, ანუ ხელისუფლების პოზიციაა წარმოდგენილი. მოვიტანთ რამდენიმე ადგილს ხსენებული რეცენზიებიდან.

„ვ. ად – ლი“ XIX საუკუნის 60-იანი წლების მოღვაწეებს, მათ შორის ილია ჭავჭავაძეს, ასე აფასებს:

– „ილია და სხვები თავადაზნაურობის აპოლოგეტებად ბოლომდი დარჩენ. მათი მოღვაწეობა წოდებრიულ დაწესებულებების გარშემო ტრიალებდა.“

– „ავტორი (ს. ხუნდაძე – ავტ.) ილიას მხატვრულ შემოქმედებაში ხედავს ბურჟუაზიულ რადიკალიზმს. ვფიქრობ, არც ეს აზრი არის მართალი. ილიას მხატვრულ შემოქმედებას ბურჟუაზიული რადიკალიზმსა არაფერი სცხია. არც „კაცია ადამიანი“, არც „გლახის ნაამბობი“ და თუნდაც არც „აჩრდილი“ წოდებრიობის უარყოფ ნაწარმოებთ ვერ ჩაითვლება.”

– „ილიას ჰუმანიზმი, რადიკალიზმი და ლიბერალიზმი იმაში მდგომარეობდა, რომ თავადსა და გლეხს შორის ადამიანური დამოკიდებულება ყოფილიყო და არა ბრძოლა და არა დაუნდობლობა და შუღლი.”

– „ილია ჩატეხილი ხიდის გამთელებაზე ზრუნავს და არა წოდებრიობის მოსპობაზე.”²⁶

„კ. ბ – ლი“ ილია ჭავჭავაძეს მთლიანად ფილიპე მახარაძის პოზიციიდან აფასებს.

– „მე-60 წლების მოღვაწეებს უდიდესი ამაგი მიუძღვით ქართველი ხალხის წინაშე... იმათი მოღვაწეობა მაშინდელ ხანაში პროგრესულ მოღვაწეს წარმოადგენდა... ეს იყო მანამდე, სანამ ისტორიის ასპარეზზე მუშათა კლასი გამოვიდოდა. ამის შემდეგ მათ მოღვაწეობას დაეკარგა პროგრესული ხასიათი, ვანაიდან ისინი ქვეყნის განახლებისათვის მოწოდებულ მუშათა კლასს კრიჭაში ჩაუდგნენ.”

– „ი. ჭავჭავაძე და საერთოდ მე-60 წლების მოღვაწეების პოლიტიკური კრელო რუსეთის ტახტის ლოიალიზმის იქით არ მიდიოდა.”

– „ჩვენი მესამოცე წლების მოღვაწეები, უმთავრესად თავადაზნაურთა წრიდან იყვნენ გამოსულნი იყვნენ ასე ვთქვათ, თავადაზნაურობის წრეში მობუზღუნე შინა ოპოზიციონერები. ამგვარი იყო ილია ჭავჭავაძისა და ორბელიანების დავა.”²⁷

1931 წელს ფილიპე მახარაძის წინასიტყვაობით გამოიცა სამარცხვინო კრებული სათაური – **„ბრძოლა კლასიკოსებისათვის“**. სატიტულო გვერდზე კრებულის ავტორები ასეთი თანამიმდევრობით არიან ჩამოთვლილნი: **დიმიტრი ბენაშვილი, შალვა შავგულიძე, ფრიდონ ნაროუშვილი, პლატონ ქიქოძე**. მასში „სახელმწიფო გამომცემლობამ“ გამოსცა.²⁸ კრებულში შემდეგეი მასალაა წარმოდგენილი:

1. **ფ. მახარაძე**. მდგომარეობა თანამედროვე ქართულ მწერლობაში (წინასიტყვაობა).

2. **პ. ქიქოძე** ვის ხელშია კლასიკოსები? (წერილის პირველი ვარიანტ დაიბეჭდა 1929 წელს ჟურნალ „მნობის“ № 5-6-ში).

3. **დ. ბენაშვილი**. დიალექტიური მატერიალიზმი თუ ექლექტიური იდეალიზმი.

4. **დ. ბენაშვილი**. ფილოსოფიური სქოლასტიკისა და ლიტერატურული მისტიციზმის წინააღმდეგ.

5. **დ. ბენაშვილი. შ. შავგულიძე, ფ. ნაროუშვილი, პ. ქიქოძე**. ბოლშევიზმი თუ სოციალ-ფედერალიზმი? (ეს წერილი გამოქვეყნდა გაზეთ „კომუნისტის“ 1931 წლის 27 სექტემბრის ნომერში).

6. **პ. ქიქოძე. დ. ბენაშვილი. ბ. მეუნარგია**. ფორმლიზმის, ესთეტიკის და სოციალ-ფედერალიზმის რეციდივების წინააღმდეგ.

კრებულის წინასიტყვაობაში ფილიპე მახარაძე აზოგადებს იმას, რაც კი ოდესმე ილია ჭავჭავაძის უარყოფის, მისი გზის გმობის მიზნით დაუწერია. აი ზოგიერთი ადგილი კრებულის წინასიტყვაობიდან:

– „ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ მეფის რეჟიმის დროს ზოგიერთ ქართველმა პუბლიცისტმა თავადაზნაურთა წრიდან და შემდეგ სოციალ-ფედერალისტების პარტიამ (გ. მაიაშვილი, არ. ჯორჯაძე და სხვები) შეთხზეს ზღაპარი, თითქოს ისინი, ვინც ჩვენში, საქართველოში, პირველად განაცხადეს ენერგიული პროტესტი და აღიმადლეს ხმა ბატონ-ყმური მონობის წინააღმდეგ, იყვნენ მესამოცე წლების მოღვაწენი, ეგრედ წოდებულნი – თერგდალეულები საერთოდ და განსაკუთრებით ილია ჭავჭავაძე. რა თქმა უნდა, აქ ჭეშმარიტების ნამცეციც არ იყო. მართალი იყო მხოლოდ ის, რომ ეს ვაჟბატონები, ყველანი წარჩინებული წოდების (ე.ი. თავადაზნაურობის) წარმომადგენლები, გაცნობილი იყვნენ იმ კამათთან, რომელსაც ადგილი ჰქონდა იმ დროს

(მესამოცე წლებში) რუსეთში ბატონყმობის გაუქმების ირგვლივ. შეიძლება მესამოცე წლების მოღვაწეები რამოდენიმედ იზიარებდნენ რუსეთის განმანათლებლების (ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, ნეკრასოვი და სხვ.) ზოგიერთ შეხედულებებს, მაგრამ რომ იმათ საჯროდ არასოდეს გამოუცხადებიათ რაიმე პროტესტი ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ, სანამ ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ არსებობდა, ეს ურყევი ფაქტია.”

– „რაც შეეხება ილია ჭავჭავაძეს, ყველა მისი ნაწარმოების და ყველა იმ დოკუმენტების და მასალების მიხედვით, რაც მისი ცხოვრების შესახებ მოიპოვება, მუდამჟამ ტიპიური თავადი და მემამულე იყო თავიდანვე და ბოლომდეც ასეთივე დარჩა.”

– „ი. ჭავჭავაძეს თავისი საკმარისად ხანგრძლივი საზოგადოებრივი და ლიტერატურული მოღვაწეობის მანძილზე ერთხელაც არ მოუცია ჩვენთვის საბუთი იმისთვის, რომ იგი იბრძოდა ბატონყმობის წინააღმდეგ ან სიტყვით, ან კალმით. პირიქით, ამის საწინააღმდეგო მასალა მოიპოვება, რამდენიც გნებავთ, ისევე, როგორც აკაკი წერეთლის, ორბელიანების და იმ დროის სხვა მრავალი თავადაზნაურულ მწერლების შესახებ.”³⁰

ილია ჭავჭავაძის ფილიპე მახარაძისეულ შეფასებას სავსებით იზიარებდა **პლატონ ქიქოძე**. კრებულში დაბეჭდილ წერილში **„ვის ხელშია კლასიკოსები?”** აი რას ვკითხულობთ: „განა ნაციონალისტური სიბეცე არ არის, როდესაც დღესაც, თვით ილია ჭავჭავაძის თაობისა და ძველი ქართული ინტელიგენციის მიერ ჩაქსოვილი, მეფის ჩინოვნიკის გრ. ორბელიანის რეპუტაციის აღდგენას ცდილობენ?”³¹

განსაკუთრებული აგრესიულობით გამოირჩევა კრებულში დაბეჭდილი წერილი – **„ბოლშევიზმი თუ სოციალ-ფედერალიზმი?”** წერილის ავტორები არიან: **დიმიტრი ბენაშვილი, შალვა შავგულიძე, ფრიდონ ნაროუშვილი, პლატონ ქიქოძე**. აი, ზოგიერთი ადგილი წერილიდან:

– „ისტორიულად სადავო საკითხები გადასწყდა მარქსიზმის და მუშათა მოძრაობის სასარგებლოდ. დოკუმენტალურად იქმნა დამტკიცებული ის ფაქტი, რომ მესამოციანები არამც თუ ილაშქრებდნენ ბატონყმობის სისტემის წინააღმდეგ, არამედ ცდილობდნენ მის გაუმჯობესებას. ფეოდალური ლიბერალების „რევოლუციონურობა“ იმაში მდგომარეობდა, რომ ისინი ფეოდალიზმის, ფეოდალური კლასის და მისი ინტელიგენციის გადარჩენის მიზნით ფეოდალიზმისა და კაპიტალიზმის „შეგუებას“ ცდილობდნენ (სხვათა შორის ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური პრაქტიკა სათავადაზნაურო ბანკის შექმნის სახით სწორედ ამ „შეგუების“ საუკეთესო ილუსტრაციას წარმოადგენს). ქვეყნის ასეთ განვითარებას ლენინი ბურჟუაზიული განვითარების „პრუსიულ“ გზას უწოდებდა.”³²

– „კაპიტალიზმის ასეთი „განვითარებას“ პრუსიაში (გერმანია) ჰქონდა ადგილი. ილია ჭავჭავაძის არჩილიც („ოთარანთ ქვრივიდან“) ფეოდალური კლასის გადარჩენის მიზნით სწორედ ამ პრორუსულ გზით განვითარებისკენ მოუწოდებდა თავის „მოყვარეებს“, ვინაიდან, ილიასი არ იყვეს, არჩილიც „მოყვარეს“ (ესე იგი ფეოდალს) პირში უძრახოდა.”³³

კრებული **„ბრძოლა კლასიკოსებისათვის“** მხოლოდ ილია ჭავჭავაძის, XIX საუკუნის 60-80-იანი ეროვნული მოძრაობისა და სამოციანელთა მარქსისტული შეფასების მიზნით არ გამოცემულა. ფილიპე მახარაძე, პლატონ ქიქოძე, დიმიტრი ბენაშვილი, შალვა შავგულიძე, ფრიდონ ნაროუშვილი პირდაპირ მიწასთან ასწორებდნენ იმ ისტორიკოსებს და ლიტერატურათმცოდნეებს პუბლიცისტებსა და მწერლებს, რომელთაც ილია ჭავჭავაძისა და სამოციანელების ობიექტურად შეფასება გაბედეს. კერძოდ, ფილიპე მახარაძე და მისი თანამოაზრეები თავს დაესხნენ: **სიმონ ხუნდაძეს, ვახტანგ კოტეტიშვილს, კონსტანტინე კაპანელს**. არ დაინდეს არც ილია ჭავჭავაძის უფრო ადრინდელი დამფასებლები – **არჩილ ჯორჯაძე, კიტა აბშიძე**, და სხვები.

კრებულის – **„ბრძოლა კლასიკოსებისათვის“** რედაქტორმა და ავტორებმა განგაშის ზარი ჩამოჰკრეს: გვიშველეთ! საბჭოთა ხელისუფლების მტრები ქართველ კლასიკოსებს რეაქციული

მიზნებისთვის იყენებენო! მხოლოდ ჩვენ გვექმის მეცნიერულად, თუ რას წარმოადგენენ ჩვენი კლასიკოსებიო!

XXX

ილია ჭავჭავაძის კრიტიკამ ისტორიოგრაფიდან და ლიტერატურათმცოდნეობიდან „პოეზიაში“ გადაინაცვლა. 1932 წელს ჟურნალ „პროლეტარული მწერლობის“ № 1-2-ში დაიბეჭდა ნაწყვეტი ფრიდონ ნაროუშვილის პოემიდან „თავადი ი. ჭავჭავაძე.“ ფრიდონ ნაროუშვილი ვითომდა პარალელს ავლებს ილია ჭავჭავაძესა და ნოე ჟორდანიას შორის. აი ეს „შედევრიც:“

„გული როგორ არ დავიღონდება,
როცა მძვინვარებს შავი სახადი;
სომხებთან ომი მოგაგონდება,
როგორც აშკარა „ქვათა ღაღადი“.
იგი არ არის ისე წყვილადი,
როგორც წარწერა ქვაზე ლურსმული,
იგი ღაღადებს ისე „ღიადი“, –
როგორც ქართული, როგორც რუსული.
იგი აროდეს არ იუფლება
გიპოტეზების გაუვალ ნისლით,
ვით ჟორდანიას ხელისუფლება
შეღებილია სომხების სისხლით.
ხოცვა-ჟლეტაში შენ თუ ერიე,
რაა, უარს თუ მაინც ვერ იშლი,
ფაქტების ხმაღს ვერ მოიგერიებ –
ხმაღზე მჭრელია მისი იერიში.
მთავრობა ომში წაგებულა,
მაინც მძვინვარებს შავი სახადი:
მორჩა, წაკითხულ-გაგებულა
ცხრაას თვრამეტ წლის ქვათა ღაღადი.
წამოდგა ნოე, როგორც ილია,
ფოილოს გაღმა მიწა-წყლის მღომი,
„დემოკრატიულ“ კავკასიაში
ჭავჭავაძური ატეხა ომი.
ხოცვის და სისხლის წყურვილი მყისვე
გამეფდა, როგორც შავი სახადი;
ომობდა ნოე სომხებთან ისე,
როგორც ილიას ქვათა ღაღადი.
დგამდა საზინდარ ომს რეჟისორი,
ყავდა გვარდია და „მძიმე ჯვარიც“,
და შოვინიზმის ბებერი მძორით
სომხეთისაკენ დაიძრა ჯარი.
კაუცკის მიერ ნებადართული,
ვით ტრაგედია სისხლიან მკაში,
ქვათა ღაღადი იქნა დადგმული
„დემოკრატიულ“ რესპუბლიკაში:

ყუმბარა გლეჯდა ხეს, თხრიდა მიწას,
 ტყე მღელვარებდა ხოცვა-ჟლეტაში,
 დახოცილ ტყეში ცხედრები იწვა
 და პარლამენტში ისმოდა ტაში ...
 მღერის გვარდია ... პრეზიდენტს ესმის
 „დემოკრატიულ“ მთავრობის ლექსი.
 ქადაგებს ნოე: „საომრად,
 გმირო, ლაშქარი დასზარი,
 „ქართველო ხელი ხმაღს იკარ“ –
 სომხებს დაეცი თავზარი!
 საესეა იმავე შხამ და გესლით
 დაშნაკელების მთავრობის ლექსი.
 და პრეზიდენტი იმავე ფერის
 იმავე სიმღერას სომხურად მღერის:
 ქალაქ ტფილისში თავს იკრავს
 ჩვენი სამშობლოს საზღვარი;
 სომეხო, ხელი ხმაღს იკარ
 „გრაგებს“ დაეცი თავზარი ...
 ზღვარი წალეკილ და წაშლილია,
 როგორც ძმებს შორის სხვადასხვა ძეთა, –
 ასე გადიქცა ნოეთ ილია
 და ჟორდანიას ჭავჭავაძეთა. ³⁴

XXX

ფილიპე მახარაძე თავისი შეხედულებების დამკვიდრებას სხვა გზებითაც ცდილობდა. 1933 წელს ჟურნალ „მნათობის“ № 1-2-ში დაიბეჭდა ფილიპე მახარაძის თანამოაზრის ალ. სულავას ვრცელი ნარკვევი – „ფილიპე მახარაძე, როგორც ლიტერატურის კრიტიკოსი (მარქსისტული სალიტერატურო კრიტიკის ისტორიისათვის)“³⁵ ავტორს მოსწონს ყველაფერის, რაც ფილიპე მახარაძეს ილია ჭავჭავაძის უარყოფის, ილიას გზის გმობის მიზნით დაუწერია.

ფილიპე მახარაძის შეხედულებას იცავდა კ. მელაძე 1933 წელს ჟურნალ „მნათობის“ მეთერთმეტე ნომერში გამოქვეყნებულ ვრცელ წერილში – „გაკვირით კლასიკოსებზე.“ ავტორი ილია ჭავჭავაძის განქიქებასთან ერთად აკრიტიკებს სიმონ ხუნდაძეს, ვახტანგ კოტეტიშვილს, კონსტანტინე კაპანელს, მიხეილ ზანდუკელს, რომელთაც არ გაიზიარეს ფილიპე მახარაძისეული შეფასება.³⁶

არავინ იცის, კიდევ რას მოიფიქრებდნენ ფილიპე მახარაძე და მისი თანამოაზრეები. მათი პარპაში იოსებ სტალინმა აღკვეთა.

XXX

იოსებ სტალინს ფილიპე მახარაძე არ უყვარდა და ამას არც მალავდა. დასცინოდა კიდევ ძველ ბოლშევიკს, „საშუალო დონის ლიტერატორს“ ეძახდა. იოსებ სტალინის მიერ ფილიპე მახარაძის ათვალწუნებას რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა. ამ მიზეზთა შორის აღსანიშნავია შემდეგი: პირველი. ფილიპე მახარაძე, ისევე როგორც ძველ ბოლშევიკთა თაობა, თვლიდა, რომ იოსებ ჯუღაშვილს ბოლშევიკური პარტიის წინაშე, რევოლუციის წინაშე, მასზე გაცილებით ნაკლები დამსახურება ჰქონდა. წინათ ამას იოსებ სტალინი დიდ ყურადღებას არ აქცევდა. XX საუკუნის

20-იანი წლების შუა ხანებიდან ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში ჩაბმულ იოსებ სტალინს უკვე ხელს აღარ აძლევდა ფილიპე მახარაძის მიერ საკუთარი დამსახურების დემონსტრირება, იოსებ სტალინთან შედარებით საკუთარი უპირატესობის ხაზგასმა. **მეორე.** იოსებ სტალინი ცდილობდა თავისი რევოლუციური მოღვაწეობის დასაწყისი რაც შეიძლება წინ გადაეწია და იგი „მესამე დასთან“ (შეიქმნა 1892-1893 წლებში) დაეკავშირებინა. სტალინის მისწრაფებას წლების მანძილზე სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდა ფილიპე მახარაძე. **მესამე.** იოსებ სტალინი ცდილობდა თავი რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის თბილისისა და ბათუმის ორგანიზაციების ერთ-ერთ დამფუძნებლად და ხელმძღვანელად წარმოედგინა. ფილიპე მახარაძე ამასაც გააფთრებით ენააღმდეგებოდა. **მეოთხე.** იოსებ სტალინი ფილიპე მახარაძეს ილია ჭავჭავაძის მკვლელობაში ადანაშაულებდა და ხშირად არაორაზროვნად შეახსენებდა მას ამ დანაშაულს. **მეხუთე.** საბჭოთა კავშირის შექმნის პერიოდში (1922 წ.) ფილიპე მახარაძე და მისი თანამოაზრეები (ე.წ. „ნაციონალ-უკლონისტები“) ღიად დაუპირისპირდნენ იოსებ სტალინს და ბევრ თავსატეხი გაუჩინეს მას.

1921-1931 წლებში იოსებ სტალინი ფილიპე მახარაძის ქმედებას კონტროლს ვერ უწევდა. ძველი ბოლშევიკი იოსებ ჯულაშვილს არ ერიდებოდა და ხშირად განზრახ აღიზიანებდა კიდევ მას. ფილიპე მახარაძის პოზიციები შეირყა საქართველოსა და ამიერკავკასიის ფედერაციის პოლიტიკური ხელმძღვანელობის სათავეში **ლავრენტი ბერიას** მოსვლის შემდეგ (1931-1932 წწ.). თავდაპირველად ფილიპე მახარაძე არც ლავრენტი ბერიას უწევდა ანგარიშს. ფილიპე მახარაძემ ვ. ლენინის გარდაცვალების ათი წლისთავთან დაკავშირებით დაწერა ნაშრომი სათაურით – „**ათი წელი ულენინოდ**“. იოსებ სტალინის ნების თანახმად, ლავრენტი ბერიამ ფილიპე მახარაძე აიძულა ნაშრომისთვის სათაური შეეცვალა. 1934 წელს იგივე ნაშრომი ასეთი სათაურით გამოვიდა – „**ათი წელი ულენინოდ სტალინის წინამძღოლობით**.“ ფილიპე მახარაძემ დათმო. სრული კაპიტულაცია ძველ ბოლშევიკს ჯერ კიდევ წინ ელოდა. მხედველობაში გვაქვს **საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირის პირველი ყრილობა** (1934 წ.) და **ილია ჭავჭავაძის 100 წლის იუბილე** (1937 წ.).

XXX

XX საუკუნის 20-იანი წლების მეორე ნახევარში იოსებ სტალინმა ხელისუფლებისთვის ბრძოლის ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპი მოიგო. 1927 წელს ლევ ტროცკი საკავშირო კომუნისტური (ბოლშევიკური) პარტიის რიგებიდან გარიცხეს, ყველა თანამდებობა დაატოვებინეს და შუა აზიაში გადაასახლეს (1929 წელს ლევ ტროცკი ბასმაჩების დახმარებით საზღვარგარეთ გაიქცა). ეს გამარჯვება იოსებ სტალინს დამშვიდების საშუალებას არ აძლევდა. საკავშირო კომუნისტურ (ბოლშევიკურ) პარტიაში, საბჭოთა კავშირის უმაღლეს საკანონმდებლო და აღმასრულებელ ხელისუფლებაში, სამხედრო უწყებაში, დიპლომატიურ კორპუსში, იოსებ ჯულაშვილს დიდი ოპოზიცია ჰყავდა. განსაკუთრებით საგანგაშო იყო, ის რომ იოსებ ჯულაშვილს ოპოზიციაში ჩაუდგა ძველ ბოლშევიკთა, რევოლუციონერთა პირველი თაობის დიდი ნაწილი, მოკავშირე რესპუბლიკების პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელობა. და ბოლოს, იოსებ ჯულაშვილის პოლიტიკურ კურსს ეწინააღმდეგებოდა ინტელიგენციის აბსოლუტური უმრავლესობა. XX საუკუნის 30-იანი წლების დამდეგისათვის სრულიად ცხადი გახდა: **იოსებ სტალინი ხელისუფლების დაკარგვის რეალური საფრტხის წინაშე იდგა.** 20-იანი წლების მეორე ნახევარში გატარებულმა რეპრესიებმა ოპოზიცია ვერ მოსპო. მიუხედავად ამისა, იოსებ სტალინი პოლიტიკური კურსის შეცვლას არ აპირებდა, ოპოზიციის აზრის გათვალისწინება აზრადაც არ მოსდიოდა. ერთდროს გამოსავალს იგი რეპრესიებში ხედავდა, იმ რეპრესიებში, რომლის მასშტაბი იმხანად მხოლოდ იოსებ სტალინს ჰქონდა წარმოდგენილი. პოლიტიკური რეპრესიები დაიწყო 1934 წლის დეკემბერში და მეტ-ნაკლები ინტენსივობით გრძელდებოდა 1938 წლის

გაზაფხულამდე. კულმინაციას 1937 წელი წარმოადგენდა. რეპრესიები შეეხო საბჭოთა კავშირის ყველა სოციალურ ფენას (ინტელიგენციას, მუშებს, გლეხებს), ყველა ეროვნების, აღმსარებლობისა და პროფესიის ადამიანებს, საკავშირო კომუნისტური (ბოლშევიკური) პარტიის ცენტრალურ და ადგილობრივ ორგანოებს, მოკავშირე რესპუბლიკების კომუნისტური (ბოლშევიკური) პარტიის ცენტრალურ და ადგილობრივ ორგანოებს, საბჭოთა კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების საკანონმდებლო და აღმასრულებელ ხელისუფლებას, ხელისუფლების ადგილობრივ ორგანოებს, სამხედრო უწყებას (წითელ არმიას და სამხედრო-საზღვაო ფლოტს), დიპლომატიურ კორპუსს, თვით რეპრესიების გამტარებელ მთავარ დაწესებულებას – საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს (დახვრიტეს ორი სახალხო კომისარი – ჰენრიხ იაგოლა და ნიკოლაი ეჟოვი). ყველაზე მეტად დაზარალდა ინტელიგენცია.

ხელისუფლებისთვის ბრძოლაში ჩაბმულ იოსებ ჯუღაშვილს, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე საერთაშორისო ასპარეზზე, აუცილებლად სჭირდებოდა იმის დემონსტრირება, რომ იგი დიდი და სახელოვანი ისტორიის, **დიდი სულიერი და მატერიალური კულტურის მემკვიდრე ერის შვილი იყო**. ყოველივე ეს უნდა წარმოჩენილიყო დიდი ოსტატობით, დამაჯერებლად. ამ შემთხვევაში ერთბაშად მიზნის მიღწევა შეუძლებელი იქნებოდა. საჭირო იყო რამდენიმე კარგად გააზრებული ღონისძიება, რომელიც ეფექტს მოახდენდა საბჭოთა კავშირშიც და საერთაშორისო ასპარეზზეც. ასე ჩაიფიქრა და განახორციელა იოსებ სტალინმა ოთხი დიდი ღონისძიება:

- საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირის პირველი ყრილობა (1934 წ.);
- ქართული კულტურის დეკადა მოსკოვში (1937 წ.);
- შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ დაწერიდან 750 წლისთავი (1937 წ.);
- ილია ჭავჭავაძის დაბადებიდან 100 წლისთავი (1937 წ.).

ამჯერად, ჩვენი ინტერესის საგანს შეადგენს საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირის პირველი ყრილობა (1934 წ.) და ილია ჭავჭავაძის დაბადებიდან 100 წლისთავი (1937 წ.).

XXX

საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირის პირველი ყრილობა იმითაც იყო აღსანიშნავი, რომ ყველა რესპუბლიკის მწერალთა კავშირის სახელით გამოსულ მომხსენებელს უნდა მიმოეხილა მწერლობის ისტორია უძველესი დროიდან (ჩასახვიდან) XX საუკუნის 20-30-იანი წლების ჩათვლით. მსგავსი მოხსენების დაწერა დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული. მოხსენება ღირებული რომ ყოფილიყო, საჭირო იყო ლიტერატურათმცოდნეებისა და ისტორიკოსების ერთობლივი შრომა. მეორე სირთულე იმაში მდგომარეობდა, რომ მეცნიერული თვალსაზრისით თუნდაც უნაკლოდ შესრულებული მოხსენება, რამდენად მისაღები იქნებოდა პოლიტიკური თვალსაზრისით. მწერალთა კავშირის ყრილობა დაიგეგმა და ჩატარდა როგორც პოლიტიკური ღონისძიება. ყრილობას **იოსებ სტალინი** დაესწრო.

1934 წლის 20 აგვისტოს საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირის ყრილობაზე საქართველოდან მოხსენებით გამოვიდა ცნობილი ბოლშევიკი **მალაქია ტოროშელიძე**. მალაქია ტოროშელიძემ, რომელსაც, ცხადია, იოსებ სტალინის ჩანაფიქრი არ ეცოდინებოდა, თავისი მოხსენების პირველ ვარიანტში დიდი ადგილი დაუთმო ქართული პროლეტარული მწერლობის უახლესი ქართული ლიტერატურის განვითარების გზას, შედარებით ნაკლები – ძველ და ახალ ქართულ მწერლობას. **მოხსენება იოსებ სტალინმა დაიწუნა**. მოხსენების ის ტექსტი, რომელიც მალაქია ტოროშელიძემ 1934 წლის აგვისტოში საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირის ყრილობაზე წარადგინა, როგორც სტრუქტურით, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით, **იოსებ სტალინის კარნახითაა დაწერილი, ყველა დასკვნა იოსებ სტალინს ეკუთვნის**.³⁷

იოსებ სტალინი განსაკუთრებით დაინტერესებულა მალაქია ტოროშელიძის მოხსენების იმ ნაწილით, რომელიც ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების შეფასებას ეხებოდა. ეს შემთხვევითი არ იყო.

იმხანად იოსებ სტალინს უკვე გადაწყვეტილი ექნებოდა ილია ჭავჭავაძის დაბადებიდან 100 წლისთავის ფართოდ აღნიშვნა. ამიტომაც, რომ მალაქია ტოროშელიძის მოხსენების ეს ნაწილი თითქმის მთლიანად იოსებ სტალინის შეხედულებას გამოხატავს.³⁸ იგი, მოხსენების დანარჩენ ნაწილებთან შედარებით, მოცულობითაც თვალშისაცემად დიდია. მოვიტანთ რამდენიმე ადგილს მალაქია ტოროშელიძის მოხსენებიდან:

– „არ შევჩერდებით XIX საუკუნის პირველი ნახევრის სხვა მწერლებზე და გადავალთ პირდაპირ 60-იანი წლების ეპოქაზე, რომელსაც ქართველი ხალხის ცხოვრებასა და ქართულ ლიტერატურაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ამ ეპოქის მწერლებიდან ყველაზე მეტ ყურადღებას იქცევს ილია ჭავჭავაძე.“³⁹

– „ილია ჭავჭავაძე 60-იანი წლების უდიდესი ფიგურაა, რომელიც თავისი პოეტური და პუბლიცისტური ნაწარმოებებით ძლიერ გავლენას ახდენს ქართულ ლიტერატურაზე თვით უკანასკნელ ხანებამდე.“⁴⁰

– „ამ ორი მომენტის – ეკონომიურის და ეროვნულის – მჭირდოდ გადაკვანძვა საფუძვლად უდევს ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებას. იგი ნაციონალისტია, და როგორც ასეთი, ოპოზიციაში უდგას მთავრობას, რომელიც არ სცნობს არავითარ ნაციონალურს.“⁴¹

– „ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებამ თავადაზნაურობას კი არ გაუწია სამსახური, არამედ თავადაზნაურობის მოწინააღმდეგეებს.“⁴²

– „თუმცა ი. ჭავჭავაძე არ წარმოადგენს გლეხობის ინტერესებისთვის მებრძოლს, მაგრამ ის ღრმა სიმპათიით უყურებს, აიდილებს მას, აწერს მას საუკეთესო თვისებებს და სთვლის მას ყველა სათნოების განსახიერებად.“⁴³

– „რათა შევაჯამოთ ი. ჭავჭავაძის მნიშვნელობა ქართულ ლიტერატურისთვის, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ლიტერატურულ მოღვაწეობას იგი კრძალვით უყურებს და მის შესაფერისად მაღალ პრინციპულ სიმაღლეზე აჰყავს ყოველი საკითხი, რომელსაც ეხება. ლიტერატურული ასპარეზი ი. ჭავჭავაძემდე თითქმის არ არსებობდა. წინანდელი ეპოქის მწერლობისთვის ლიტერატურა ან უბრალო თავშესაქცევი იყო (მაგალითად საქეიფო ლექსები), ან პოეტის პირად განწყობილებათა გამოხატულება, რომელიც უნდა გაეზიარებინა მის რამდენიმე ახლობელ მეგობარს. ი. ჭავჭავაძისთვის კი ლიტერატურა, უწინარეს ყოვლისა, საზოგადოებრივი მოღვაწეობაა და ამ დარგში იგი ფრიად სასტიკია და მომთხოვნი, როგორც თავის, ისე სხვებისადმი.“⁴⁴

ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობის შეფასებისას მალაქია ტოროშელიძის მიერ გაკეთებული ყოველი დასკვნა მიმართული იყო ფილიპე მახარადისეული შეფასებების წინააღმდეგ, აცამტკერებდა ყოველივე იმას, რაც ფილიპე მახარადემ ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ დაწერა ორმოცი წლის მანძილზე. ეს, ცხადია, კარგად იგრძნო თვით ფილიპე მახარადემ.

მალაქია ტოროშელიძემ, ცხადია, მოხსენება რუსულად წაიკითხა. იმავე 1934 წელს მოხსენება ცალკე წიგნად გამოიცა მოსკოვში (იხ.: **М. Торшелидзе. Грузинская литература. Доклад на первом всесоюзном съезде советских писателей. Издательство «Художественная литература,» Москва, 1934**). ესეც იოსებ სტალინის გეგმის შემადგენელი ნაწილი იყო.

XXX

1937 წელს ილია ჭავჭავაძის დაბადებიდან 100 წლისთავი დიდი ზარ-ზეიმით აღინიშნა. ამისთვის ნიადაგი ჯერ კიდევ 1934 წელს მომზადდა.

1937 წლის 9 მაისს გაზეთ „კომუნისტში“ დაიბეჭდა ოფიციალური მასალა – „ილია ჭავჭავაძის დაბადებიდან 100 წლისთავისთვის.“ ამ მასალიდან მკითხველმა შეიტყო, რომ

საქართველო სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ (მთვრობამ) მიიღო დადგენილება ილია ჭავჭავაძის იუბილის აღსანიშნავად. იქვე ჩამოთვლილი იყო დაგეგმილი ღონისძიებები.

1937 წლის 10 ივნისს გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველოში“ გამოქვეყნდა ცნობა თბილისში, მწერალთა სასახლეში, ილია ჭავჭავაძის იუბილისადმი მიძღვნილი საქართველოს მწერალთა კავშირის პლენუმის გამართვის თაობაზე.

გაზეთები „კომუნისტი“, „Зария Востока“ და „ლიტერატურული საქართველო“ სისტემატიურად აშუქებდნენ ილიას იუბილისადმი მზადებას და საიუბილეო ღონისძიებებს როგორც თბილისში, ისე საქართველოს ქალაქებსა და რაიონებში. 1937 წლის 22 აპრილს გაზეთი „კომუნისტი“ იუწყებოდა, რომ ილია ჭავჭავაძის საღამოები გაიმართა მოსკოვსა და ლენინგრადში. 1937 წლის 31 ივლისს გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“ იუწყებოდა, რომ მოსკოვში ვ. ლენინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკაში მოეწყო ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი გამოფენა. 1937 წლის 29 მაისს გაზეთ „Правда“-ში დაიბეჭდა მასალა სათაურით: „Юбилейная декада И. Чавчавадзе в Грузии“

1937 წელს საიუბილეოდ გამოიცა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებული (ხუთ ტომად) პირველი ტომი (პავლე ინგოროყვასა და ალექსანდრე აბაშელის რედაქციით). „ქართული კლასიკური მწერლობის“ სერიით დაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის ლექსების, პოემებისა და მოთხრობების კრებული (შალვა რადიანისა და ალექსანდრე აბაშელის რედაქციით). 1937 წელს ცალკე გამოცემებად გამოვიდა ილია ჭავჭავაძის ნაწერების კრებულები: „ლექსები და მოთხრობები“, „თხზულებანი“, „მოთხრობები“, „რჩეული ლექსები და პოემები“. რუსულად ითარგმნა და გამოიცა კრებულები „Избранное“ და „Стихи и поэмы“.

ილია ჭავჭავაძის დაბადებიდან 100 წლისთავს გამოეხმაურა მრავალი მწერალი, კრიტიკოსი, პუბლიცისტი, ლიტერატურათმცოდნე და ისტორიკოსი. განსაკუთრებით, უნდა აღინიშნოს ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომი „ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ისტორია“ (აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, 1937, II, გვ. 1-14). იგივე ნაშრომი გაზეთ „კომუნისტის“ 1937 წლის 6 ივლისის ნომერშიც დაიბეჭდა. დუმილს ინარჩუნებდა დამარცხებული ფილიპე მახარაძე. მის თანამოაზრეთაგან ზოგიერთმა ძველ ბელადს უღალატა და ილია ქება-დიდება დაიწყო. ფილიპე მახარაძე მიხვდა, რომ დამარცხდა და დანებდა. ცუდ დღეში იყო ძველი ბოლშევიკი: გუმანით გრძნობდა, რომ მას მალე სხვა, დიდი განსაცდელი, ელოდა. საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირის პირველ ყრილობასა (1934 წ.) და ილიას იუბილეს (1937 წ.) შორის განვლილმა დრომ ფილიპე მახარაძე დაარწმუნა: იოსებ სტალინი ილიას მკვლელობის საქმის გამოძიებას იწყებდა ...

XXX

ასე დასრულდა ილიას ნაზრევისა და ნაღვაწის, ილიას გზის გმობის სამარცხვინო ისტორია. ყოველივე ეს აუცილებლად მოხდებოდა, მაგრამ გაცილებით გვიან. 1934-1937 წლებში, უაღრესად რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში, როცა მოსკოვში ხელისუფლებისათვის დაუნდობელი და სისხლიანი ბრძოლა მიმდინარეობდა, როცა ადამიანთაგან არავინ უწყობდა, როგორ დამთავრდებოდა საბჭოთა კავშირის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობაში წლების მანძილზე მიმდინარე დაპირისპირება, ილიას თავის უფლებებში აღდგენა, ილიას ნაზრევისა და ნაღვაწის ობიექტურად დაფასება თითქოს ალოგიკურ მოვლენას წარმოადგენდა. სინამდვილეში, ყველაფერი ლოგიკური, კარგად გააზრებული იყო. საქართველოს ისტორია, ქართული კულტურა იყო ის დიდი საგანძური, რომელიც იოსებ სტალინს მორალურ უფლებას აძლევდა ზემოდან დაეხედა მისი იდეური და პოლიტიკური მოწინააღმდეგეებისათვის, დიდი და პატარა „ბელადებისთვის“ და ამაყად ეთქვა: „რამეთუ მრავალ არიან ჩინებულნი და მცირედ – რჩეულნი“ (მათე, 22,14).

შენიშვნები:

წინათქმა

1. ილია ჭავჭავაძე. „ცისკარი“ 1857-1862 წლამდინა. – ილია ჭავჭავაძე. თხზულებანი. სრული კრებული ხუთ ტომად. პავლე ინგოროყვას რედაქციით. ტომი II. თბილისი, 1941, გვ. 619.
2. იქვე, გვ. 619.
3. იქვე, გვ. 621.
4. ილია ჭავჭავაძე. გაზეთი „კავკაზი“ და ქართველი ხალხი. – ილია ჭავჭავაძე. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტომი IX. თბილისი, 2006, გვ. 638.
5. იქვე, გვ. 638.
6. იქვე, გვ. 638.
7. ილია ჭავჭავაძე. „Новое время“ – ავენიანი და მეჭორე გაზეთი. – ილია ჭავჭავაძე. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტომი X. თბილისი, 2007, გვ. 395.
8. . იქვე, გვ. 395.
9. ილია ჭავჭავაძე. ნუთუ (პასუხად „მოგზაურის“ კორესპოდენციისა). – ილია ჭავჭავაძე. თხზულებანი. სრული კრებული ხუთ ტომად. ტომი V. თბილისი, 1962, გვ. 227.

1. „საკვირველი კაცია ქართველი“ (ქართული ენის განახლების მოწინააღმდეგენი)

1. ბარბარე ჯორჯაძე. თ. ილია ჭავჭავაძის კრიტიკაზედ. – ჟურნალი „ცისკარი“, 1861, მაისი, გვ. 33-35.
2. გიორგი ბარათოვი. წერლილი რედაქტორთან. – ჟურნალი „ცისკარი“, 1861, ივნისი, გვ. 147-166.
3. სარდიონ ალექსიევ-მესხივეი. უსტარი ანტიკრიტიკული. – ჟურნალი „ცისკარი“, 1861, ივნისი, გვ. 254-268.
4. რევაზ ერისთავი. პასუხი თავადი ილია ჭავჭავაძის კრიტიკისა. – ჟურნალი „ცისკარი“, 1861, მაისი, გვ. 81-89.
5. ეფთვიმე წერეთელი. უფალო რედაქტორო! – ჟურნალი „ცისკარი“, 1862, თებერვალი, გვ. 201-207.

2. „პირველი ქვა ... ქართველისაგანვე არის გამოტყორცნილი“

(„საქართველოს მოამბისა“ და „ივერიის“ არაკეთილმოსურნენი)

1. ალექსი ელბაკიძე [ლავრენტი არდაზიანი]. ორიოდ სიტყუ(უბრჯეუ)ა შესახებ თერგ-დალეულის სტატიისა. – ჟურნალი „ცისკარი“, 1863, ივნისი, გვ. 241-250.
2. ცისკრის რედაქციისაგან. – ჟურნალი „ცისკარი“, 1864, მარტი, გვ. 177.
3. იქვე, გვ. 178.
4. ანტონ ფურცელაძე. აკაკი წერეთელს. – გაზეთი „დროება“, 1879, № 249, 1 დეკემბერი, გვ. 3.
5. იქვე, გვ. 3.
6. იქვე, გვ. 3.
7. ს. მ. [სეგრეი მესხი]. ახალი ქართული გაზეთი. – გაზეთი „დროება“, 1876, № 64, 25 თიბათვე, გვ. 1.
8. იქვე, გვ. 1.
9. იქვე, გვ. 1.
10. იქვე, გვ. 1.
11. იქვე, გვ. 1.

12. იქვე, გვ. 1.
13. იქვე, გვ. 1.
14. იქვე, გვ. 1.
15. ნიკო ნიკოლაძე. „ივერიის“ პირველი ნომერი. – გაზეთი „ღროება“, 1877, № 26, 6 მარტი, გვ. 1-2.
16. იქვე, გვ. 1.
17. იქვე, გვ. 1.
18. იქვე, გვ. 1.
19. იქვე, გვ. 1.
20. იქვე, გვ. 2.
21. დავით სოსლანი [დავით კეზელი]. ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა. – გაზეთი „თეატრი“, 1886, № 9, 2 მარტი, გვ. 85-87.
22. იქვე, გვ. 85.
23. იქვე, გვ. 85 - 86.

3. „კეთილი არა გეწამს, სული და გული ამოგვშრობია“

(დიდი იდეის მესაფლავენი)

1. მკითხველი [შოი დავითაშვილი]. „ჩატეხილი ზიდი“, „ოთარაანთ ქვრივი“-ს ბ. ილია ჭავჭავაძის მოთხრობის შესახებ მკითხველის შენიშვნები. ტფილისი, 1988.
2. იქვე, გვ. 31-32.
3. იქვე, გვ. 37-38.
4. იქვე, გვ. 40-41.
5. იქვე, გვ. 42.
6. დავით სოსლანი (დავით კეზელი). კრიტიკული განხილვა „ოთარაანთ ქვრივისა“ (მოთხრობა ილ. ჭავჭავაძისა). ტფილისი, 1888.
7. იქვე, გვ. 19.
8. იქვე, გვ. 19
9. იქვე, გვ. 19.
10. იქვე, გვ. 20.
11. იქვე, გვ. 20.

4. „ერთი გაბტყელებული და უშვერი ტყუილი“

(საქართველოს ისტორიის გამყალბებლები და მათი დამქაშები)

1. **Н. Д. [Иване Джабадари]** „Открытое послание „иверицам“ – газета „Новое Обозрение“, 1889. № 1847, 2 мая, стр. 1-2; № 1850, 5 мая, стр. 1-2.
2. **Н. Д. (Иване Джабадари)** „Поклонение современности и археология“ – газета „Новое Обозрение“, 1889, № 2028, 8 ноября, стр. 3.
3. **სალმასტელი.** ჟურნალ-გაზეთების მიმოხილვა. – გაზეთი „თეატრი“, № 39-40, 12 ნოემბერი, გვ. 5, 9.
4. იქვე, გვ. 5.
5. იქვე, გვ. 5.
6. იქვე, გვ. 9.

7. ს. სალმასტელი. ცხოვრების მოედანი. – გაზეთი „თეატრი“, № 39-40, 12 ნოემბერი, გვ. 5, 15.
8. იქვე, გვ. 5.
9. იქვე, გვ. 5.

**5. იმიტომ, რომ ქართველია
(ზღვარსგადასული დიდი კაცები)**

1. ნიკო ნიკოლაძე. სირაჯი პოეტი (ღია წიგნი მიწერილი ნ. ბარათაშვილთან, საიქიოში) – გაზეთი „დროება“, 1877, № 18, 16 თებერვალი (ნიკო ნიკოლაძე. თხზულებანი. პროფ. დ. . მ. გამეზარდაშვილის რედაქციით და შენიშვნებით. ტომი V. თბილისი, 1966, გვ. 51-56.)
2. ამ აზრს იზიარებდა პროფ. დავით გამეზარდაშვილი, ნიკო ნიკოლაძის თხზულებების გამომცემელი.
3. ნიკო ნიკოლაძე. თხზულებანი, ტომი V. თბილისი, 1966, გვ. 53.
4. იქვე გვ. 53.
5. იქვე გვ. 53.
6. იქვე გვ. 53.
7. იქვე გვ. 54.
8. იქვე გვ. 54.
9. იქვე გვ. 55.
10. იქვე გვ. 55.
11. იქვე გვ. 55.
12. [ივანე მაჩაბელი]. თავადი ილია ჭავჭავაძე და მისი მოღვაწეობა. ტფილისი, 1892.
13. იქვე გვ. 14-15.
14. იქვე გვ. 83-84.
15. იქვე გვ. 85-86.

**6. ჩვენი ეხლანდელი „სიბრძნე-სიცრუე“
(სოციალ-დემოკრატების გამოლაშქრება)**

1. გიორგი წერეთელი. „კვალის ორი წლის ნალვაწი.“ – გაზეთი „კვალი“, 1895, № 5, 22 იანვარი, გვ. 10.
2. ნოე ჟორდანიას. გაზ. „ივერია“ და ეროვნება. – გაზეთი „კვალი“, 1895, № 12, 12 მარტი, გვ. 6.
3. იქვე, გვ. 7.
4. ნოე ჟორდანიას. „მოამბე“, „ივერია“ ეროვნება. – გაზეთი „კვალი“, 1895, № 35, 13 მარტი, გვ. 12.
5. გიორგი წერეთელი. ღია წერილი თ. ილია ჭავჭავაძეს. – გაზეთი „კვალი“, 1897, № 17, 20 აპრილი, გვ. 328-330.
6. იქვე, გვ. 328.
7. იქვე, გვ. 328-329.
8. იქვე, გვ. 330.
9. იქვე, გვ. 330.
10. ფილიპე მახარაძე. „საიუბილეო ბროშურა (მცირე შენიშვნა ბ-ნ მე გახლავარის წიგნაკის გამო) – გაზეთი „კვალი“, 1898, № 31, 26 ივლისი, გვ. 519-523.
11. იქვე, გვ. 523.

12. ნოე ჟორდანია. „ადგილობრივი პრესის წარსულ წელს.“ – გაზეთი „კვალი“, 1899, № 3, 17 იანვარი, გვ. 36.
13. გიორგი წერეთელი. გაზეთი „ივერია“ და მისი საპოლემიკო ხასიათი – გაზეთი „კვალი“, 1899, № 5, 31 იანვარი, გვ. 75.
14. იქვე, გვ. 75.
15. იქვე, გვ. 76.
16. იქვე, გვ. 76.
17. ახალი ამბები. – გაზეთი „კვალი“, 1899, № 15, 11 აპრილი, გვ. 237.
18. ვასილ კირვალიძე. მცირე შენიშვნა. – გაზეთი „კვალი“, 1900, № 12, 19 მარტი, გვ. 190.
19. იქვე, გვ. 191.
20. ნ. ჟ. [ნოე ჟორდანია]. ქართული პრესა (გუმინ და დღეს). ტფილისი 1900.
21. ნოე ჟორდანია. პრესა. – გაზეთი „კვალი“, 1900, № 26, 25 ივნისი, გვ. 405-410.
22. იქვე, გვ. 410.
23. წერილები რედაქციის მიმართ. – გაზეთი „კვალი“, 1900, № 17, 23 აპრილი, გვ. 275.
24. იქვე, გვ. 275.
25. ასოთამწყობი. წერილი რედაქციის მიმართ. – გაზეთი „კვალი“, 1900, № 18, 30 აპრილი, გვ. 289, 290.
26. ახალი ამბები და შენიშვნები. – ჟურნალი „მწემსი“, 1900, № 8, 30 აპრილი, გვ. 12.
27. წერილები რედაქციის მიმართ. – გაზეთი „კვალი“, 1900, № 19, 7 მაისი, გვ. 306-307.
28. მცირე შენიშვნა. – გაზეთი „კვალი“, 1900, № 26, 25 აპრილი, გვ. 419.
29. ნოე ჟორდანია. წერილი „ივერიის“ რედაქციის მიმართ. – გაზეთი „ივერია“, 1900, № 84, 20 აპრილი, გვ. 2-3.

7. „მოვედით და მოვკლათ იგი“ (მოწამებრივი ცხოვრების ბოლო წლები)

1. „თავუნა“ [შალვა შარაშიძე]. ხმა იღუმალი. – ჟურნალი „მოგზაური“, 1905, № 9, 13 მარტი, გვ. 131
2. იქვე, გვ. 132.
3. იქვე, გვ. 132.
4. ჟურნალ-გაზეთებიდან. – ჟურნალი „მოგზაური“, 1900, № 9, 13 მარტი, გვ. 132.
5. იქვე, გვ. 133.
6. ვ. ნ [ვასილ ნაცვლიშვილი]. საგურამოს და ჭოპორტის საზოგადოება. – ჟურნალი „მოგზაური“, 1905, № 13, 10 მარტი, გვ. 209-211.
7. ეშმაკი [ნესტორ კალანდაძე]. ძველი მობაასენი ახალ საგანზე. – ჟურნალი „მოგზაური“, 1905, № 15, 24 აპრილი, გვ. 325.
8. ფილიპე მახარაძე. თავის მართლებაც ასეთი უნდა! (პასუხად თ-დ ილია ჭავჭავაძეს). – ჟურნალი „მოგზაური“, 1905, № 18, 15 აპრილი, გვ. 277-279.
9. ვ. ნ. [ვასილ ნაცვლიშვილი]. პასუხათ ილია ჭავჭავაძეს. – ჟურნალი „მოგზაური“, 1905, № 18, 15 აპრილი, გვ. 283.
10. საგურამო. – ჟურნალი „კვალი“, № 2, გვ. 7.

8. „სადაც ხე იჭრება, იქ ნაფოტებიც ცვივა“

(ილიას უარყოფელნი მისი სიკვდილის შემდეგ)

1. ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება. ტფილისი, 1907, გვ. 204-205.
2. ნ. ჟ. [ნოე ჟირდანია]. ბნელი ძალები. – გაზეთი „ჩვენი გზა“, 1907, № 28, 9 ოქტომბერი, გვ. 2.
3. კენტი. ბიბლიოგრაფია. – ჟურნალი „შმაკის მათრახი“, 1908, № 35, 15 ივნისი, გვ. 6-7.
4. მკით – ილიას ჭირისუფლები. – გაზეთი „მათრახი“, 1908, №1, 31 აგვისტო, გვ. 5-7.
5. იაკობ გოგებაშვილი. ილიას მეორედ მოკვლის წადილი. – ჟურნალი „საქართველო“, 1908, № 9, 16 ნოემბერი, გვ. 4.
6. ფილიპე მახარაძე. მეორე მხარესაც მოვუსმინოთ! – ფილიპე მახარაძე. თხზულებათა კრებული. ტომი III. წერილები სხვადასხვა საკითხებზე. ტფილისი, 1926, გვ. 131-140.
7. ფილიპე მახარაძე. უკანასკნელი პასუხი ცილისმწამებლებს. – ფილიპე მახარაძე. თხზულებათა კრებული. ტომი III. წერილები სხვადასხვა საკითხებზე. ტფილისი, 1926, გვ. 143.
8. იქვე, გვ. 143.
9. ფილიპე მახარაძე. – ივანე ჯავახიშვილის ხსოვნას. – ფილიპე მახარაძე. თხზულებათა კრებული. ტომი III. წერილები სხვადასხვა საკითხებზე. ტფილისი, 1926, გვ. 148-149.
10. გაზეთი „აზრი“, 1914, № 31, 19 აპრილი, გვ. 1.
11. პეტრე გელეიშვილი. პრესა. – გაზეთი „აზრი“, 1914, № 50, 11 მაისი, გვ. 1-2. გაზეთი „აზრი“, 1914, № 67, 3 ივნისი, გვ. 2.
12. გაზეთი „აზრი“, 1914, № 69, 5 ივნისი, გვ. 2.
13. ილია ჭავჭავაძე, როგორც პოეტი და პუბლიცისტი. ლექცია პეტრე გელეიშვილისა. თბილისი, 1914.
14. იქვე, გვ. 1.
15. იქვე, გვ. 2.
16. იქვე, გვ. 21.
17. იქვე, გვ. 36.
18. იქვე, გვ. 50.
19. იქვე, გვ. 84.
20. იქვე, გვ. 84-85.
21. იქვე, გვ. 93
22. მ. ტ. – ძე [მალაქია ტოროშელიძე]. ილია ჭავჭავაძის შემოქმედება და მისი ნაწერების საერთო ხასიათი. სამტრედი, 1914.
23. იქვე, გვ. 4.
24. იქვე, გვ. 7.
25. იქვე, გვ. 8.
26. იქვე, გვ. 9.
27. იქვე, გვ. 10.

9. უარყოფლობის უარყოფა

(ილიას გზის გმობის დასარული)

1. კ. აბაშიძე-პირელი [კონსტანტინე გამსახურდია]. ილია ჭავჭავაძე თუ არჩილ ჯორჯაძე. – გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, 1917, №824, 21 მარტი, გვ. 2; №825, 22 მარტი, გვ. 2; №830, 29 მარტი, გვ. 2-3.
2. არტურ ლეისტი. მოგონება ილია ჭავჭავაძეზე. – ჟურნალი „განათლება“, 1917, №3, გვ. 177-179; №4-5, გვ. 241-247.

3. **სილოვან ხუნდაძე.** ქართული ლიტერატურის სახელმძღვანელოები. VI. ილია ჭავჭავაძე. ქუთაისი, 1919.
4. **ივანე გომართელი.** გასული (1920 წლის) სიტყვაკაზმული მწერლობა. – ჟურნალი “**ცისარტყელა**”, 1921, №14, გვ.59-95.
5. **ა. არსენიშვილი.** გამოგონილი საუკუნეები. – გაზეთი “**ბახტრიონი**”, 1922, №1, 1 ივლისი.
6. **კონსტანტინე გამსახურდია.** ილია ჭავჭავაძე. – გაზეთი “**ლომისი**”, 1922, №3, 17 სექტემბერი.
7. **პაოლო იაშვილი.** პოეტი საქართველოსი. — გაზეთი “**ბახტრიონი**”, 1922, №1, 1 ივლისი.
8. **გიორგი ლეონიძე.** ილია ჭავჭავაძე. – გაზეთი “**ბახტრიონი**”, 1922, №10, 11 სექტემბერი.
9. **ვახტანგ კოტეტიშვილი.** სიტყვის დაპყრობა. – გაზეთი “**რუბიკონი**”, 1923, №4;
- ვ. კოტეტიშვილი.** ქართული ლიტერატურის ისტორია. “მე-XX – დღევანდლამდე. ×ნაწილი მე-II. ქუთაისი, 1925.
10. **ტიციან ტაბიძე.** დადაიზმი და ციფერი ყანწელები. – ჟურნალი “**მეოცნებე ნიამორები**”, 1923, №10; **ტიციან ტაბიძე.** ირონია და ცინიზმი. – ჟურნალი “**მეოცნებე ნიამორები**”, 1923, №9.
11. **ს. გორგაძე.** ახალი სალიტერატურო ქართულის ისტორიიდან. მეორე საფეხური (1860-1875). – ჟურნალი “**მნათობი**”, 1925, №3.
12. **კ. ჭიჭინაძე.** ალიტერაცია ქართულ შაირში და “ვეფხისტყაოსნის” პრობლემა. – ჟურნალი “**მნათობი**”, 1925, №5-6.
13. **ხომლეული [რომანოზ ფანცხავა].** ქართული ლიტერატურა. – ჟურნალი “**ახალი გზა**”, 1925, №16, №18, №20.
14. **იროდიონ სონღული [იროდიონ სონღულაშვილი].** ჰჰეროსტრატოსი. – ჟურნალი “**დროშა**”, 1924, №6, გვ. 3-5.
15. **ს [სეით დევდარიანი].** კაცია-ადამიანის მგოსანი ილია ჭავჭავაძე (15 წელიწადი სიკვდილის შემდეგ. – 30 აგვისტო 1907-1922წ.). – ჟურნალი “**კავშირი**”, 1922, №15, 10 სექტემბერი, გვ. 26-32.
16. **ს [სეით დევდარიანი].** კაცია-ადამიანის მგოსანი ილია ჭავჭავაძე (15 წელიწადი სიკვდილის შემდეგ. – 30 აგვისტო 1907-1922წ.). – ჟურნალი “**კავშირი**”, 1922, №16, 1 ნოემბერი, გვ. 58-64.
17. **ს. დევდარიანი.** ოქტომბერი და ინტელიგენცია. – ჟურნალი “**მნათობი**”, 1924, №6, გვ. 225.
18. **რ. კალაძე.** ეგნატე ნინოშვილის ისტორიული დანიშნულება და მისი პიროვნების მნიშვნელობა. – ჟურნალი “**მნათობი**”, 1924, №7-8, გვ. 287-288.
19. **პეტრე გელეიშვილი.** ჩვენი ახლო წარსულიდან (მასალები “მესამე დასის” ისტორიისათვის). – ჟურნალი “**მნათობი**”, 1926, №8-9, გვ. 16-17.
20. **ფილიპე მახარაძე.** მიმდინარე მომენტი და ქართული მწერლობის ამოცანები(სიტყვა, წარმოთქმული ქართველ მწერალთა კავშირის ყრილობაზე). – **ფილიპე მახარაძე.** თხზულებათა კრებული. ტომი V. სიტყვა-კაზმული მწერლობა და მისი კრიტიკა. ტფილისი, 1926, გვ. 242.
21. **კონსტანტინე კაპანელი.** ქართული სული ესთეტიურ სახეებში. წიგნი პირველი. ტფილისი, 1926.
22. **სიმონ ხუნდაძე.** სოციალიზმის ისტორიისათვის საქართველოში. ტომი პირველი. ტომი მეორე. ტფილისი, 1927.

23. **სიმონ ხუნდაძე.** ქართველი ინტელიგენციის პროფილი მეცხრამეტე საუკუნეში. ტფილისი, 1927.

24. **ვ. ად – ლი.** როგორ არ უნდა იწერებოდეს ინტელიგენციის ისტორია. – ამხ. ს.ხუნდაძის “ქართველი ინტელიგენციის პროფილი მე-19 საუკუნეში” გამოსვლის გამო. – ჟურნალი “მნათობი”, 1927, №2, გვ. 240-246.

25. **კ. ბ – ლი.** ილია ჭავჭავაძე, კაპანელი და “კომუნისტის” კრიტიკოსი მო – ლი (კ.კაპანელის “ქართული სული ესთეტიურ სახეებში” – გამოსვლის გამო). – ჟურნალი “პროლეტარული მწერლობა”, 1927, №1, გვ. 109-115.

26. **ად – ლი ვ.** როგორ არ უნდა იწერებოდეს ინტელიგენციის ისტორია – ამხ. ს.ხუნდაძის “ქართველი ინტელიგენციის პროფილი მე-19 საუკუნეში” გამოსვლის გამო. – ჟურნალი “მნათობი”, 1927, №2, გვ. 245.

27. **კ. ბ – ლი.** ილია ჭავჭავაძე, კ.კაპანელი და “კომუნისტის” კრიტიკოსი მო – ლი (კ.კაპანელის “ქართული სული ესთეტიურ სახეებში” – გამოსვლის გამო). – ჟურნალი “პროლეტარული მწერლობა”, 1927, №1, გვ. 111-112.

28 **დიმიტრი ბენაშვილი, შალვა შავგულიძე, ფრიდონ ნაროუშვილი, პლატონ ქიქოძე.** ბრძოლა კლასიკოსებისათვის. ფილიპე მახარაძის წინასიტყვაობით. ტფილისი, 1931.

29 იქვე, გვ. II-III.

30 იქვე, გვ.IV.

31 იქვე, გვ. 17.

32 იქვე, გვ.79.

33 იქვე, გვ.79.

34 **ფრ. ნაროუშვილი.** თავადი ი.ჭავჭავაძე (პოემიდან). – ჟურნალი “პროლეტარული მწერლობა”, 1932, №1-2, გვ. 148-149.

35 **ალ. სულავა.** ფილიპე მახარაძე, როგორც ლიტერატურის კრიტიკოსი (მარქსისტული ლასიტერატურის კრიტიკის ისტორიისათვის). – ჟურნალი “მნათობი”, 1933, №1-2, გვ. 193-214.

36 **კ. მელაძე.** გაკვრით კლასიკოსებზე. – ჟურნალი “მნათობი”, 1933, №11, გვ. 164-184.

37 **მალაქია ტოროშელიძე.** ქართული ლიტერატურა. “მოხსენება მწერალთა საკავშირო ყრილობაზე 20 აგვისტოს. – ჟურნალი “მნათობი”, 1934, №7-8, გვ. 221-295.

38 იქვე, გვ. 246-255.

39 იქვე, გვ. 246.

40 იქვე, გვ. 246.

41 იქვე, გვ. 248.

42 იქვე, გვ. 252.

43 იქვე, გვ. 254.

44 იქვე, გვ. 255.